

П/73850/ч 7-8

ПЕРВОНІЙ ШЛЯХИ

1931

Поезії: М. Грудницька, Ю. Зоря,
С. Олійник, Н. Рибак.

Проза: Микола Хвильовий — *З
лябораторії*. Є. М'якота — *Друж-
ба*. В. Штангей — *Робота поза
пляном*. Б. Антоненко — *Давидо-
вич* — *Окрилені обрії*.

Нарис: В. Юрезанський — *Сте-
повий велетен*.

Статті: В. Сухиню-Хоменко —
*Форсоцієство під тоєю мар-
ксизму*. Я. Городецький — *На пра-
вильну путь*. Г. Фіхтнер — *Ра-
дянська німецька література*.
Л. Величко — *Міжнародний огляд*.

Другий номери ВОАНП.

№ 7-8

ДВОУ—„ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО“

ПР. 1937.

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНИЙ, КРИТИЧНИЙ
І ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ
ФЕДЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНЬ РАДЯНСЬКИХ
ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ (ФОРПУ)

№ 7-8
(97-98)

Стор.

...	5
...	19
...	20
...	42
...	43
...	44
...	55
...	56
...	73
...	74
...	90
...	101
...	108
...	116
...	120
...	122
...	134

Ка-
ому
о д-
ре-
ре-

ЦЕНТРАЛЬНА НАЦ. БІБЛ.
БІБЛІОТЕКА НАУ
№ 173850

ЛИПЕНЬ - СЕРПЕНЬ

1931

59

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УЧЕБНО-НАУЧНЫЙ ЦЕНТР
ИЗДАТЕЛЬСТВО
1931

Учреждение № 168/жб. 7/VI 1931
Зак. № 4483. Тираж 5.450.

100

1938
028851

82

З М І С Т

	Стор.
М. Хвильовий. З лабораторії. Оповідання.	5
М. Грудицька. Кривий Ріг. Поезія.	19
Є. М'якота. Дружба (продовження). Повість.	20
Ю. Зоря. Весняний Дніпро. Поезія.	42
Ударне депо. Поезія.	43
В. Штангей. Робота поза пляном. Новела.	44
С. Олійник. Гаражі. Поезія.	55
Б. Антоненко-Давидович. Окрилені обрії.	56
Н. Рибак. Сплатили борг. Поезія.	73
В. Юрезанський. Степовий велетень.	74
В. Сухино-Хоменко. Форсоцієство під тогою марксизму.	90
Я. Городський. На правильну путь.	101
Г. Фіхтнер. Радянська німецька література.	108
Л. Величко. За півроку (міжнародний огляд).	116
Другий пленум ВОАПП.	120
Хроніка.	122
Бібліографія.	134
<p>М. Доценко — „На чатах“. Лит.-мистецький альманах УкрЛОЧАФ'у. В. Пединюк-Карий — П. Вільховий „Зелена фабрика“. Гр. Костюк — Л. Первомайський. „В повітовому масштабі“. І. Ямпольський — „Українські класики в російських перекладах“. С. Родзевич — Віктор Гюго. „Останній день засудженого“. Гр. Петніков — Віллі Бредель. „Машинобудівний завод НІК“. Ол. Петренко — Поль Ляфарг. „Язык и революция“.</p>	

3 ЛЯБОРАТОРІЇ

Письменник вирішив написати роман. Письменник був не зовсім бездарний (так при наймні авторитетна критика заявляла) і безперечно близький пролетаріатові.

— Але про що писати? — подумав письменник. — Про старі часи? Ні в якому разі! Про буденні, непомітні дрібниці? Ні за що! Треба писати про великі події наших днів.

Хто робить події, — письменникові відомо: їх робить рабінчик - селянська маса! Відомо йому і за чим проводом: за проводом комуністичної партії.

Отже, в його романі головними дійовими особами будуть виступати партійці. Це полегше. Подруге, треба вирішити, яку подію він візьметься описувати. Тут письменник замислився.

— Ага! — раптом сказав він. — Я опишу початок реконструктивної доби.

Ця ідея (описати початок реконструктивної доби) йому дуже сподобалась: вона давала йому можливість показати не тільки сильних людей нашого часу, але й без великої затрати енергії показати опозиціонерів (головними ж героями мусять виступати партійці), без великої затрати енергії тому, що тоді ж, на початку реконструктивної доби, опозиціонери виступали зі своїми самовпевненими заявами одверто, нахабно й неприховано.

Словом, ідея єсть, і ідея не погана. Залишається ще розв'язати таке питання: в якому пляні писати — в сатиричному чи в психологічному? Була потрібна сатира (були ж негативні типи), але й без психології письменник ніяк не міг обійтися. Як він, скажім, покаже такого опозиціонера, який з душевними болями й стражданнями наводить правильну лінію? Тоді письменник вирішив поєднати два пляни. І вирішивши так, він став, як то кажуть, роман «виношувати». «Виношував» він приблизно рік. На кінець року він мав цілковите уявлення про героїв свого оповідання, мав зав'язку, розв'язку й загальний плян, нарешті мав зошитів з 5 різних заміток для своєї роботи.

І от, одного бадьорого осіннього ранку, відчувши в собі величезне надхнення, письменник сів до столу і розпочав

Розділ перший

1

З західних провінцій республіки на Харків насувалася гроза. Поважно й поволі повзла вона чорним драконом і, зрідка блимаючи своїми вогненними очима, грізно й незадоволено буркотіла. Коли б в цей час якийсь допитливий горожанин зійшов, скажім, на Холсну Гору, і приставивши до очей цейсівський бінокль, подивився на поля й дороги грозової магістралі, він не тільки міг би бачити розтріпаних та переляканих подорожників і не тільки дістав би можливість спостерігати, як панічно тікають на схід якісь підводи, але і, можливо, послішив би негайно си налізувати небезпеку принаймні в напрямку тих безтурботних тротуарів своєї столиці, що по них шпаціювали його добрі знайомі.

В городі і справді нічого не знали. Нікому й на думку не спадало, що за якісь двадцять хвилин по вулицях пронесеться страшний гурган. Нікому й на думку не спадало, що скоро все полетить шкереберть і над Харковом забуше шалена злива. Весняне сонце, що весело посміхалося з голубої бані й кокетливо шпурляло на брук свої золоті проміння, остаточно зачарувало всіх: святкова публіка весело пливла по асфальтових

тротуарах і, шмигаючи своїм строкатим вбранням, безтурботно шелестіла симпатичним, міським гомоном, комхозівські автобуси цілком нормально курсували по своїх маршрутних напрямках і наївно покрикували англійськими сиренами, навіть журавлівські візники — ці музейні експонати, що їм і без грози приходится тримати себе сторожко, — навіть вони, на подив, легковажно шмигали по вулицях, жартівливо демонструючи перед пішоходами задрипаність своїх старозавітних екіпажів.

Але от гроза нарешті допозвала і дракон розкинув свої крила над околицею. І тоді якось враз, блискавично, над костолом повисли темнісіні шмаття авангардних хмар і коліс дальній грім уже забуркотів чітко, голосно і недвозначно. Якось враз над городом знялась курява й завертівся передгрозовий вихор. Закрапав рідкий, краплистий дощ.

І миді до цього часу харківські вулиці перетворились: ласкаве сонце зникло з теплого неба і тільки зрідка викидало на брук свої перелякані проміння; автобуси тривожно заревли до цього часу спокійними сиренами; візники взяли на добрі віжки своїх незагнужданих шкар і стали поспішно натягувати на голови брезентові капюшони; жінки полетіли кудись, безрезультатно притримуючи кінці своїх, підхоплених вітром, легеньких спідниць; мужчини в паніці кинулись на брук, наганяючи свої жартівливі капелюхи; навіть зареєстровані по фінвідділах породисті й слухняні собаки, загубивши своїх хазяїв, з виттям і скавучанням раз - у - раз почали тикатись у підворотні, як справжні бродячі пси.

Так вже було пізно: чорний дракон важко, міцно й упевнено насів на свою наївну й безтурботну жертву. Над Харковом метнулась огняно - біла блискавиця і, роздерши небо, потрясала город різким, улюлюкаючим ударом розлюченого грому. На землю, впала фантастична півтемрява й забушувала шалена злива. Все це трапилось так раптово, що святкова публіка встигла тільки під випадкові навіси крамниць і вже й не мріяла про затишні куточки своїх міських квартир та домиків.

І саме в цей час по порожній вулиці Карла Лібкнехта, крізь оскраженілий потоп весняного дощу, пллигала через калюжі маленька жінка й у тривозі озиралася навкруги. Блузка й спідниця так уже змокли їй, що вона не найшла б на собі жодної сухої нитки. Підбігаючи то до одного, то до другого навісу й не находячи потрібного їй затишку, вона якось смішно сплескувала руками й пллигала далі. І так вона метушилася доти, аж поки погляд її нарешті впав на порожній ганок, що на ньому обличчям до стіни стояв якийсь високий мужчина в таких же високих чоботях. Тоді вона безпорадно махнула рукою й рішуче залишила тротуар.

І от вона вже стоїть під поганенькою покрівлею (не дарма стихія тільки одного чудасія занесла сюди) й протирає вохкими руками очі. От вона озирється навкруги, от поправляє мизинцями свою розтріпану зачіску, от погляд її на мить зупиняється на спині високого мужчини. Чи то спина була їй така вже сонгородна, чи то й справді їй спати хотілось, але — як би там не було — вона, ні з того, ні з цього широко і з задоволенням позіхнула. І позіхнувши з задоволенням, жінка скинула догори стрілки своїх тоненьких химерних брів, сперлась на бильце й замислилась. Так пройшло кілька секунд.

Раптом ніжне створіння зідхнуло і, швидко підвівши голову, знову зиркнуло на свого сусіду. І тоді одразу ж з жінкою трапилось щось надзвичайне: спершу вона зблідла, потім обличчя її зайнялося червоною фарбою і, нарешті, вона — і без того тендітна й маленька — якось зразу зробилась ще тендітніша, ще мініатюрніша. На одну мить здалось навіть, що її перелякала нерухомість мужчини (гураганна злива так мертво прицевхувала цю велетенську фігуру до дверей, що мужчину й справді можна було прийняти за різблення), але в скорому часі все остаточно вияснилось: жінка просто пізнала свого знайомого. Вона вже юрталась, переступала з ноги на ногу й зідхала. Вона голосно скаржилась на дощ і, нарешті, коли ніщо не допомогло і коли мужчина, не звертаючи на неї жодної уваги під напором зливи ще більше почав вгрозати головою в двері, вона промовила тремтячим (чи то від хвилювання, чи то від холоду) співучим і воднораз надірваним сопрано:

— Я, здається, не помиляюсь?.. Ви — товариш Марченко?

В її голосі прозвучало одразу кілька ноток: була тут і нотка поваги до того, до кого вона зверталася, і нотка ледве помітного страху, і навіть нотка якоїсь тривоги. Але мужчину, мабуть, ніщо не зворушило. Принаймні він не найшов потрібним навіть на мить підставити своє обличчя під удари зливи і вступив до розмови в тому ж стані мертвого різблення, в якому він був і до цього часу.

— Так, — відповів він спокійним і зовсім нездивованим басом — Я — Потап Марченко.

В цей момент в небі метнулась огняна блискавиця і над Харковом розсипався черговий удар грому. Жінка від несподіванки здригнула і, інстинктивно відкинувшись до сусіди, тихо скрикнула.

— Страшнувато? — тим же спокійним басом промовив мужчина.

— Я думаю... Хіба не бачите, як лютує? — вона розгублено подивилась навкруги себе й сказала: — Але почекайте, товаришу! Чому ви й досі не поцікавились, з ким маєте задоволення розмовляти?

— А хіба я не знаю, з ким я маю задоволення розмовляти?

Справді? Він знає, з ким має задоволення розмовляти? Так таки й не жартуючи він говорить це? Ну, тоді вона знову скине догори стрілки своїх тоненьких химерних брів і з таким здивованням подивиться на свого сусіда, що навіть спина його (а він же стоїть до неї спиною) почне якось реагувати на її розгубленість.

— Невже ви так добре запам'ятали мене, що навіть по голосу пізнаєте?

Запитання поставлено було прямо і досить голосно. Але мужчина чомусь не відповідав. І не відповідав він, здавалося, саме тому, що запитанням зачеплено було щось дуже лоскотливе, щось таке, що про нього можна говорити тільки по темних закутках.

— Чого жви мовчите? — дивлячись тим же здивованим поглядом, спитала жінка. — Ну, переконайте ж мене, що ви знаєте, хто я?

— Хто ви? — бас, мабуть, добродушно посміхнувся. — Ви — настирлива дівчина. Я бачу, що ви й досі не переробили себе... Ну, нате вам, заспокійтесь: ви — Ліда Спиридонова.

— Саме це я й хотіла від вас почути. Я й справді — Ліда Спиридонова... Та тільки чому ви не хочете до мене повернутись? Га?

— А тому не хочу повернутись, — цілком резонно відповів мужчина, — що не хочу підставляти своє обличчя дощеві.

— Тільки цьому?.. Я задоволена!

Жінка змовкла. Мовчав і мужчина. Бура безумствувала. Щодалі, то більше темнішало, і вулиці остаточно закутало в скло дощового гурагану. Тоді чи то в мужчину прокинувся середньовічний лицар, і він за всяку ціну вирішив здобути для своєї несподіваної дами хоч поганенький затишний закуток, чи то він і сам не міг далі терпіти, — як би там не було, він рішуче і з силою застукав у двері незнайомого йому помешкання.

Деякий час ніхто й ніяк не відповідав. Але коли велетень знову розправив свої плечі і знову гуркнув кулаком у двері, в коридорі хтось поспішно зачовгав пантофлями, і за якісь півхвилини вже чути було обережний кашель. Нарешті дзвякнув замок, і двері з шумом одлетіли в бік. Перед непроханими гостями стояв якийсь чоловічок і одбігаючи невеличкими кроками в глибину коридору, наперекір сподіванням, гостинно посміхався милою усмішкою.

— Будь ласка! — ввічливо запрохував він, захищаючись халатом від оскаженілого вітру та раз - у - раз показуючи на незакутаний вихід. — Будь ласка! Не чекав сьогодні такого гостя. Пробачте... це ваша дружина?

— Ні, це не моя дружина! — обтрушуючись від дощу і ніби то зовсім не дивуючись несподіваному запитанню, спокійно сказав той, що його Спиридонова назвала Марченком.

Гостинний господар зникновів. Він щось тихо скрикнув, якось зовсім не до речі похитав головою і, зробивши легкий уклін дамі, промовив:

— Пробачте. Пробачте за помилку! Пробачте!

Чоловік остаточно увійшов в ролю доброго приятеля, але Спиридонова навіть не підвела на нього очей: ще раз широко і енергійно позіхнувши, вона мовчки одійшла вбік. Зате Марченко нарешті подивився на свого співбесідника уже трохи здивованими очима.

— Себто відкіля ж ви знаєте мене? — спитав він.

— Відкіля я вас знаю? — і собі здивувався господар. — Невже ви забули? Я — професор Ярута.

Тепер прийшла черга за високим мужчиною: він теж зникновів. І зникновів він саме тому, що ніяк не міг пригадати, де він бачив Ярута. Очевидно він так багато зустрічав професорів, що всі вони, на жаль, не могли залишитись у його пам'яті.

— Пардон, професоре, — пробасив Марченко, — я... як би вам сказати...

— Будь ласка, будь ласка! Я розумію, — і мило простягаючи руку. Ярута рушив о дверей.

Ясно було, що професор має бажання поручатись нарешті зі своїм гостем. Марченко одразу зрозумів це, але (мабуть за своєю звичкою) спершу підніс праву руку догори, як це роблять піонери, і тільки потім, бачачи рішучий професорів намір стиснути йому долоню, зробив різкий рух уперед і попередливо підхопив тендітну - білі пальці свого співбесідника.

— Пardon, професоре... («пardon» він вимовляв без всякого французького акценту). Трапилось знаєте...

Марченко многозначно підкреслив своє «знаєте», щождо «професоре», то він це слово проковтнув. Видно було, поперше, що в Яруті він визнав позапартійного і, подруге,— що перед професором стоїть один із тих комуністів, які стикаються з позапартійними тільки (або принаймні головним чином) на тих чи інших офіційних побаченнях. До професора треба було додати або «пан» або «товариш», але ні того, ні другого ніяк не можна було додати. «Пан» професор треба було говорити з іронією (за даного разу зовсім недоречною), «товариш професор» теж не зривалося з язика (Марченко, очевидно, не знав з я к и м професором має нагоду розмовляти), саме тому «професоре» і вийшло у нього, як «поре» і навіть, як «пс». А втім, як ми побачимо далі, наш велетень мав цілковиту рацію бути таким стриманим в зустрічі з Ярutoю.

— Будь ласка, будь ласка! — говорив професор і, увійшовши в свою, можливо, звичайну роль кокетливої панянки, весь час присідав і крутив головою.

Був він тоненький, можна сказати ніжний і якийсь запашний, як шкіра з абрикосу. В правому куточку уст ховалась йому приємна і надзвичайно улюблена усмішка, з-під простеньких окулярів виглядали його безперечно хитренькі очі. Але коли б, скажім, оголошено було конкурс на краший зразок втіленої ввічливості, він напевне дістав би на ньому першу премію.

Зате співбесідник його справляв вражіння людини іншого поколю. Це був темний піатен зі спокійним лицем і такими ж спокійними темносіріми очима. На перший погляд Марченкові можна було дати років за тридцять, але потім вияснилося, що це помилка, що це просто рання мудрість десь невловимо заплуталась в цьому обличчі і так пристаріла його. Насправді Марченкові було років 26. Назвати його надто гречиним не можна було, і не можна було хоч би тому, що його трохи мамуловаті рухи ніяк не в'язалися з старими поняттями про зразкову ввічливість. Але в той же час ніхто б не ризикнув назвати його й дикуном. Якесь своєрідна культурність пройняла всю його велетенську фігуру.

Професор довго запрошував Марченка й Спиридонову до себе і ніяк не міг погодитись, що «гості» залюбки обійдуться й без його покоїв. Він довго не хотів навіть слухати заперечень. І тільки коли Марченко щось рішуче і трохи незадоволено буркнув, Ярута покинув сперечатися. Він, нарешті, зібрався був шкутильгати до себе, але зібравшись, зідхнув.

— Ах, яка шкода, — зідхнув професор на прощання. — Яка шкода, що нема Катруськи: кого - кого, а вас, товаришу Марченко, вона (тут Ярута приємно посміхнувся) затягла б до кімнати.

— Якої Катруськи? — вирвалося в остаточно здивованого Марченка.

— Та Катруськи ж Жукової. Хіба ви не знаєте, що вона живе в мене? — і професор знову приємно посміхнувся.

Несподіванка за несподіванкою налітали сьогодні на сірокого велетня. День суцільною несподіванкою зустрічав його. Проте, хоч остання професорова інформація можна сказати, проголосила Марченка, але він уже стояв перед Ярutoю в непримусовій позі людини, що нічого нового не почула від свого співбесідника і тільки дивується чому співбесідник так довго не залишає його.

— Я знаю, що Жукова живе у вас, — сказав Марченко і повернувся задом до настирливого професора.

Тепер Яруті вже рішуче нічого іншого не залишалось, як негайно ж покинути своїх «гостей».

Він так й зробив; за мить його вже не було в коридорі.

Спиридонова, мабуть, давно вже чекала цього моменту і тому, як тільки за професором зачинилися двері, вона, скинувши догори стрілки своїх химерних тоненьких брів, сказала:

— Так, значить, ви, товаришу, пам'ятаєте мене?.. Ну, і що ж ви пам'ятаєте?

— А те пам'ятаю, що й ви пам'ятаєте, — різко кинув Марченко. — Покиньте, Спиридонова, розігравати фарса!

Зустріч з настирливим професором, настирливість Спиридонової, нарешті розмова про покинутого невідому читачеві Катрю Жукову, таки вивели з рівноваги нашого героя і він не міг ніякше відповісти жінці, як відповісти. Проте відсутність рівноваги захопила його на одну мить: Марченко вже знову встиг прибрати себе до рук.

— До речі: чому це вас так давно не видно було? — спитав він, трохи помовчавши.

— Ви навіть і не примітили? Виходить, що вам не на всіх така погана пам'ять, як на професора?.. Я, бачите, була на Сабурці... Нервова система, знаєте, підкачала.

— Ага! — зовсім спокійно кинув мужчина, наче й справді справа йшла не про дім божерильних, а про якусь закордонне турне. — Це добре... Ну, і що ж, — покращало?

Спиридонова не відповідала. Ніби згадуючи щось надзвичайно важливе, вона мовчки дивилася на землю й нервово ламала собі пальці. Тільки багато пізніше вона скинула очі на свого співбесідника і, якось прибито посміхнувшись, промовила:

— Так! Краще. Дякую! Ви навіть не припускаєте, товаришу! Дякую!

Вона зробила декілька кроків в глибину коридору і, одвернувшись од Марченка, стала розправляти на своїх плечах блузку. І видно було, що вона вже не має жодного бажання продовжувати бесіду.

Злива не вгавала. Вітер скаженів і так рвав покрівлю, що вона весь час верещала жалобним вереском. І хоч грім потроху віддалявся і блискавиці вже не так різали вікно, але гроза, розірвавшись над Харковом величезним потопом, не мала охоти хутко проскокити далі й залишити город. Про вулицю, таким чином, поки що й думати не приходилося. І двоє людей, випадково занесених стихією до професорового коридору, очевидно, не тому так скупко перекидалися словами, що боялися не скінчити цікавої розмови — якісь інші причини стримували їх від балачок.

— Я бачу, що вам змно, товаришко? — і щось пошукавши в кишенях свого піджака, Марченко скинув його з плечей. — Застужуватись не треба. Прощу!

— Дякую! — рішуче відмовилась Спиридонова. — Я не змерзла. Ї... не застужусь, — тепер же весна.

— Як хочете. Воля ваша. Моє діло запропонувати.

Марченко одійшов убік і став ретельно викручувати воду з рукавів свого верхнього одягу. Звідка він склав очі на Спиридонову, але в очах його було стільки байдужості й спокою, що важко було доміркуватися, як треба розцінювати ці погляди. Можливо, він думав про Спиридонову, можливо про зустріч з професором і про покинутого таємничу Катрю Жукову, що згадкою про неї і особливо інформацією про ню безперечно його трохи приголомшив Ярута. Потім Марченко підійшов до того вікна, що освітлювало коридорним світлом хазайську кімнату і, спершись на стіну, став безцеремонно, хоч ніби то й без усякого інтересу, розглядати професорові покої.

І так, мовчки, вони простояли в коридорі мало не з півгодини, себто до того часу, аж поки стих грім і злива покинула бушувати за вікном. Нарешті Марченко зробив рух уперед з бажанням вийти на вулицю.

— Почекайте, товаришу, — скинулась Спиридонова. — Як же це так? Ви самі йдете?

Жінка так пильно й з такою тривогою дивилась на мужчину, ніби й справді його відповідь вирішала питання її життя й смерті.

— А з ким же я піду? — сказав Марченко.

— Хіба ні з ким?

— Ви, очевидно, на себе натякаєте? Можу й з вами.

Спиридонова зиркнула на коридорне вікно і, нікого не уздрівши в ньому, на мить затримала руку мужчину і, затримавши, погладдила її.

— Ви обіцяєте зараз зйти до мене? — сказала вона. — Обіцяєте?

Марченко похитав головою, наче й справді перед ним стояла не доросла жінка, а маленька дівчинка, і промовив:

— Ах, яка ви невгомонна! — промовив він. — І коли вже ви нарешті виправитесь. Га?.. А втім, де ви зараз живете? Там же?

Він «там же» підкреслив так, наче жінка в якомусь сенсі жила раніш в зовсім безнадійному місці.

— Там же, — хутко проказала вона й з запитанням подивилась на нього. — Так як же, зайдете?

— Добре! — сказав Марченко. — Ходімте!

Жінка взяла за рукав свого співбесідника, уважно перевірила йому очі й раптом швидкими кроками кинулась до дверей. За мить вони були на вулиці.

2

Поставивши крапку, письменник з полегшенням зідхнув, запалив сигарку й став перечитувати свій перший розділ. Прочитав раз, прочитав удруге. Раз прочитав з захопленням; особливо подобався йому ліричний початок. За те остання читка принесла йому багато неприємностей. Поперше, його прикро вразили настовбурчені претензійні «магістралі» і всякі такі викрутаси з «бродячими псами»; подруге, він незадоволений був з «вєлетня»; чому це обов'язково нова людина (а з Марченка він і хотів робити саме нову людину), — чому це нова людина мусить ходити на котурнах? Не подобалася йому не-природна зустріч з Ярутою та й сам Ярута не подобався: мовляв, навіщо його робити професором? Дешевою здалася йому й інтрижка з «поки що невідомою читачеві» Катрею Жуковою.

— А Ліда Спиридонова? — подумав письменник. — Що це таке? Хіба це опозиціонерка (та хоч би й та, що кається)? Та це ж персона з бульварного роману.

Письменник остаточно губив голову й думав уже, наперекір авторитетній критиці, що він страшенний бездара й що він ніколи не напише роману з сучасного бурхливого й надзвичайно цікавого життя. Як він напише роман, коли йому бракує вміння показати людей свого часу, коли він обертається в колі таких фраз, що й на вуха не налазять?

Покинувши стіл, письменник скинув штани, натягнув на себе ковдру й почав робити собі сон. Але заснути він довго не міг: боліла голова і від важких думок, і від папіросного чаду: пишучи перший розділ, він спалив три пачки папірос, що обійшлося йому, до речі кажучи, 2 карб. 55 коп. (№ 2). Заснув нарешті письменник, коли вже підвелось сонечко, і заснув у гнітючому настрої. Сон був тривожний й на подив фантастичний. Снилось йому, що він скінчив свій роман і що критики за цей роман назвали його геніальним поетом. Отже, коли письменник розплющив очі, він, поперше, дуже шкодував, що сон не продовжився, а подруге, відчув прилив нової енергії. Письменник сказав:

— Я вчора даремно турбувався. Нічого подібного! Розділ перший — розділ прекрасний, — треба, значить, роман продовжувати.

Сказавши так, письменник знову сів до столу і написав:

Розділ другий

Вийшли вони з професорового коридору саме в той час, коли над городом пролітали останні пера розірваних хмар і коли бірюзове небо і післяобіднє сонце почали вже прориватись на брук і винувато посміхатись до публіки. Вулиці шуміли такими величезними потоками весняної води, що не можна було ні пройти, ні проїхати. По всіх кінцях дзюрчали ринви і пропускали останню воду з добре обмитих водою покривел. Публіка, як і треба було чекати, стояла ще під навісами і безпорадно топталася на місці. І тільки, коли трохи зійшла вода і коли домогласники почали виносити на тротуари дщівні та робити з них імпровізовані мостики, город потроху зашумів.

Звичайно, і наші напівзагадкові герої дістали можливість рушити по тротурах теж дуже згодя. Вони ще довгий час стояли біля квартири професора і, як і досі, скупо перекидалися словами. Проте з їхньої розмови остаточно виявилось, що поперше, обидва вони партійці, і подруге, що Спиридонова колишній опозиціонерка. Виявилось також, що Марченко раніш зустрічався з Спиридоною тільки на куштових зборах партії і що там він декільки разів виступав проти неї і виступав, до речі, не без успіху. Мало того: і захворіла Спиридонова, як виявилось, (принаймні, зі слів тієї ж Спиридонової), саме після однієї такої зустрічі з Марченком на кушовому зібранні, де він її публічно назвав «контрреволюціонеркою». Про те ж, що вона так близько взяла до серця його різкість і навіть скоро після того (що інформацію дала таж таки Спиридонова) мусіла йти до Сабурової дачі, він, як виянилось, нічого не знав до цього часу, бо в домашній обстановці він ніколи з нею не зустрічався, а поцікавиться йому й на думку не спадало.

— Ну, і прекрасно! — тихо промовила Спиридонова, — вам і цікавитись не треба.

— Чому ж не треба? Я не такий вже мізантроп, як це вам здається.

Марченко винувато посміхнувся і навіть трохи почервонів. Остання фраза вирвалася йому, очевидно, зовсім несподівано й у всякому разі проти його волі.

— Не треба, товаришу,— ще тихше сказала Спиридонова.— Це не ваша справа... А втім, про це ми іншим разем поговоримо. Тепер скажіть мені от що: ви знаєте, де я зараз працюю?

— Ну?

— Ви просто будете реготати... Йй богу!.. От вгадайте!

Вона засміялась тихим, глибинним та неприємним сміхом і, переплигнувши через калюжу, раптом зупинилась. Стрілки її химерних брів знову вп'ялися їй в зачіску. Марченко здивовано подивився на неї і цілком щиро сказав:

— Де ви зараз працюєте — я не знаю... Але, на жаль, не знаю й чому ви зараз засміялись.

— А вас це дуже цікавить?

— Як би вам сказати... Не то щоб дуже... Просто рідко мені приходитьсь сам на сам зустрічатися з такими людьми...

— А чому вам прийшла така думка? Чи може у мене таке вже чудне обличчя?

— Як би вам сказати... Марченко незадоволено подивився на прохожих і на Спиридонову.— Чудненьке трохи.

— В чому ж ви це «чудненьке» побачаєте?

— Як би вам сказати... Очі у вас, скажім, хоч і незрозумілі трохи, але це все таки звичайні безцивітні очі. Ніс — рівний і... теж звичайний. Брови... От, мабуть, брови!

Він раптом посміхнувся. Видно було, що таких розмов йому й справді ще не приходилося вести.

— Так де ж я зараз працюю? — кинула Спиридонова, і здалося, що вона зовсім не слухала свого супутника і що в той час, коли він говорив, вона й справді, дивлячись в землю, про щось інше думала і що ставила вона йому запитання цілком механічно.

— Не знаю! — трохи незадоволено кинув той.

— Але, може, ви тоді знаєте, де я раніш працювала?

— Знаю.

— Серйозно?... Ну, так чому ви не говорите? — з зовсім невинуватим гнівом сказала жінка.— Чому ж ви мовчите?

Мужчина здивовано подивився на свою супутницю і, нічого не промовивши, зробив різкий рух у сторону.

— Ви хочете мене залишити? — перелякано промовила Спиридонова й схопила Марченка за руку.— Не робіть цього, товаришу! Благаю вас, не робіть!.. А то... йй-богу, закричу на всю вулицю!..

В її очах було стільки рішучості й стільки упертості, що мужчина, зиркнувши на неї, вже не сумнівався — вона й справді може закричати на всю вулицю. І він — кремезна людина — відчув себе зараз перед нею таким безпорадним, що тільки приходилось поступитись перед живочими чудиствами.

— Ну, не хвилюйтесь, будь ласка! — сказав він.— Я й не думаю залишити вас.

— От і добре. Дякую,— промовила Спиридонова, якимсь враз заспокоюючись.— Дякую сердешно... А працюю я,— несподівано додала вона,— щоб ви знали, в канцелярії. Правда, смішно?

— По-моєму нічого тут смішного нема,— похмуро заперечив Марченко.

— Хіба?... А по-моєму... смішно... Ну, яка ж з мене канцеляристка? Ну, скажіть? Хіба я умію, скажім, писати якісь циркуляри? Ні! Хіба я умію, скажім, стукати на друкарській машинці? Ні! Нарешті, хіба я у входящих та сходящих щось розумію? Буквально нічого! Так сиджу собі і пишу, що мені підкажуть... Знаєте, як в дитинстві підказували нам, коли ми не хотіли вчити уроків... І ви думаєте, мені це легко? Га? — Це ж жах! — раптом мало не скрикнула вона й схопилась руками за голову.— Це — жах! Це білий жах!

— Ну, заспокойтесь! Заспокойтесь! — Марченко остаточно розгубився й безпорадно розвів руками.— Йй богу, не знаю, що мені й робити з вами.

— Що вам зі мною робити?... Ви не знаєте? Так тоді я вам пораджу... От скажіть мені, я — маленька?... ну, чого ж ви мовчите? Я — маленька?

— Ну, ладно, маленька.

— Ну, так от: беріть мене, маленьку, несіть мене до мосту і киньте мене в Лопань... Добре? І побачите ви тоді, як далеко - далеко занесе мене веснина каламуть... І не буде тоді Ліди Спиридонової ніколи! Ви мене розумієте? Ніколи!

Останні слова вона майже прошепотіла. Вона подивилась на свого супутника очима повними страждання й стрілки її химерних брів на цей раз не розлетілися до зачіски. Її безвітні очі якось миттю погасли. Промовила вона свою останню фразу з великим почуттям, але в тоні її голосу прозвучало тільки одне: мовляв, туди їй і дорога Ліді Спиридонової!

— Що значить — не буде Ліди Спиридонової? — сказала вона. — Що значить — ніколи, ніколи не буде Ліди Спиридонової?.. Про це я вас, товаришу, поінформую колись, а зараз — ходітьте!

Вона взяла його під руку і вони пішли. І чи то Марченко не вмів як слід ходити, чи то вона не знаходила в собі енергії й бажання міцно притиснутись до нього — у всякому разі вони йшли «підруку» приблизно так, як іде сліпий з проводирем. Спиридонова мовчала.

Над городом уже стояло чисте небо і сонце розкидало свої теплі проміння. Післядошове повітря пахло тим ледве вловимим і надзвичайно приємним запахом, що завжди асоціюється з народженням якогось нового, досі невідомого життя. Всюди шелестів симпатичний міський гомін і всюди, під ногами веселих балакучих пішоходів, тротуари фаркали бризками дошової води. І не тільки асфальт, але й звичайний сірий буліжник почав блискати й переливатися в срібних ромбіках відзеркаленого ссєня. На темносиній грозовій полосі підвелася, як і завжди прекрасна, райдуга й закоронувавши город, урочисто повисла в прозорому етері. Уже бігли автобуси, дзвеніли трамваї й між ними мступилися візники.

Спиридонова, що деякий час ішла в задумі й мовчки дивилася в землю, раптом сказала:

— Ну, от—і пройшов потоп! І пройшла злива. Все зміло! Рішуче все! І нема бруду. Правда? І хоч трохи зимно (вона зиргнула, бо одіж її і справді ще не зовсім підсохла), але зате якось легко стало дихати. Правда?

І боячись, що супутник не зовсім її зрозуміє, вона тут же поспішила додати:

— Я, звичайно, — сказала вона, — говорю не про що сьогоднішню зливу, що допомгла нам зустрітись — я говорю про інший потоп... Ви вже... збагнули?

— На жаль, мабуть, не зовсім, — сказав Марченко.

Спиридонова засміялась. Вона засміялась тим же неприємним сміхом.

— Як же так не зовсім? Ну?.. — вона вмить схопила його за руку й прешепотіла. Ах, ви Потопчику! Вас не Потоп, а Потоп треба було б назвати.

Мужчина зливною подивився на Спиридонову і, усміхнувшись, промовив:

— Яка ви чудна дівчина... Йй богу!

— От бачите! — підхопила Спиридонова. — І їй кажете, що я чудна. І всі кажуть. А я от думаю, що це просто непорозуміння. І я вам, коли хочете, доведу... Ну, от, скажімо, так: ви знаєте, що вас чекає в моїй квартирі?.. Саме в тій, куди я вас зараз веду? Не знаєте?..

— Не знаю!

— Уявіть собі, — усміхнулась Спиридонова, — я теж не знаю. Веду... і не знаю. А втім досить, давайте ще помовчимо.

Вона сказала це останнє таким тоном, що Марченко вже не наважувався розпочинати нову розмову, і тому дальшу путь вони продовжували мовчки.

З вулиці Карла Лібкнехта вони звернули й пішли по глухих нагірних заулках. На піддоріжжя до квартири Спиридонової їх наздогнав мужчина з важкою текою в руці. Власне назвати цього нашого нового героя мужчиною якось важко було: він скоріш подібний був на опатране курча, але у всякому разі скоро вияснилось, що це ніхто інший, як «відомий харківський опозиціонер» (так принаймні, автор про нього не раз чув) — Коля Хрущ. Держав він голову на лівому плечі і чи то весь час чомусь дивувався, чи то весь час збирався комусь розповісти щось надзвичайно секретне.

— Драстуйте! — сказав він, рівняючись із Марченком (між іншим, «драстуйте» він мовляв, як «драсте»).

— От і Коля, — зрадівши кинула Спиридонова. — Це — до речі: ти мені, Коля, дуже потрібний.

Товариш Хрущ враз почервонів, наче потреба, яку відчувала Спиридонова, носила надзвичайно інтимний характер.

— Я знаю, Лідусю, — поспішно сказав він. — Ти, будь ласка, не турбуйся. — Я знаю!

Між Спиридоною і ною людиною зав'язалась розмова і тому Марченко поцікавився:

— Може я вам перешкоджая?

— Боже борони! — поспішно заперечила Спиридонова. — Ви мене мусите обов'язково провести додому. Я вас дуже прошу, товаришу!

Вона і на цей раз подивилась на нього повним тривоги поглядом, він і на цей раз піддався її проханням. І, можливо, вони б решту путі пройшли мовчки, коли б не Коля Хрущ.

Товариш Хрущ, що йшов до цього часу спокійно, раптом, ні з того, ні з цього заюртався і, озирнувшись назад, тихо й таємничо промовив:

— Ви, безперечно, знаєте про останню секретну постанову політбюра?

— Себто, про яку це секретну постанову? — незадоволено буркнув Марченко.

— Ну, та про ту ж, що... — і товариш Хрущ потягнувся до вуха свого однопартійця.

— Покиньте, будь ласка, свої секрети, — ухилившись, рішуче пробасив Марченко. — Яка там постанова?

Товариш Хрущ розгублено подивився навкруги себе, красномовно кивнув пальцем в бік Спиридонової (мовляв, вона про це не мусить знати) і знову, притримуючи свого співбесідника, став навшпиньки. Але Марченко й на цей раз рішуче ухилився.

— Я вам кажу, покиньте ви свої секрети! — уперто сказав він. — Яка там постанова?

Товариш Хрущ здивовано подивився на «дивака» (так приваймні він подумав про свого співбесідника) і безпорадно розвів руками.

— Я голосно говорити не можу! — сказав він. — Постанова дуже секретна.

— Ну, тоді і не треба, — добродушно посміхнувся Марченко. — Тоді й не говоріть.

Спиридонова раптом загготала і, зупинившись, схопила Хруща за теку.

— Ах, ти Колю, мій Колю, — козлітоном заспівала вона, — нещасенький Колю! Ходиш ти, Колю, по городу й шукаєш вчорашнього дня... І ніяк ти його не найдеш, Колю!

Хрущ зупинився. Він шукає вчорашнього дня? Ну, це вже занадто. Це вже нетактовно... і навіть образливо. І, головним чином, мабуть тому образливо, що заспівала саме Спиридонова. Товариш Хрущ подивився на свою товаришку поглядом «і ти Брут?» і, подивившись, промовив тихо:

— Ти, Лідусю, мабуть, хочеш поглузувати з мене? Ну, і глузуй, господь з тобою, я вже звик до цього.

— Ні, Колю, — сказала Спиридонова, раптом замислившись, — я й не думаю глузувати з тебе. То тобі просто здалося так.

То йсму «здавалося так»? Ну, тоді товариш Хрущ заспокоїться. І Коля заспокоївся. І заспокоївшись, він уже якось таємничо поглядав на свою теку. Нарешті, він знову перелякано озирнувся, взяв Марченка за руку й ледве чутно промовив:

— Не вже вам не відомо, хто тепер у нас буде за голову раднаркому? — ледве чутно промовив він.

— Себто це питання безпосередньо зв'язано з секретною постановою політбюра? — Марченко добродушно посміхнувся і, батьківським жестом положивши свою руку на плече товариша, додав: — Так я вас зрозумів?

Товариш Хрущ енергійно замахав руками.

— Не! — тихо скрикнувши, заперечив він. — Це до секретної постанови немає ніякого відношення.

— Ну, так хто ж? — спитав Марченко і, відхиливши від себе товариша Хруща, додав: — І, будь ласочка, не лізьте до мого вуха: я не глухий. Говоріть голосно.

— Ні, я так не можу, — безпорадно розвів руками товариш Хрущ, і видно було, що він і справді «не може так».

Спиридонова загготала своїм глибинним, неприємним сміхом.

— Ну, скажи мені, Колю; від кого ти ховаєш свої «секрети»? Від мене? Чому ти не говориш голосно? Ти ж мене в цій справі разів з двадцять інформував!

— Я тебе інформував? — тихо скрикнув товариш Хрущ. — Відкіля ти взяла, Лідусю?

— Так, ти мене інформував. І навіть давно вже інформував. І навіть (Спиридонова схопилась руками за голову) здається мені, що ти мене кожної хвилини якось інформуєш.

— І це ти як?.. Серйозно говориш чи... жартуючи?

— Ах, боже мій, боже мій! Яка в тебе погана пам'ять. Колю... Ну, от слухай, що ти мені говориш...

І Спиридонова почала була розповідати, що їй говорив товариш Хрущ, але останній враз зблід і замахав руками.

— Ша! — тихо скрикнув він. — Я тобі не дозволю виголошувати на вулиці партійних тайн. Чуєш, Лідусю... не дозволю!

— Ну, от уже й на вулиці, — сказала Спиридонова. — Як же це на вулиці? Яка ж це вулиця, Колю?

Яка це вулиця? Вона не розуміє? Ах, яка вона недогадлива! Товариш Хрущ вже зовсім кладе голову на плече і непомітно киває їй пальцем... тепер уже на Марченка: мовляв, при ньому цього ніяк не можна говорити!

— Так, Лідусю, не можна, — ще раз підкреслив він. — Ну, ти сама знаєш.

Що «знала» Спиридонова, залишилось невідомим. Але, у всякому разі, вона на цей раз рішуче змовкла.

Марченко теж нічого не говорив, він тільки зрідка позирав на товариша Хруща, і в його погляді було стільки добродушної іронії, ніби він дивився не на дорослого Колю, а на Колю страшенно маленького, що, скажім, з цілком серйозною міною грає якусь роллю, яка йому зовсім не під силу і яка його робить надзвичайно комічним.

— Де ви працюєте? — мило посміхаючись, запитав він Хруща.

— Як де? — із зовсім невинуватою похалпівістю промовив той. — Хіба ви не насте?

Марченко безпорадно розвів руками і, з неприхованим бажанням попрохати пробачення, сказав:

— Їй богу, не знаю.

— Ну, от! — з великою образою промовив товариш Хрущ. — Та там же, звичайно! В архіві.

— Що ж ви там робите?

— Як що? — чомусь півником настовбурчився Коля. — Що за «вопрос»?

— Я питаю, яку ви там посаду посідаєте?

— Коля там, — сказала Спиридонова, — за архівдіакона, архівмандрита і архівпастиря — одночасно.

— Ти, будь ласка, не плутай, Лідусю. Я в таких питаннях... не люблю жартів. Товариш Хрущ зробив надзвичайно серйозне обличчя і кинув до Марченка: — Я посідаю посаду архіваріюса.

— Цілком правильно, Колю, — не менш серйозно промовила Спиридонова. — Це ти так думаєш... і я. А от інші гадають, що ти і справді за архіваріюса, та зовсім в іншому місці. Ти знаєш, саме — в якому? Не знаєш? Та невже ти не знаєш?..

Товариш Хрущ зупинився. Він раз - у - раз блимав своїми змугнілими очима і видно було, що він ніяк не може втямити в чому річ. І ніби чекаючи відповіді від третьої особи, він здивовано дивився на товариша Марченка.

— І я не знаю! — коротко відповів той його поглядом і, переступивши калюжу, сказав: — Все таки ви, Спиридонова, химерна дівчина. Їй богу.

— Дякую за комплімент! — не повертаючи голови, кинула жінка. — Тільки от що я думаю, — несподівано перекинувшись вона на іншу тему. — Я думаю так, що б вийшло з того, як би Колю (тут товариш Хрущ здригнув) взяти, скажім, з архіву і посадити ближче до життя. Щоб з того вийшло? Як ви гадаєте?

— Хто його знає... У всякому разі, — Марченко повернувся до товариша Хруща і зробив легенький уклін, — у всякому разі... це видніше самому Колю.

— Мені нічого не видно! — мало не гістеричним голосом скрикнув товариш Хрущ. Ви, будь ласка, не чіпайте мене. І... взагалі я прошу...

Він не скінчив і рушив кудись убік. Він так енергійно рушив, що навіть бризки полетіли з-під його коротеньких ніг. Але далеко він не забіг.

— Куди ж ти, Колю? — поклікала його Спиридонова. — Ти ж мені потрібний. Почувши голос своєї товаришки, товариш Хрущ зупинився.

— Я тобі потрібний?.. Коли так, тоді я піду з тобою.

Товариш Хрущ порівнявся з Марченком і навіть вже не видно було, що він допіру з такою образою кидався кудись від жінки.

За якісь кілька хвилин вони підходили до квартири Спиридонової.

3

Письменник знову з полегшенням зідхнув: він скінчив і розділ другий. Увесь стіл був засипаний попелом з цигарок (сьогодні він спалив три з половиною пачки, № 2, що, до речі, обійшлося йому рівно 2 карбованці 97½ копійок). Проте попіл його не тривожив. Переглянувши другий розділ, письменник був страшенно задоволений. Подобалося йому і «бірюзове небо», і «післяобіднє сонце», подобався «глибинний неприємний сміх» Ліди Спиридонової. Особливо йому сподобалося те місце, де Ліда пропонує Марченкові винути її в Лопань.

— Як це вона симпатично сказала, — думав письменник. — «Я маленька? Ну, чого ж ви мовчите? Я маленька? Так от беріть мене маленьку і т. д.» Страшенно симпатично!

Захоплювався письменник і «ледве вловимим запахом», що «асоціюється з народженням нового невідомого життя». Подобався йому і товариш Хрущ, себто в тому сенсі подобався, що краще його й подати не можна. Письменник вже малював фантастичні палаци: то він уявляв себе чистим, як сльоза (в сенсі боргів, — себто, без боргів), то думав про гучну славу, яку йому несе його роман, то, нарешті, з великим задоволенням констатував, що він нарешті робиться корисною людиною і що він має цілковиту рацію і право виходити до пролетарської літературної організації.

Письменник випив шклянку міцного чаю і вдруге почав перерисовувати свій другий розділ.

— О, жах! — раптом скрикнув не своїм голосом письменник. — Що я написав? Та це ж найправжнісенька халтура.

І він став підкреслювати ті місця, що його особливо неприємно вразили. От його замітки на бережках:

1. Спиридонова раптом попала на Сабурку з тої причини, що її Марченко назвав контрреволюціонеркою. Припустім. Але де ж психологічна підготовка? Нісенітниця. Глупота! Білими нитками шито. Автор з цим типом не справляється (з типом, так би мовити, «кающейся дворянки»). Білими нитками шито. Глупота.

2. Марченко винувати поспішаючись та «червоніючи», говорить, що він не мізантроп. Припустім. Але яка ж це нова людина? Хіба новій людині фрази вириваються «проти його волі»? Нісенітниця! Глупота! Це не нова людина, а якесь сюсюкало.

3. Боже мій! Скільки розмов! Нарешті, де ж художні місточки, що зв'язують ці розмови одну з другою? Спиридонова раз - у - раз сміється «глибинним неприємним сміхом», а її «супутник» то «кидає» безперерви, то говорить нудно: «сказав». Відчувається цілковита творча імпотенція.

4. Нарешті, що це таке: «вона подивилась очима повними страждання»? Себто, автор симпатизує Спиридоновій? Тій, що, нічого не вміючи робити, збирається топтатися в Лопані? Ну, і чорт з нею — хай топиться. Але при чому ж тут Олександр Македонський? Не автор, а суцільний тобі... потапчик... чи то пак — потопчик сентиментальної і до того ж шкідливої води.

5. Колю Хруща подано занадто карикатурно. Прощаю. Але не можу простити такої мішанини психологізму з сатирою. Коля мусить виступити в другій опері. Словом, ще раз білими нитками шито. Бездарно.

Письменник ще довго писав на бережках. На бережки він потратив багато більше атраменту, як на розділ! Письменник критикував себе до смертельної втоми. За столом він і заснув.

Що змілося письменникові — невідомо. Але і наступного дня він (в сенсі пописати) знову не дав собі спокою. Ще раз перчитавши перший і другий розділи, письменник демонстративно поляпав себе по задку, засвистів якийсь бравурний марш і, скінчивши архібадьору арію, промовив:

— Це нічого. Це буквально нічого не доводить. Навпаки, саме бездари до себе безкритично ставляться. Я бачу свої хиби,—значить, я расту. Словом, вперед, до переможного кінця!

І сказавши так, письменник знову сів до столу. Письменник написав

Розділ третій

Спиридонова жила в глухому закуткові одній з старих харківських вулиць в одноповерховому будинкові на кілька кімнат. Будинок стояв якось самотньо від інших будівель і одразу ж звертав на себе увагу: поперше, на фронтоні йому архітектор поставив якихось янголяток, що збиралися летіти кудись, подруге, осідав він в симпатичному дворик, що в ньому розкинуто було декілька клюмб. До революції будинок цей належав якомусь поміщикові. Потім поміщик емігрував за кордон і в будинкові осіла інтелігентська комуна (він так довгий час і називався «будинок комуни»). Але от і інтелігентська комуна розпалася і став будинок просто собі комжозівським будинком. Правда, декілька колишніх мешканців з «комуни» залишилися тут, правда, він і за того часу, що про нього йде мова, кипів якимсь своєрідним життям, але вже тепер він ніяк не виділявся серед багатьох одноповерхових будинків, — це вже був звичайний собі будинок із глухого закутку.

На Спиридонову, очевидно, війнуло запахом молодих клюмб, і вона, підходячи до дверей, сказала:

— Правда, не погано пахне?.. Як до вас, товаришу Потапе! — вона в перший раз назвала Марченка Потапом.

— Не погано, — відповів Марченко і тут же висловив свою другу думку. — Але запах якийсь чи то торгівничий, чи то... як би вам сказати...

— Ви це добре підмітили, — гаряче підхопила Спиридонова й поінформувала. — Це, знаєте, запах з могилок... Тут багато чебрецю.

Вони вже були в галерії. Товариш Хрущ, як тільки опинився в коридорі, одразу ж зник в якійсь із кімнат, і назустріч Марченкові й Спиридоновій вже йшла нова особа. Нова особа йшла поволі, роблено і з безперечно хижачькими намірами. Це була добре відома Потапові товаришка Люся — досить таки симпатична брюнетка з прищипленими очима. Порівнявши з товаришем Марченком, вона кинула на нього зневажливий погляд і сказала:

— Ну - с, мільйон? Цікаво вас послухати т у т! Не т а м, а т у т!

Вона зробила дуже енергійні наголоси на цих таємничих «т у т» і «т а м», але вони Марченка, мабуть, зовсім не зворушили, і він спокійно пробасив:

— Краще ви мене слухайте «т а м»!

— Ага! — скрикнула товаришка Люся. — Здрейфилі?! Тут ви не маєте апарату? Ну, говоріть, — не маєте? — вона ще раз зневажливо подивилась на Потапа й кинула: — Апаратчик!!

Вона кинула це останнє слово з безперечним бажанням сильно образити свого співбесідника, але Марченко (будемо говорити правду) навіть оком не моргнув.

— Що й говорити, — спокійно сказав він. — Апарат велика річ. Апаратом та ще й з розумом все можна зробити.

Це вже був одвертий цинізм, і він не міг не обурити товаришку Люсю. Вона зірвалась зі спокійного тону.

— Ви ще й глузувати збираєтесь? — гістично закричала вона. — Ах, який ви нахаба! Я, їй богу, не в'яляла, що ви такий нахаба!

Товаришка Люся від несподіванки навіть сіла на стілець. І сівши, вона тут же виїхала рішуче «приперти до стіни» свого супротивника. Та далі сперечатися їй, на жаль, не дала Спиридонова, що в цей час встигла вже збігати до своєї кімнати. Спиридонова поклала товаришку Люсю за руку й сказала:

— Я зовсім не для того запрохала сюди товариша Потапа. Про це ти поговорила з ним на якомусь зібранні.

— Там? — вказуючи пальцем в якусь стіну, прищулила око товаришка Люся. — Там, я знаю, як він буде говорити. Хай він поговорить т у т!!!

— А я все таки прошу покинути дискусію, — скинувши до зачіски стрілки своїх тоненьких брів, підвищила голос товаришка Спиридонова: — Я товариша Потапа зовсім не для цього прохала сюди.

Треба було чекати невеличкого скандалу. Уже з різних кімнат почали виглядати якісь зацікавлені обличчя. Вже хтось і десь голосно і вибликаючо зареготав, але товаришка Люся раптом одразу вигубила вигляд хижаків і зовсім іншим тоном промовила:

— Заспокоїся, Лідусю! Я вже мовчу. Я в собі маю досить такту і... хай він іде. — Вона з презирством подивилась на свого супротивника і, роблячи галантийний жест, додала: — Йдіть! Прощу!

Марченко зробив товаришці Люсі легкий, трохи іронічний уклін і пішов за Спиридоновою.

— Ну, от і моя кімната! — сказала Спиридонова, відчиняючи двері. — Прощу!

Кімната була така ж мініатюрна, як сама її господарка. Назвати її шикарною ніхто б, очевидно, не ризикнув. На долівці валялись якісь огризки, на столі, поруч з флягою одекольону, стояв примус і пляшка з нафтою. Видно було, що господарка цієї кімнати не тільки давно вже живе холостяцьким життям, але й не може похвалитись великою охайністю. Вікно виходило в якусь кам'яну стіну, так що світла тут було дуже мало. Можливо, тому й пахло божкістю. Але й видно було, що не зовсім охайна господарка дуже охайно поводитись зі своєю головою (тут, до речі, письменник зробив на бережках великий знак запитання): всюди — на долівці, на столах і канапі, — всюди валялись книжки, книжечки й величезні монографії.

— І от ви, значить, у мене! — сказала Спиридонова, сідаючи біля Потапа. — І якось знаєте, вийшов це зовсім випадково... Ну, скажіть мені, ви думали сьогодні бути у мене? Очевидно, ні. Все в житті якось смішно виходить. Не тому, що як сказав би якийсь провінціал, на кожному кроці порушується принцип казальності. А тому, що ці самі причини, що приводять нас совсім не туди, куди ми сподівалися, — ці причини проходять перед нами сховано, і ми тільки потім знаходимо їх. А втім, я зовсім не збираюсь вам читати лекцію політграмоти. Я зараз... просто хочу дивитись на вас... Ви нічого не маєте прости?

— Будь ласка, — посміхнувся Марченко. — Дивіться.

Спиридонова поправила собі зачіску і, положивши ноги на канапу, промовила:

— Так от скажіть мені, ви знайомі з працею доктора Кречмера?

— Ні!

— Як же це так? — щиро здивувалася Спиридонова. — А мені переказували, що ви психіатр? Ви вчилися в Петроградському університеті?

— Навіть близько біля нього не був.

— От тобі й раз! Де ж ви тоді вчилися?.. Себто, не те я хочу вас спитати. Ну, все одно, так де ж ви вчилися?

Видно було, що Спиридонова про щось інше думала, але Марченко цього не помічав і тому так відповів:

— Можна сказати, ніде: дуже маленьку ми маємо, Спиридонова, освіту.

— Дуже маленьку? — чомусь зареготала жінка і, зареготавши, враз заговорила тихо і серйозно: — А я, знаєте, училась дуже багато. Так багато, що ви й не в'являєте. Я, товаришу Потапе, людина з вищою освітою. Ви розумієте? — і сказавши це, вона зробила здивовані очі. — От тобі й раз! чому ж ви не дивитесь на мене з відповідною повагою?

— Чи не думаєте ви сьогодні зайнятися самобичуванням? — спокійно промовив Марченко. — Це не погана справа, коли й справді надійшов слушний час.

Спиридонова зідхнула й положила свою руку на руку співбесідника.

— От бачите, — зажурно сказала вона, — ви вже й розгадали мене... Тепер я вже й не знаю, що мені говорити далі.

Вона підвелась з канапи і мовчки зупинилась біля вікна.

— Ви тільки-но говорили про якийсь труд доктора Кречмера? — прийшов їй на допомогу мужчина.

— От! От! — сказала Спиридонова і знесу підбігла до Марченка. — Я, знаєте, от що хотіла вас спитати: ви бачили колинебудь обличчя шизофреніків? Ну, звичайно, бачили! Так от, чи не здається вам, що я шизофренічка? Мене, знаєте, це страшенно мучить. Ви знаєте, скільки мені років?

— Не знаю!

— Ви й не припускаєте, мабуть. Мені, щоб ви знали, уже на тридцять п'ятий перевалило. Себто, я, коли й не на десяток, то у всякому разі, років на вісім старіша

за вас. Правда?.. Ну, і от. А тепер скажіть мені, вам подобається моє обличчя чи ні?

— Обличчя то мені ваше подобається, — посміхнувся Марченко. — Але от не подобаються ваші розмови, бо не добаваю в них ніякого сенсу.

— Так таки й ніякого? — цілком широко здивувалась товаришка Спиридонова. — А чому ви не хочете припустити, що я... ну, як би вам сказати... ну, словом, я хочу закрутити з вами кохання? Зараз, до речі, весна, солов'ї, запах, знаєте, такий надзвичайний, ну і т. д.

— Ви питаєте чому? Багато, бачите, перешкод до цього кохання. Перша перешкода: ви дуже мініятурна. Друга перешкода: я надто величезний. Але третя й найголовніша та, що, хто його знає, може я вже й жонатий.

— А хіба жонатим не можна кохати?

— Звичайно, можна, і навіть рекомендується: ну, скажім, свою жінку.

— Гм! — кинула Спиридонова й замислилась. — Свою жінку... А хто ж ваша жінка? Себто, я не про це хочу спитати.... Про що я думала вас спитати?.. От я й забула!

Спиридонова безпорадно розвела руками і, прямо та одверто подивившись на Марченка, засміялась тихим, щирим дитячим сміхом. І стільки в цій сміхові було справжньої безпосередньої наївності, що Потап знову здивовано подивився на жінку.

— Йй богу, не розумію вас, — сказав він. То ви говорите зі мною, як звичайна собі балакуча людина, то...

— То, — підхопила Спиридонова, — говорю, як психічно - ненормальна? Так?.. Ну, і чому ж ви мовчите? Ну, і говоріть так!.. Знаєте, — продовжувала вона. — Такі люди єсть в житті. І, скажу я вам, страшенна морока з ними: держати їх на волі ніяк не можна, але й на Сабурку їх теж не приймають. І коли живуть вони по своїх глухих закутах — з ними ще можна миритися. Та...

4

Тут письменник, не дописавши останньої фрази, яка йому давалася з таким страшенним трудом, що він навіть запарився, — тут письменник раптем чхнув, висякався в носову хустку і, положивши ручку, несподівано промовив:

— Фініта! нарешті зрозумів! Я тепер розумію, чому в таких муках народжується мій роман, — його не треба писати. Я тепер розумію, чому люди мого роману і говорять такою надуманою мовою: вони не існують. Я, так би мовити, попав пальцем в небо. Хруща нема, бо він надто нікчемний. Спиридонова на Сабурці і її ніхто не бачить. Марченко не лікар і тому він вийшов такий штучний. Треба, нарешті взяти інший типаж, і саме той, що був би далекий від інтелігенщини й був би близький до творчого життя. Саме тоді я й найду потрібні мені слова і образи. Саме тоді і вийде роман.

І сказавши це, письменник зібрав свої розділи (з скінчених і один розпочатий) і, заховавши їх подалі у шухлядку (для нащадків!!!), сів на поїзд і поїхав на Донбас. Письменник вирішив писати новий роман: без сумнівних професорів (Ярута мусів бути сумнівним професором), без гістеричок, без котурнових «нових» людей. Письменник вирішив написати роман з живими людьми, себто з звичайними робітниками, з колективістами, з трудовою інтелігенцією, себто реалістичний роман, який би читали робітники, колективісти, трудова інтелігенція всі ті, хто за проведом комуністичної партії творить нове життя) й до якого б з погордою ставились наші доморощені, скажім, Марселі Прусти.

Мораль: раніш як братися за роман, треба з'їсти з сучасними героями ще один пуд соли і не треба звертати уваги на те, чого ніхто не хоче помічати і має рацію.

МАРІЯ ГРУДНИЦЬКА

КРИВИЙ РІГ

Тихо йду
Вночі я зі станції...
Кривий Ріг
В електричній огні.
А колись...
Тут гуляли повстанці —
Партизанів червоних
Загін.

А колись...
Розривались гранати,
Безупинно строчив
Кулемет.
Ми Росію з «священним» царатом,
Піднімали
На гострий багнет!
Ці копальні —

Тривожно напружені —
Були свідки
Жорстоких боїв, —
Не один тут шахтар
Контужений,
Не один захолов у крові...
Всі заводи стояли у смуті,
І в задумі
Пливли поля...
Скільки тут похоронено
Трупів —
За руду!

За степи!
За вугля!
Серце в кожного — наче
Вагранка, —
Тут і смерть обпікала долоні,
Серед ночі світив Ленін ранки;
Ще міцніше тримали ми зброю.

* * *

А тепер Кривий Ріг —
В реконструкції,
В перспективу побігли дні...
Втрое множим

Щоденно продукцію,
Втрое більше
Країні руди!
А тепер —
Кривий Ріг в буйнім рості,

ЗА ТРИ РОКИ —
На шахтах

Плян!
І будинки величні та прості
Кинув він
У робочий квартал.
А на зміну старим героям —
Техзнанням і запалом
Озброєні,
Повінь сили несуть молоді
Комсомольці до шахт —
У забої.

Нехай праві і «ліві»
Зневірені,
Полохливо й безглуздо кричать, —
В свої сили ми
Віримо,

Віримо!..
І ні кроку назад!..
Аж за місто розкидали
Шахти,
А від них — ціла сітка доріг,
Ввесь в оці соцзмагання,
На вахті —

Кривий Ріг!
Так жвавіше бурить, перфоратори,
Гей, ще дужче
Зривай,

Динаміт!
Ще гучніше, гучніш гримлячи,
Бурки, рвіть!

Бурки, рвіть!
Бу - р - р - ки,
Р - р - р - рвіть!..

1931 Херсон.

ЄВГЕН М'ЯКОТА

ДРУЖБА

Повість

ЧАСТИНА ДРУГА *

1

— Він, німець той, розумний з біса... — гомонять робітники, спокійно лапаючи мозолястими руками холодне тіло машин. Придивляються...

— Грошкики забрав вперед, а ви тут чухайтесь, коли голови жуликею набиті. Щур діловито хита головою. Степан бачить, що хвалить він німців не лише через те, що вони «розумні з біса», а ще й з приємності приписувати чужинцям невластивих нашим спеціалістам гарних якостей.

— Гм... Дивно. Готовій речі не можуть ради дати.

В завод з Німеччини прибуло нове устаткування. Величезні верстати, схожі на могутні шиї крицевих верблюдів, були закуті в соснових коробах, зверху до низу покреслених зсвіншторітвськими написами. Вже півроку тому, як їх звантажили підйомними кранами з платформ і поклали на заводському подвір'ї. Але устатковувати ними верстатами нехитимось не розпочинали. Наче в тих коробках були зайві, нікому неприємні речі. Брудний сніг з холодним дощем, здавалось, більше за адміністрацію цікавився долею машин, запально прикладав до них руйнацької властивості.

— Пишуть у газетах, галасують на зборах про різні не порядки, — хвилювався Митрич.

— А чому ж за устаткування ніхто не гаркне? Та так, щоб аж у печінках засвербіло кому слід.

— От ви на виробничій нараді й гаркніть, розкажіть, — порадив Митричеві Безбородько, запитливо примруживши очі.

— Та що там говорити? Уже не раз нагадували, — збентеживсь низенький слюсар. — Вони контрреволюцію розводять, бюрократи чортові.

— От тепер і поміркуй куди наші грошкики йдуть, — тихо, але так, щоб усім було чути, почав похапливо говорити вусатий робітник. — Та що там довго розводитись, хіба не видно? — І не знайшовши співчуття, знову брався до роботи.

— Ясно, що видно, — гукнув Рубан, розправляючи плечі. — Треба дивитись чітко. Ми ж тепер господарі.

— Господарі, — глузливо протяг вусатий. — Над молотом ти господар, а далі — дзуськи.

— Дзуськи, кажеш? — захвилювався Рубан. — Тиет, Скачко, не перший рік працюєш, а підхід, підхід у тебе якийсь невірний, не робочий.

— Заткнись своїм підходом. От що мені твій підхід, — визвірівсь Скачко. — Ти мені на жисть дай, понімаєш?

— А, ось чого тобі? — глузливо посміхнувся Рубан. — Можна. Зараз тобі прикриємо Дніпрельстани, продамо з молотка заводи, тоді й получай свою пайку.

Всі зареготали... Скачко не встиг обміркувати, але Рубанові слова глузливо в'їдались у груди. Ще ж то він як, не тямить? І собі засміявся. Але йому здалось, що це не щиро й жалісливо вийшло... Степан слухав, дивлячись, як поміж заліза проворно снували меткі робочі руки старіших товаришів у праці.

* Див. «Ч. Ш.» №№ 5 і 6.

В сірих його очах стояв розумний кріпкий вираз, який буває в людей, що вміють слухати, а ще краще думати з приводу того, що почули.

— А я думаю, коли цю оправу колупнути, — сказав Митрич, ніби навмисне підкреслюючи д-я більшої ваги, подививсь на Рубана: — Інженер - інженером, а в робітника теж розум є.

— Це ви нащот машини? — роздумуючи кожне слово, перепитав Рубан.

— Ну да.

Здавалось, що йому теж не давало спокую недовір'я. Перевірив арматуру й кинув з болем.

— Та сам же директор говорив, що наші спеці біля них нічого не втнуть. Хоч і Сам-братова візьми. Інженер, можна сказати, на всю губу. А в середину йому не влізеш. Поміж таких людей теж сволочи бувають.

Рубан зневажливо сплюнув, забрав струмент і, твердо ступаючи, зник поміж вагонів у глибині цеху...

Степан, поклавши метр, щоб не збитись з мірки, завзято почав відрубувати залізний штиб. Загартоване зубило хутко розділило залізо на два шматки.

— Ловко він тебе, того, — посміхався Щур, поглядаючи на Скачка. Очевидно, що казав той не могло його перекопати і він похвалив Рубана за спритність. «Підхід треба мати», — так іноді прикрутять.

— Знаю, язикатий, — згоджувався Скачка, хоча й не хотілося вірити Рубанові. Але вірив йому більш, ніж кому другому. Рубан був свій, свідомий, старий партієць. Його великі жилаві руки твердо виконували роботу. Любив, щоб усе було, як «часи». Кожен рух і слово змірковане й пильне.

Степан теж поважав Рубана, знав, що він не з тих робітників, що канючать або дарма ляпають язиками. В сніданок у нього завжди на колінах газета, а на перенісці звисають старенькі окуляри. Так наче й спокійний, а послухали б як запально обстоює на виробничій нараді винахідників.

Рубан і сам працював коло винахідництва, просиджував вільні від роботи години над конструкцією якогось верстата, креслив маленьким блюдцем, замість циркуля, якісь кола, підраховував, збивався й знову підраховував. Потім, на диво всій сім'ї, трахнув об підлогу блюдцем, розбивши на крихке череп'я.

— В точку не попав, — з болем у голосі хвалився товаришам у хвилину найкращого настрою. Потім вступив до вечірньої школи підвищувати знання.

Швидко з цього приводу надумав співати «Дубинушку». Лев слухав і лаявся. От робота, і станки є, а устаткувати нікому.

Англичанин мудрець придумал
За машиной машинишку,
А наш русский мужик,
Коль работать не в мочь,
Он поет про родную дубинушку.
Ех, дуб...

Його всі щиро просили замовкнути і не псувати ділової обстанови. А діла було немало. Дні пролітали, як вагони довгого потягу, вищерт навантажені працею. Праця та на перший погляд дрібна, непомітна, але без неї не можна обійтись. Без кінця довгі засідання, збори серед вічного галасу й суперечок захоплювали Степана. Він почувував себе невід'ємною часткою колективу. Знав, що його праця не пропаде даремно, а якраз все більше й більше набирає питомої ваги. Спершу його просто не помічали. Потім тільки слухали, а далі про дещо почали й запитувати. Завжди можна було чути від голови засідання чи наради таке: «А як Будний? Цікаво, що Стьопа на це скаже». І Степан говорив. Крив гарячково адміністрацію на виробничій нараді за устаткування.

Одного разу йшов після зборів з Щуром. Непомітно перевели розмову на устаткування. Щур йшов з боку. Степанові виразно було видно його охайну рівну постать. В станційному депі голосно ревіли паротяги. Ревіння нерівними шматками розліталось далеко навкруги.

Щур подивився на Степана гострим виразним поглядом, хотів щось сказати. Його зумка майнула в Степановій голові, різнула, мов різець, мозок і сховалась.

— Прекрасні верстати. Вони мені страшенно подобаються. Коли довірять, я візьму їх встановляти.

— Ти?

— Я.— Шур ширше розтулив очі і захоплено почав оповідати про стругальні верстати, про їх складні деталі й героїський хід.

— Так слухай, Сашо. Це ж красота. Дайош.

— За мною діло не стане. Я згодний.

Сторонні звуки вулиці війнулі їм у обличчя, деś на брукові запінівсь в розталому снігу автобус і помчав через сині калюжі. Шурові треба було повертати через залізницю Він простяг Степанові руку.

— Так завтра побалакаємо з директором,— стискуючи Шурові руку, рішуче сказав Степан.— Що він скаже.

— Правильно. Треба побалакати.

— Тільки дивись, щоб уперся,— обережно промовив Степан.

— Ясно. Впораюсь.

— А як ні?

— Тоді як хочете... хоч убийте,— збентеживсь Шур.

— І вб'ємо,— твердо сказав Степан, але очі йому блищали радісним захопленням. Ну, шабаш. Всього. Прощаючись, міцно один одному тиснули руку. Степан, спітнівши від швидкої ходи і внутрішнього палу, вибирав у думках гострі хвилини захоплення, що збурять ініціативу в цеху, коли Шур доведе інженерам на що здатні робітники. Натикався на глибокі калюжі, але від цього, здається, і трохи не гіршав його бадьорий настрій. Навпаки, його вторгала якась задирикувата радість. Вечір чудовий, м'який, як вата. Туман придушив блиск вулиць, де наймовірніше легко сунуться тротуаром люди. А неба зовсім нема. Замість нього, чорний, мов сажка, простір, схожий на дах ковальського цеху.

— Нехай тепер поpróbують зам'яти або чимсь одмахнутись. Шур вам, товаришочки, не хунт і не півхунта, а найвища кваліфікація — наче когось збирався переконати, постановляв Степан.— Вчився він слюсарства не деś там на задрипанках, а в самій Німеччині курс пройшов, знає закордонні верстати, як свої п'ять пальців. Він пригадував останнє засідання виробничої наради. Так само, як і на попередніх засіданнях, головував якийсь робітник із збірного цеху. Коли Степан виступив говорити про встаткування, стомлені робітники раптом змовкли, уважно прислухаючись. Після нього виступив директор, а потім головний інженер Самбратов. Він говорив, що щоб розпочати устаткування, треба мати пляни, креслюнки і потрібний штат помічників високої кваліфікації. І що він не менш за робітників боліє за це устаткування. На цьому й скінчили. Робітники невдоволено загомоніли проміж себе, вимагаючи постанови прискорити цю справу. Постанову прийняли й знову все затихло.

— Завтра все з'ясується,— думав Степан здивований, що якимось непомітно дійшов додому.

На другий день радився з Васюком. Прийшов Лев і вони майже цілий сніданок обмірковували з чого починати. Лев наполягав якнайскоріше приступити до діла. Завод не виконав квартального пляну, в їхньому цеху багато непридатних верстатів, треба їх замінити. Васюк, здавалось, спершу не добрав у чому вся справа. Хіба це діло осередку втручатись у роботу інженерів. Ми і з своїми обов'язками не впорасмоєсь,— говорив, він думаючи про поліпшення й про те, що осередок не встигає виконувати термінові директиви ОК.

— От чудак,— хвилювався Лев.— Робота інженерів хіба нас не торкається. Рациональне використання машин, за які держава платить золотом закордонним капіталістам не наша справа?

— Та ти зрозумій, Васюк, корисніше за проведення одного нудного зібрання устаткувати верстат у нашу соціалістичну промисловість,— переконано заявив Степан.

Васюк зареготався:— Невже ви думаєте, що я не розумію. Хіба я не за те, щоб наша промисловість скоріше стала незалежною.

— Тепер ясно,— гукнув Степан, зрозумівши побоювання Васюка.

— А ти знаєш, що Шур в Німеччині працював на машинобудівельному заводі?

— Ну, припустимо?

— Так що, він не зможе їх устаткувати? Ти спочатку розкуси, що це за спеціаліст.

— Самбратов сам же заявив, що йому треба лише помічника,— вставив Лев,— очевидно, він теж на цьому розуміється.

— А то питання, — перебив Васюк. — Хто ж сам на себе скаже — я, мовляв, недо-тепа?

Знаєш, Степо, після шабашу зайди до Самбратова й побалакаєш. Потім вже ми докладно обговоримо, — порадив Лев.

Двері осередку ріпили, як немазані колеса. Молоді находило багато, хто за справою, а більше просто побалакати й послухати новин. Агітпроп підкручував гайку старостам політшкід, бо з початком весни збільшився відсоток невідвідування.

— Чого йому на заняття ходити? — пояснював Шипко. — Він і так все зна. Бач, борідку заступив, настоящий Маркс. Весь капітал перед Мар'янкою виклав.

— Та брось, — соромився юнак своєї руської борідки. — Бритва зламалась, а в перукарнях черги, — спростував він причину появи ріденької рослинності, що її безсовісно перебільшуючи, Шипко назвав бородою. В кімнаті б'ється об стіни клубок завязятих різнометрових голосів і догго не може розпутатись. Шипко, схилившись на Степана, повісив йому на плече руку, поволі покручує гудзика на брудній від мазуту спецовці. Лев теж, як і Васюк, втратив свою поважність, охоче підідає до гурту, прислухаючись як сердито доводить хтось про шкоду, якої завдає здоров'ю безсоння. Всі посміхаються. Знають, серед них, мабуть, немає жодного, що страждав би на таку хворобу. А якраз навпаки. Сплять так, що тільки держись, як каже Шипко. Інформатори з гуртка поточної політики жваво розмахують газетами. — Небезпека війни, угода буферних держав. — чуються окремі вигукі розмов. Васюк прислухається. Хлопці з ТСО - авіахемівського осередку обговорюють наслідки стрілецького змагання. Перший приз забрав Шипко, найбільше очків.

— От гад, і не признається, — вигукують разом кілька голосів.

— Ну, як устаткування? — поцікавився Шипко.

— А ось думаємо починати, — радо повідомив Степан, виходячи з осередку. — Саша Щур береється.

— Справді? Значить жити можна, — а я вже думав... Я Левові казав і тобі скажу. На мою думку — тут у Самбратова діло нечисте.

— А докази?

— Тобі зразу докази. Придивись сам. Директор хоч і з робітників, а шляпа. Він не може керувати. Освіти відповідної немає. А так підписує на совість, що інженери підсунуть. А ст робітників ганяти — спец. Пройде цехом, помітить, хто курить або відпочиває, зразу лякає, що вижене за ворота. А робітників, який проробив 30 років, почути таку подяку приємно, он як приємно.

— Та по твоєму виходить, щоб він байдуже ставився до таких явищ? Який би він тоді був господарник.

— А такий господарник, що свого діла не знає. Теж називається директор, цінні верстати без діла лежать, а він бігає по заводу, курів ганяє.

До самого шабашу Степан думав, як буде балакати з головним інженером. За пра-цею хутко пробіг час. Треба так обережно підійти, щоб не зачепити Йогаса. Боявся якоюсь необережною фразою зіпсувати всю справу. Після гудка поспішав до кабінету. Причинивши за собою двері, Степан застав Самбратова в кабінеті схилим за столом над якимись паперами.

— Мене уповноважили довідатись, яких вам треба в допомогу спеціалістів, щоб встановити стругальні верстати в деревосробному цехові, які потрібні парові молоти в ковальському та піскострумні апарати для збивання фарби з залізних листів вагонної обшивки?

Самбратов кинув згаслу цигарку, подивився на Степана і нервово затарабанив пальцями.

— Я про це, здається, вам же відповідав на останній виробничій нараді. — В обличчі якась неприємність. Ліва рука в кишені, в рухах строгість, а в очах насмішувата вищість, яка вмиг може вибухнути в буряний гнів.

— Мені треба таких помічників, яких зараз у мене немає. — Він намагався дивитись Степанові в вічі, ніби заздалегідь передбачав його поразку. — Так запально поспішати з таким серйозним устаткуванням не завжди йде нам на користь.

— Ви, мабуть, маєте на меті вентиляційне устаткування ковальського цеху? — не-твердо перепитав Степан.

— Хоча б і це.

— Алеж устаткування приймала від тресту заводська адміністрація.
— Приймала адміністрація, але хапаючись. А в наслідок похалпистости і недогляд. Я своєї згоди не давав. Пропонував закупити таке устаткування за кордоном. Але мені запропонували деякі відповідальні керівники особливо не захоплюватись критикою продукції радянських трестів. От і маємо такий результат.

Робітникам дався в знаки цей результат. Завод до 50.000 карбованців витратив на вентиляційне устаткування і в наслідок несправдилось сподіванки. Повітря було недостатньо чисте в гарячих цехах.

Але найгірше, ніяк не можна було потрапити на заплутані кінці...

— Так от, такі то справи, — поглядаючи на годинник, протяг інженер, а потім діловито занурився в папери, ніби навмисно цим підкреслюючи, що Степанова місія закінчена.

— По - моему погані, — різко глянувши на Самбратова, відповів Степан.

— Погані? Значить, будемо лагодити. Я більше за вас про це турбуюсь.

— А ви знаєте, чого я з вами балакаю про це? — почав Степан з несподіваною нервовою зважливостю. — Ви подумайте самі, таке цінне для заводу устаткування майже півроку лежить без діла. Робітники вже неодноразово нагадували вам.

— Так по вашому виходить, я винний?

— Ні. Ви тільки не думайте про мене погано і взагалі...

Зараз усе скажу, — подумав Степан, не знаючи доцільно це чи ні.

— У нас у заводі є висококваліфікований робітник Шур. Він довго працював у Німеччині. В балачках зі мною він хвалився, що добре знає...

— Я вас розумію, — насторожено перебив Степана інженер. — Я про це з ним сам побалакаю. — Потім ввічливо потиснув Степанові руку, очевидно рішивши, що це не Щурового розуму діло.

Здавалось, поважний інженер давно вже має точний план устаткування і в цьому немає нічого страшного й загрозливого. Так воно видавалось сторонній людині на перший погляд. А справді він не тільки не мав пляну, а й взагалі почував себе розбитим разуючою тривоگو. Гостренька професорська борідка безпорадно плуталась в його тонких, наче висхлих, білих пальцях.

— Хто він такий? — заскакало перед ним єдине запитання. — Хто його уповноважив заходити до мене з таким нахабним виглядом? Преникливі погляди робітників, мов гострі леза, почував на собі Самбратов. Здається, що від них уже ніде не сховаєшся. Вони настирливо пронизують його тіло. Вже навіть у кабінеті не почував спокою і він схилиється, не в силі витримати їх вагу.

— Як це я засидівся? — На столі ще лежало кілька службових пакетів, адресованих на ім'я головного інженера. Але розпечатувати не було ніякої охоти. Навпаки, почував якийсь тваринний жах перед білими конвертами. Саме такого конверта він був одержав у свій час. Коротенький лист підкорив Самбратова страшній упертій волі. І от у наслідок, здається, на очах звужується коло, виблискуючи невблаганними холодними тупі-ками.

Тиждень тому він послав інженера Байкіна в командировку до центру в дуже важливі справі. Власне кажучи, Самбратов не точно знав цю справу. Він лише, підкоряючись Байкіну, підписав папірець, де виразно було зазначено, що той їде закупляти потрібні для заводу матеріали.

— Все це щось незрозуміле, — тяжко зідхав Самбратов і кладе дисувату голову в білі долони.

Потім рішуче встає, жужмом згортає з столу в портфель папери і прямує до виходу. За ним дуко грюкають двері порожнього кабінету.

— Ач вислужується, — поглядаючи через вікно на Самбратова, глузливо протяг Шипко. Сутула інженерова постать, закутана в тепле пальто, видалась йому смішною й нікчемною.

Нарада вже наближалась до кінця. Степан, не хвилюючись, точно розповів товаришам про свою розмову з Самбратовим. Товариші, уважно вислухавши, гарячково хапаючись, давали свої зауваження. Лев стояв на тій позиції, щоб притягти на свій бік кілька молодих інженерів і за їхньою допомогою хай Шур розпочинає роботу. На цьому, здається, всі погодилися, крім Шипка. Той взагалі стояв далеко від того, що, мовляв, заводські інженери можуть зробити щось путне.

Його зразу накрили, як мокрим рядном, за несерйозне ставлення. Шипко викручувався, доводячи, що це власне не його думка, а деяких робітників.

— Тепер, товариші, слова за директором — ніби підсумовуючи міркування товаришів, з наголосом проказав Степан. — Що як він не пристане на нашу думку?

— Єрунда, — заспокоював Васюк. — Завод недовиконує виробничої програми. Ми про це ще будемо говорити з партосередком.

— Нехай нам подякує, що ми розкопали й розворушувем холодок технічного відділу, — вставив, не хапаючись, Шипко.

— Тільки гляди ж і сам не охолонь, — попередив Лев.

— Ну, Левчику, не ждав, — ніби запевняючи, сміявся Шипко, — це тобі не дрімати жід нудне пояснення груповода про мінову вартість. Тут справа ясна...

Хлопці дружньо переглянулися і, встаючи, запалили цигарки.

Вийшовши за ворота заводу, розходились хто куди. Васюк вирішив зайти поглянути, як провадиться навчання політшкіл. Лев охоче пристав на таку пропозицію.

— Хіба ви сьогодні провадите навчання? — поцікавився Шипко, добре знаючи, що Лев відвідує не комсомольську, а партійну школу.

— Ясно, — догадуючись у чому річ, засміявся Степан.

— А я й забув, — захоплено засміявшись, гукнув Шипко. — Сьогодні Галя завітається...

Не встиг з Шипком Степан зробити другий десяток кроків, побачили як їм назустріч котилась, завзято розбризкуючи чобітьми калюжі, крупля Барилова постать.

— Ще не відбулось заняття? — запитав, важко відсапуючись від швидкої ходи. Хлопці зареготали. Барило, зрозумівши, що не на тих наскочив, зірвався бігти в напрямку школи.

— Спізнився, парнишка, — безпорадно гукнув йому навздогін Шипко, не в силі стримати сміху. — Хай доганяє, Васюк йому накрутить гайку.

— Пішли, бо їсти хочеться, — штовхаючи Степана, жалівсь Шипко.

— Слухай, Стьопе, двигай скоріше, передягайся, десь годину згуляєм. Вечір сьогодні вільний у нас?

— Справді, не завадило б погуляти, — вирішує Степан. Останнє побачення покружляло в його пам'яті, заметушилось і зникло. Не встиг подати товаришеві своє рішення, як той уже зник в сутінь провулку. Голубий туман темряви насів на місто, видавив його блискучі очі. З них потекло ритмічне мерехтіння ліхтарів, заливаючи розмашисті вулиці ніжним світлом. Якесь коліщатка задзвеніли, застудили дужо, б'ючи в груди. Тільки тепер згадав — майже два тижні не зустрічався з Дадлю. Робота в заводі захопила всю його увагу.

Вечірні заняття в партійній школі чергувались з різними зборами та нарадами, незчувся, як підкралась весна, хлопнувши теплою промінням в завантажені роботою дні.

Вечірні вулиці набирали приємної метушливості, хотілось довго дивитись в їх безкінцеву глибину.

На розі Степана зупинив знайомий голос.

— Здоров, замазура, — тихенько, щоб не звернути уваги сторонніх, проказала дівчина.

Степан недоволено глянув на свій робочий одяг.

— Куди поспішаєш? — зрадло запитав, щоб ліквідувати раптом замішання.

— Не скажу, — вередливо захитала головою Даль.

— Та не може бути?

І вони тихенько засміялись, не знаючи, що говорити.

— Слухай, Даль, може б ти з півгодинки почекала, поки я збігаю, переодягнусь?

— А може мені немає часу?

— Ну, не треба ж бути такою. Ми вже так давно з тобою бачились, — не знаючи звідки береться така ніжність, заговорив Степан.

— А хто цьому більше завинив?

— Так про це ми з тобою побалакаємо.

Даль намагалася протестувати, блискала задирикуватим поглядом. Але Степан певний, що вона його чекатиме, хутко посувався темною вулицею.

Од вмивання йому розвернулось лице. Господина, звикла до такої похапливості, хутко подала вечерю. — Мабуть на збори якісь поспішає, — подумала вона, придивляючись, як Степан звичним рухом накинув на себе піджак і зник у дверях...

На вулицях стояв дзвінгий гомін, бивсь, як підстрелений птах, об кам'яні стіни будинків, розлітаючись на дрібненькі скалки, заплутуючи в такий спосіб свій невловимий зміст. Степан уже кілька раз прорізав своїм тілом розбавтані на тротуарах натовпи, що радо зустрічали бунтарську весну.

Відчував, як боляче стискалося серце, коли очі даремно намагались відшукати хвилюючу постать, осяяну радісною усмішкою. Біля кіно - реклам зібрався найбільше молоді. Тут завзято штурмували маленьке віконце каси шумні черги. Вдало зроблений феєрверк реклами на мить погасав, щоб знов спалахнути, запалюючи роз'ятрену цікавість. Але до кіна рішуче не хотілося йти. Ліниво одмірявши довгими кроками кілька кварталів, круто повернув, щоб перейти вулицю. Провсрний трамвай, захльобуючись різким дзвінком, нагадав йому про обережність. Вайлуватو стрибнув на тротуар, мало не збивши з ніг дівчат, що енергійно поспішаючи, жваво сперечались. Виразно помітив, як вони захехотіли, зникаючи в натовпі. Вечір був струсний... Наче на зло комусь поклав їти додому й засісти за книжки. Але, зайшовши в кімнату, неохоче розгорнув підручник. Кинув на стілець піджак. Він зсунувся по спинці і купою впав на підлогу.

— Вас питає якась дівчина, — заспано проказала господиня, невдоволено вогтузаячись за дверима.

Вибіг на вулицю, — знов нікого немає. Серце йому сильно стукало. Він знав, що то Даль за нього питала. Але, де ж вона? Може б пройти якийсь десяток кроків? Справді в тінь сусідського будинку мигнула постать. Лише тепер зрозумів її витівку.

— Так оце так ти мене чекаєш? — Міцно стис її руки, відчуючи дражливі дотики. Даль гнучко стрепенулась, не в силі стримати сміху. Вона була рада й не хотіла виправдовуватись за свою витівку.

— Де ж ти була?

— А може б ти розказав, як тобі там гулялося? — вказавши рукою на головну вулицю, запитала Даль. Легка невимущена усмішка ніжно кривила лінію уст. Але замість відповіді, Степан міцно обняв її, затуляючи глузливу посмішку рвучким поцілуном.

Помалу ставали ноги вперед, ліниво йшли, спираючись одне на одного, наче вино кружляло в їхніх головах. Таємнича тиша слалася вуличкою.

— Друже мій, ти ж не сердився?

Степан глянув на небо й промовив!

— Здається, ні.

— А я сердилася, як тебе згадувала. Де це він подівся? Це питання мені ніколи не сходило з думки. Ходила до річки дивитись, як весна кригу ламає. Пізно вночі верталася додому.

— А як же ти не боїшся пізно ходити? — зауважив Степан. — Ти ж така ще маленька?

Вона засміялась і сказала:

— Мені вже двадцять років.

Степан був певний, що вона перебільшує, — найбільше їй було, як вісімнадцять. Сиренка сукня міцно облягала груди, що дуже підіймались, ніби хотіли летіти. Вона стала чарівна, — подумав Степан. Чоло задумане, ніжно натягнуті рисочки брів, над глибокими широко відкритими вікнами очей, як пара загадок. Непомітно вийшли до набережних бульвару. Ріка вже давно одігнала лінійні крижини в невідомий світ. Радісна невиразна тривога тремтіла на шкляні й поверхні.

— Чуєш, як неспокійно цієї ночі в плавнях? Щось там ніби ворухнеться в пахучих лозах, аж береги сунуться й тремтять?

— Чую. А може то вода повз берег сунеться й тремтить?

Даль знітилась й сховала очі в бік. Хто його зна, може й вода... На хвилину її покинула веселість.

— Ти придивись. Я таки мала рацію казати. Ворухнеться... — злякано рішає вона. Вмивились колинебудь поїхати човном й оглянути потойбіччя.

— Котра зараз година?

Не знаю, по місяцю важко определити.

— Ти просто не вмєєш, — вириваючись, шепоче Даль. — Ти тільки цілувати можеш в губи довго, аж цілу хвилину.

— Аж цілу хвилину? Як ти говориш Даль,— зраділо скрикує Степан... В його обіймах стоїть дівчина, Даль стоїть. Тремтяча свіжість ночі і місяць озолочує її.

Так розмовляючи, не помічаючи часу, що рішуче поспішав на стрілах усіх годинників і зсунув молоденького місяця з синього даху неба.

Ріка вночі — це пустеля. Зрідка лише загуде пароплав, прорізаючи шипучою три-вогою шкляну безодню. Десь біля пристані ласться вантажник. Йому, очевидно, не хочеться вставати до пароплава, щоб підставляти плечі під тиск важкого вантажу. На асфальті цокотять повільні кроки. Коли доходять до ліхтаря, Степан впізнає дві постаті. Зле освітлене надбережжя раптом заволікає їх ніжною темрявою, щоб з більшою цікавістю показати Лева й Галю в маленькому колі світла, проти дальшого ліхтаря. На устах Лева раптом з'являється лукава посмішка.

Галю всезнаючи мружить очі і повільно простягає Степанові руку.

— Я ж казав, що то вони,— переморгується з Даллю Степан, міцно стискуючи округлу, але тверду Галину руку.

Завзято розплескуючи воду за зворотом берегів, запихжав пароплав. Замилувано дивилися на його пухнявий клубок ліхтарів. Потім разом рушили до міста. Воно лежало перед ними, покійно розкинувшись довгим узбережжям і протягнуло чіткі долоні вулиць, наче знеможений голодом бродяга.

— Шипка не бачив? — нахилившись до Лева прикурити, запитав Степан.

— Як же не бачити таке золото? — сміючись повідомила Галю, — Прийшов на кінець занять у політшколу подивитись, як комса працює. А потім вибрав собі більш-менш надійних товаришів і зник, не дочекавшись кінця лекції... Хвалився, що у вас було якесь цікаве засідання?

— О, Галинко, — значно протяг Степан, — Засідання, брат, на красоту.

— От бачиш, — докірливо глянула на Лева, — А ти не хочеш розказати.

— Він уже теж у бюрократи пнється, коли став адміністратором, — співчував, сміючись, Степан.

Даль у подібних балачках майже нічого не розуміла. Відчувала себе чужою в такому товаристві. Її намагання брати жваву участь у обговоренні заводського життя кінчалося нічим. Звідки вона знає, як там у цехах працюють робітники? Яких заводів потрібно верстатів? І через це проймала якась заздрість до Галі. Даль знала, що вона робітниця, комсомолка. Встає по гудку, мабуть виступає на зборах і всі її уважно слухають... Вона теж ходила на комсомольські збори. При кооперативній профшколі, яку Даль має закінчити через кілька днів, там теж був осередок. Але там панувала така нудота, що не хотілось слухати дрібні суперечки й склоки поміж окремими комсомольцями. Вона обережно подивилась на Галю, тримаючи її міцну руку. Рука зовсім непорівнянна на її випещену з довгими тонкими пальцями. І вона мимоволі кілька разів її дуже потиснула. Хотілося якось одразу й собі стати робітницею...

— Завтра, Степо, важкий день, — закінчив Лев захоплений вигуком за якусь суперечливу розмову.

— Так, деньок справді роботящий.

— А ввечері ж партійна школа? — неохоче надала хлопцям Галю. Даль попереднього не чула, але останні слова товаришів вразили її діловим тоном. Її охопило нестримне бажання разом з ними підставити плечі завтрашньому важкому дню. Разом з ними відчуті всі його тяготи на своїх плечах серед розмашистого гуркоту заводських цехів. На сонному рзсі вулиць Лев і Галю кинули жваве до псбачення, а їм хутко зникли. Степан наче зрадив їхньому зникненню. Турботно охопив рукою йонкий стан. Даль, притулившись до нього, ішла тривкою ходою, ледве торкаючись ногами тротуару.

2

Секретар партійного комітету зайшов до директора. В кабінеті за столом сидів Крюк, а круг нього заклопотано купчилися кілька адміністраторів.

— Мабуть якась технічна нарада, — незадоволено подумав секретар, але вертатись було пізно. Його незграбна кремезна постать з грюкотом зачинила за собою двері. Інженери, ніби лякаючись такого незвичного шуму, похалпиво зашелестіли паперами. Вибачливо зверталися до директора й діловито один за одним зникали за дверима кабінета.

— Побалакати з тобою треба, — неохоче підтягуючи крісло, промовив секретар. — Що, маєш час?

— Та як сказати, — механічно відсунув папери директор і підвів чимсь стурбовані очі. — Давай, що там? — Секретар, нічого не кажучи, положив перед ним розгорнуту газету:

— Читай.

Відділ робітничого життя починався великим дописом про роботу вагонного заводу. Директора вразив бадьорий тон дописа, в якому розповідалось про цілий ряд досягнень. Винахідництво, режим ощадності, підняття продуктивності праці. Ось ті шкелі, якими завод лізе на - гора. В кожному досягненні відчував частку своєї роботи. Захоплено біг очима навздогін дрібненьким рядкам газетних шпальт. В них, здавалось, ніжно верушилась жива думка радості праці й надхнення...

Друга частина допису була під заголовком «Наші хибі». Болюче питання в цехах — це устаткування верстатів, що їх одержав завод із-за кордону. Майже півроку лежали вони на заводському подвір'ї, не зважаючи на те, що завод за браком нових верстатів не зміг значно збільшити продукцію. Зараз у багатьох цехах невчасно виконують замовлення. Старі поцвіті верстати - каліки не можуть виконати план. А невчасне виконання замовлень на деталі зриває виробничу програму випуску нових вагонів. В деревообробному цеху, за ініціативи комсомольців та старих робітників, розпочали устаткування двох стругальних верстатів. За попередніми підрахунками ці верстати майже вдовічі перевищать продукцію десяти старих верстатів. Зараз коло цього устаткування працює висококваліфікований робітник Шур, але від технічного відділу та інженерних сил заводу йому немає ніякої допомоги. Треба нагадати директорів, що якнайскорше устаткування дасть змогу заводов безперерійно виконувати виробничу програму. Бо, він хоч і висуває, але далі конфліктів з робітниками в цьому питанні не йде.

Крюк, не дочитавши дописа, відчув, як образа, ніби розтоплений чавун, раптом потекла йому в жилках. Відхилившись набік, поклав руку на чоло, але рука була гаряча і від цього робилось ще важче.

Далі розповідалось про бездіяльність головного інженера Самбратава. Про безглуздя деяких його розпоряджень. Секретар не зводив очей з Крюка, відчув, як важко робітникові - висуванцеві впоратись з обов'язками директора, налагодити планову роботу в заводі. Кожну ділянку треба точно виточити господарською думкою. Здається й Крюк же не з таких, щоб чогось не подглядав. Секретар знає його давно, ще з фронту. Старий товариш сидів перед ним такий же енергійний, як і колись, повний дисциплінованого завяття. Лише кілька глибоких зморщок дужче врізались в напружене од надмірної праці чоло.

Він прийшов до нього, як і приходив кілька тижнів тому. Лише тоді, замість газети розклав перед Крюком цінні пропозиції запальних молодиків. Зраділий Крюк охоче підтримав ініціативу і Шур приступив до роботи... Але знов щось не ладиться. Допис притиснув його неприємною новою. Треба розібратись у всьому до найменших дрібниць. Що за безглузді розпорядження дає Самбратов? Чого в Крюка виникають конфлікти з старими робітниками?

— Це хтось написав для годиться, — нервуючи, почав директор. — Устаткування йде посиленним темпом. Про це мене сьогодні повідомляв Самбратав. — А Шур казав, що навпаки: «хай допомагають або не мішають», — пригадав Шурові слова секретаря.

— Зараз з'ясуємо, — схопив гарячково телефонну тручку Крюк, викликаючи Самбратава.

— А щодо моїх конфліктів з деякими робітниками, я тобі заявляю прямо. Для виконання квартального плану я не зупинюсь ні перед чим. Хай на мене говорять, що хочуть. Я вимагатиму, бо від мене теж вимагають. Рвачькі настрої в деяких цехах я нищитиму з корінням.

— Не хвилюйся, краще вислухай, — перебив його секретар. — Ти зробив скорочення в збірному цеху?

— Зробив, бо не вистачало деталей та матеріалу. Підсобні цехи не виконали замовлень. Що я мав робити?

— А чому вчасно не приступили до устаткування? Хіба ті старі шкапи, що псується кожний день, тебе не навчили?

— Самбратав цією справою відає, — обіграв Крюк. — Не можу ж розігратись.

— От бачиш, Самбратав. Ти тепер піди послухай, що говорять робітники. Їх перелили зі зниженням зарплати на іншу роботу.

— А я винен? Не можемо ж ми на вітер переводити гроші. В мене перевитрати фонду зарплати доходить до ста тисяч. А тут ще й металлотрест не забезпечує нас потрібною кількістю заліза. Про це мене повідомив з Москви інженер Байкін. Думав, що там він дістане потрібні матеріяли, а воно навпаки.

— А на мою думку треба за всім цим ретельніш придивлятися. В першу чергу треба усунути з посади Самбратова, коли виясниться, що він свідомо затримує устаткування верстатів, потрібних заводові до зарізу.

— Думав я вже й про це, — безпорадно мотнув головою Крюк. — Що ж ізробили, коли кращого немає? Сам бачу, він у цих верстатах або нічого не розуміє, або одверто шкодить.

— А на чорта нам такий головний інженер, коли нічого не розуміє? — гукнув з пересердя секретар.

— Ви мене кликали? — раптом почули позад себе голос Самбратова. Взагалі секретар і Крюк не розчули тихих кроків інженера. Лише підвівши голови, виразно побачили, як його біле випещене лице зайнялось від образи червоною фарбою.

В що мить у кабінеті затремтіли шибки. Шипіння та рев розрізали тишу. Над заводом переможно кричав гудок довго й напружено. Коли стих його рев, Крюк глянїв у вікно. Там, після обідньої перерви, поспішали робітники в безодню гоми́нних цехів.

— Зараз підємо обдивлятися верстати. Треба посилити темп устаткування — твердо вимовив Крюк, не зводячи очей з приниженої постаті інженера. Рвучким рухом відхилив двері і, похитуючись, вийшов з кабінету. Хутко йшов по заводу, ніби намагавсь попередити якесь нещастя. Самбратов зажекавшись, як паровий молот, ледве астигав за ним, боязко міряючи очима його довгу постать. Крюк вскочив у деревообробний цех. Довгі верстати мчали перед його очима, захлюбувались диким вереском, пінячись білими стружками. Плутаючись поміж моторів та пасів, ніяк не міг одразу потрапити до Щура.

На Щуровому лиці завжди пуштувала філософська посмішка. Але зараз воно на диво серйозне. Точне вимірювання туплять зір, як криця зубило. Чоло вкрилось іустими зморшками од постійного напруження. Поряд з ним вимірює й робить підрахунки молодий технік. Підлізши горічерев під колеса, збирають слюсарі підшипники. Степан теж тут працює, прислухається до Щурових пояснень. Хитра штука, кожна деталь так принасована, що може одноразово виконувати кілька функцій. Складна робота вабить його, рівномірно стримує працювати розум і руки.

Директор потис Щурові руку і зразу почав розпитувати, як іде робота. Щур, не халапуючись, почав оповідати. Виявилось, що кілька валів Самбратов забравув в, як непридатні. Їх віддали точити в механічний цех. Але виточені вали не прийшлись, довелось ставити ті, що були. Потім теж саме й з ножами. В заводі не знайшлось високосортної криці. Дилі запитання трестові, досі немає жодної відповіді.

— Я запропонував з якої криці їх можна виготовити, щоб довго не затримуватись. Але мою пропозицію головний інженер відхилив.

— З сьогоднішнього дня устаткуванням керуєте ви, — ледве стримуючи лютя на Самбратова, гукнув Крюк. — Лише загальне наглядання залишається за головним інженером.

— Воно, звичайно, нічого, — з ніяковім Щур, — але ви вже обов'язково залишіть мені товариша техніка, — вказуючи рукою, заявив він.

— Гаразд, це буде зроблено. Зі всякими незгодами, які виникнуть у роботі, звертайтеся безпосередньо до мене.

Директор пішов, але його образливі слова пекучою отрутою розвивались у грудях Самбратова і довго не висихали. Він уявляв, яка б була його постать, коли б замість двох дорогих верстатів, та залишилася купа ні до чого непридатного послому. Він не довірив цю відповідальну роботу якомусь неосвіченому робітникові. Самбратову раптом схотілось, щоб Щур чогось не доглядав і в такий спосіб зіпсував станок. Як би все це було надзвичайно просто... «На чорта нам такий головний інженер», — згадав уривок розмови, яку випадково почув у кабінеті. Це в'їдливе речення припало до нього, як пляма до чистої одежі, яку вже ніяким способом не вичистиш.

— Гаразд... Побачимо, як зробить устаткування ваш Щур. — Підійшов до робітників, що втопили все ув'г в роботу. Радів, як безпомічно вовтузився Щур коло складного зв'язання, хоч добре знав, що треба допомогти. Знайомі деталі мовчазно дивились на нього, виблискуючи різноманітними формами, чекаючи руки митця-спеціаліста і в хви-

лину напруження його владної волі, готові врізатись крицевими іклами розлютованого звіря в пахуче тіло дошок. Але руки Самбратова мертво застигли, підігнувшись сухими, безживними пальцями в цупкий кулак.

— Вікторе Івановичу, — тривожно гукнув на нього Шур. — А йдіть, поміркуємо на яку хвилину розставляти передні шківи.

— Вам видніше, — ледве спромігся відповісти. — Я гадаю, що на більшу.

— А от товариш технік сумнівається, каже, що верхні ножі не витримають. З слабуватої сталі вони в нас.

— З слабуватої сталі? — перепитав Самбратов. — Ви ж технолог. Навіть сталь відшукали тут у нас на заводі. Це ж дешевше, не те, що мої пропозиції виписати її з тресту.

— «Технолог», — широко засміявся слюсар. — Саша Шур технолог, — наче не вірячи словам інженера, двічі проказав. — Слюсар він першої марки, а не технолог.

— Хай буду я й технолог, — взявши за образую таку відповідь, захвилювався Шур. — А станки будуть через тиждень працювати.

— І чого він ламається, — глянувши, що Самбратов зник, запитав технік. — Вже зроблено більшу половину і коли вдасться нам вдало загартувати ножі, верстати дадуть таку продукційність, що будьте певні...

— Мабуть газета йому наперчила, — подавали своє зауваження слюсарі. Допис про їхню роботу, вміщений у великій газеті, надавав ще більшого значення й ваги устаткованню, коло якого вони вже більше двох тижнів працювали. Припасовані шестерні, шківи й гострозубі блискучі коліщатка мовчать. Не чути в них життя, бадьорого руху й швидкості. Щурів більше гладити мозолястою рукою машину, заглядати в її наутро, примірюючи гарячим розумом її складові частини. Хоч би одна трансмісія на них раптом закрутилася, погнавши довгі паси на робочий хід. А поряд гудуть, захльобуючись ревом, стругальні верстати. Якось спорозно, ніби глузують з двох своїх сусідів, мовчазних велетнів, над якими втомно похилилось більше десятка людей, прокопчених густим запахом поту й шмаровидла.

Степан напружено слідував, як реагували на його допис в сьогоднішній газеті. Здається вістря його пера пробило шкаралущу й міцне павутиння бюрократизму, що його спритною рукою заплів Самбратов. Робота коло устаткування не припиняється, а навпаки, труднощі, що їх утворив Самбратов навколо нього, хутко ліквідуються завдяки активізації робітничої маси. І в достатній мірі викликав допис. Хіба не той он старий робітник, що схилився над шабровкою підшипника, перший вніс пропозицію працювати наднормово, після шашу, щоб прискорити пуск верстатів? Хіба не Шур казав, як і вночі йому не спиться? Верзуться пісні коліщата. Рвучко закрутуються і раптом стануть ніби, за щось зачепились...

— То давайте почнемо наднормово, — запропонував Степан, коли Шура оточили робітники, обдивляючись принесені з фрезерівки ножі.

— Даємо свою згоду, — раптом гукнуло кілька голосів. Отже, з завтрашнього дня починаємо, — твердо проказав Шур і звернувся до Степана.

— Катай, Стьопо, по директора, зараз погодимо.

— Та воно й тобі не мішало б сходити. Ти ж у нас тепер технолог? — підкреслюючи останнє, хтось запалив з гурту.

Всі засміялись. Знякоровий Шур винувато кліпнув повіками і спокійно почав вибивати шпонку.

Зайшовши до свого кабінету, Самбратов схопив рурку і кілька разів вигукнув з притиском: — Байкін!

Лише тепер урівноважена свідомість повернулася до нього і від цього ще більшу приниженість відчула вся його істота. Він бігав по кабінету, натикаючись на розсунені стільці. Зараз має зйти Байкін, завідувач відділу постачання, якого він влаштував на посаду інженера, дякуючи маленькій записці старого друга. Її коротенький зміст примусив його безвільно підкоритись, нагадавши про дії штабу полку «доблестної» російської армії. Деся вдалечині промчали тривожні луни вибухів і змовкли, ніби дивувались, що залишилися живі колишні люди. Вони знову тягнули свої пальці, що від них вийшло крижаною покрівлею домовини й жаху. Він уже, здавалось, увійшов у нове життя. Але Байкін примусив його щільно наблизитись до мунуло, вимагаючи від нього цілковитого невтручання в його справи. В протилежному разі Самбратов розумів, що це значить.

Відчув себе спійманим, як безпорадна миша в пастці. Але слабовільна натура не змогла раз назавжди покінчити з минулим. Спiniaвся й вирішував...

Байкін зайшов, як і завжди, похапливими, діловими кроками. Темносиній бездоганний костюм, добре припасований галстук. А замість очей — великі в роговій оправі окуляри пронизливо встромлялись на Самбратова, наче об'єктив фотоапарату.

— Ви мене викликали, — не знаючи для чого, запитав він Самбратова, хоч добре знав, що кликав іменно він, головний інженер. Але зараз такий неподібний на нього, без краплини енергії, скоріше схожий на викручену ганчірку, ніж на головного інженера. Мовчання.

— Звіт давали директорові про командировку? — похапливо запитав Самбратов.

— Ясно, — спокійно поправив окуляри Байкін. Новина, здається, вразила його не гірше обуха в потилицю. — Трест відмовляється виконати наше замовлення на металі! Самбратов наче зрадів, що директор опинився перед новими труднощами.

— Вам теж я б не радив юніі розпускати. Вони одверто віддають нас на громадське глузування.

— Це так, алеж є за що. Ви — ганчірка, — люто прошипів Байкін. — Як ви дозволили розпочинати встаткування?

3

Микола Бистров почував себе на новій посаді якнайкраще. Його, ніхто не знав, коли вперше новий агітатор з'явився в осередкові цегельного заводу. Перший час приглядався до людей, до роботи і нічим себе не виявив. Попередник його, передаючи справи, охарактеризував секретаря, як безпомічну канючку, що крім виробництва, нічого не знає й зовсім не розбирається в політичних питаннях сьогодняшнього порядку.

— Я все сперечаюсь з ним. Завжди він ставав проти мене, — обурливо заявляв, розповідаючи силу дрібниць, за які й постраждав колишній агітатор. На швидку руку організував кілька гуртків поточної політики. Налагодив роботу по ленінських кутках ідчас обідньої перерви. Словом, на перший час робив з усіх сил, щоб звернути на себе увагу секретаря й симпатії робітників-партійців. Але з початком літа Миколі роботи тавало менше. Велика цегельня, побудована за містом над річкою, поширювала до максимальних норм виріб цегли. Кожного дня приймали все нові й нові партії робітників. Заводські димарі куріли день і ніч, випалюючи з руді глини дзвінкі рожеві прямокутні цегли. Бистров за порівнюючі короткий термін зорієнтувався в виробничому процесі. Часто сам ходив дивитись, як од глиняних кар'єрів повзли по залізному канату ширьт навантажені вагончики на високу естакаду. Там працювало багато дівчат відатниць. Їхня робота полягала в тому, що вони відчіпляли від канату вагончики, розвантажували глину, висипаючи її на залізні решета. Розгортали, розкришуючи грудки на маленькі шматочки. Глина сипалася в барабан і, розбавлена водою, замішувалася механічним засобом. А внизу сунулись з машин безкраї з густої маски бруски, які тут же спиртно різались ричагом на кілька окремих цеглин. Робітники, здебільша селонники з села. Не було в них такого ставлення до роботи, яке знав Микола на вагоноудільному заводі. Та й будівлі тут якісь низькі, присадкуваті, як і люди, що одвіку виклики копіряться у землі. Признатись, не любив селян-напівролетарів Микола. Бо сам вийшов з села, хоча батько його мав далеко не пролетарське господарство. Син аможного дядька, ще змалку побувавши в місті, мріяв стати видатною людиною. Микола гадав, що найкраще дістатися — це кимсь керувати, щоб його слухали й поважали, мати гроші, добре вдягатись. Батько віддав вчити його до гімназії. Але не встиг Микола к слід зорієнтуватись у нових обставинах, як гімназистів порозгонили, зайнявши школу від казарми військових частин. Довелося, ледве розпочавши навчання, знов їхати доому. В селі нудно жилося хлопцві. Коли встановилось після голодовки ненависне батькові життя, ходив кілька років у семірічку, а закінчивши, влаштувався на посаду монторника в механічну майстерню якоїсь кооперативної артілі. Потім проліз до комомолу, як звичайний робітник. Ввів приятелювати лише з тими, що були йому потрібні. Бувши, порівнюючи розвиненим хлопцем, хутко завоював авторитет і висунувся на комомольську роботу. Тут його майже ніхто не знав і, спіритно приховавши своє походження, Микола дійшов до посади секретаря районного комсомолу. Вступив до партії. За склюку його зняли з комсомольської роботи і послали на виробництво. А далі знову пішло все, як по маслу. Останніми часами Микола ходив замислений. Здавалося його вже зовсім не приваблював вельосипед, якого він недавно придбав за двісті карбованців. Почали на-

віть обридати щоденні поїздки до заводу. Завод розкинувся далеченько від міста. Од вокзалу бігла до нього залізнична колія і маленький, як дитяча забавка, паротяг напружено квоктав, витягуючи з заводського подвір'я навантажені цеглою вагони.

Микола йшов через величезний дерев'яний сарай, переплутаний ристованням. Робітники метушилися, перевозючи підсохлу цеглу до обпалювальних печей. Дружній ритм праці, що його творила натура сотень людських рук, відбивався глибоким гулом рухливих вагончиків. Похаливо перестрибував через смітіння вузькоколійки. Заходив у майстерню, гадав побачити одного тесляра, свідомого партійця, щоб доручити йому доповідь на зборах. Але тесляра не знайшов. Повертається у затхлу від спеки кімнату осередку не хотілось. Секретар зразу ж навалить купу термінових обіжників та директив. А тут ще й до доповіді треба готуватись. І де той тесляр забіг? Знайшов його аж біля естокади. Там їхня бригада працювала коло додаткового спорудження. Забивали в землю палі, стягували їх протонічами, прикладаючи нові рейки. Запальний тесляр радив товаришам як зручніше стягти на височінь дубову колоду. До одєї йому поналіп'ювались, як сніжинки, свіжі тріски дерева. Дехто злегка посміхнувся, але на Миколу ніхто не звернув уваги.

— Спізнився, браток, про це й без тебе думали, — подав своє зауваження горбоносий робітник.

— Хоч і думали, а так доведеться зробити, — перебив його жвавий дідок. — Підкажусьмо, а потім і на шпих вставимо.

— З якого боку починати? — з посміхом запитало кілька голосів.

— Звідти, з правого нарізу.

Колоду вдало встановили на призначене їй місце.

— Ловко, — стиха лайнувся горбоносий, лагодячись запалювати. — Один розум добре, а два ще краще.

Микола перебалакав з теслярем. Той од роботи не відмовився, пообіцяв після шашаву зайти до нього в осередок по потрібні матеріяли. Оточення кипучої діяльності перемалося Миколі. Рішив зараз же поспішати до осередку й засісти за роботу. Але навантажені глиною вагончики, зі скреготом виповзаючи на крутий уклін естокади, потягли його увагу за товстим рухомих металевим тросом на гору, де працювали відкатниці. Струнка дівчина уважно розгортала товстий шар рудної глини на гранчастому ситі. Поряд неї працювало багато дівчат. Шум машин заглушав їхній раптовий сміх, що його намагався підтримувати дотепний механік, порайочись біля трансмісії. Рвучкий вітер котився з плескуватих дахів заводських будівель, пустотливо стрибав на естокаду і ніжно тріпотів рукавами робітниць, осяяних сонячним промінням. Цю дівчину він впізнав. Але одразу не міг пригадати, де її бачив. Похаливо одірвав неслухняний погляд, ніби хтось сторонній за ним слідкував. Поспішаючи до осередку, відчував, як вимальовується в його уяві прекрасний образ дівчини, що так знайома вразила його груди незрозумілим тремтінням. Невже помилився? Здається, Даль працювала на естокаді? Але вернутись пересвідчитись було просто незручно... З тиждень тому, йдучи на завод з пуховкою від біржі праці, Даль невиразно уявляла, що її чекає. Бадьоро виспівувала знайомий мотив усім відомим «кирипчиків». Пустувала з товаришками — в кожній житлощі грала молоді кров. Хотілося роботи й руху. Люди з заводу ставали перед очима сильні, живі, в убранні засмальцьованими машинними оліями, поияті запахом вугільного диму. Голови роздimalась від цікавості, сміливої уяви, від поривно-приємних спогадів про Степана, його чорняве витке волосся. Він напевне зараз теж схопився по гудку, вминаясь й поспішає на роботу. У воростях заводу їх зупинив сторож і звелів показати пуховки. За дівчатами довелося і собі показати маленький папірець.

— По-си-ла-ється на ро-бо-ту по заявці цегельного заводу... По складах вичитував сторож, потім вступив на заводське подвір'я. І в той самий день вона стала робітницею. Робітники й робітниця, що оточували її, зовсім не скидались на тих, що їх витворила її завжди перебільшуюча уява. На перший погляд здались вони жорстокими людьми, схилені над важкою працею. Вони завзято сперечались з десятником за кожну роботу. Роздратовано лаялись за кожну дрібницю й глузували з її перших невірних рухів. До всього, раптом спала з держака лопата і Даль-безпорадно стояла серед естокади, не знаючи, що з нею робити.

— Наприймають баришеньок, панькайся з ними, — роздратовано, підбільшуючи тон, сердився десятник. — Ідіть до майстерні, хай прилагодять ручку.

Але Даль не знала куди йти до майстерні, запитати десятника теж не наважилась. Хлопці покидали роботу й дивились на неї, до неможливості поширюючи очі.

— А ви толком розкажіть, де та майстерня, — вступилась за неї молоденька робітниця в червоненькій хустці. Дівчина охоче їй розказала куди звернутись. Даль поспішала, перестрибуючи через розкидані в безладді колоди, до майстерні.

— Обережніш, золотко, ніжки поламаєте, — блиснувши білими зубами, застеріг її якийсь жвавий хлопець, хвацько обсидівавши з-під пояса сорочку.

— Увечері будеш «золотком» називати, — перебив хлопцеву зухвалу поведінку літній робітник, що поряд з ним працював.

— А чого доброго... — сказав хлопець, шаріючи.

Тепер, втягнувшись в працю серед машин і людей, що поспішали в захваті одні перед одними, Даль пригадувала перші дні роботи. Їй трохи стало жаль того уявного палкого почуття, з яким вона пішла в завод. З особливою чуйністю слідувала за роботою. Завод стояв на горі, збігаючи спорудами до річки, де починався глибокий яр, звідки експлуатували глину. Ніжне небо над ним базладно розташовувало вище димових пасм біленькі загопи латаних хмаринок. Підчас обідньої перерви, в завод запливала сита степова тиша, повита буйними рослинними пахощами. Повільно кружляла над стомленими робітниками. І не зважаючи на їх суворість, Даль переконувалась, що вони справжні — не книжні, а живі люди. Відчувала приязнь до Мар'яни, що, загонисто напружуючи м'язи, працювала поряд з нею. Часто відчувала на собі нерухомі погляди юнаків, здригнувшись злякано, одводила очі вбік.

— Хлопці хочуть з тобою познайомитись, — байдуже говорила до неї Мар'яна. Даль удавала, що не чує. Одного разу мила руки і Мар'яна впустила книжечку. Даль відняла її й віддала Мар'яні, запитавши: Хто її тобі дав?

Але розгублена Мар'яна відповіла не зразу.

— Костя, — червоніючи, показала в напрямі кочегара Мар'яна. — Комсомолець він, дав цю книжку і радив почитати. От залишайся на збори, там усіх наших побачиш.

Комсомольські збори, на які Мар'яна затигла після шабашу Даль, почались з великим запізненням. Доповідачеві часто доводилось зупинятись на середині речення, поки слова зборів, завзято махаючи надчербленим дзвоником, добивався в неслухняній аудиторії хоч трохи уваги. Секретар осередку робив відчутну доповідь, і весела компанія хлопів, що розсілася позад дівчат, захоплена гадувала, скільки разів на протязі хвилини доповідач жвавив слово «значить». Вгадували майже без помилок і часто реготали. Часом ально заповнював густий дим від махорки, що її нещадно нищили курії. Під кінець доповіді секретар підібрав «пару», як хтось іронічно висловився з задніх рядів, запально проказав кілька гасел і важко сів за стіл. Дебати на доповідь пішли жваво й діловито. Кочих виступати назбиралось так багато, що мусили перенести збори на наступний день.

Вже йдучи додому, Даль починала систематизувати все, що бачила й чула на зборах. Помітки, повні суперечок осередкові збори довго стояли перед очима. Вони являли собою великий гурт потомлених людей. Більшість неуважно слухала доповідь секретаря, бубоного хлопця в синій суконній блузці, недбало підперезаній кавказьким поясом. Але не зважаючи на посмішки й дотепи, Даль бачила в кожного на лиці відповідальність за роботу осередку, до якого належали ці невгомні юнаки. Особливо це було помітно в дискусіях. На зборах, як представник партосередку, виступав Микола Бистров. Він говорив про дисципліну, про чергові завдання осередку, які стояли в зв'язку з піднесенням продуктивності праці. Часто позирав у її бік, поправляючи витке біляве волосся.

Місто простягло квартали самотніх околиць. Сама верталась стомлена денною роботою Даль. Якось непомітно її догнав Микола, і обоє пішли поруч. Розмова спочатку вилася навколо сторонніх речей. Микола запитував, чого це їй забажалося вступити в роботу до їхньої цегельні. Розповідав, що він працює в партосередковій вже давненько. Багато йому роботи. Та й взагалі він з посади незадоволений. Дедалі розмова набирала живості, зникло почуття ніяковості. Микола почав шаржувати і дзвінкий сміх дівчини ажко бився в слуховій перетинки.

— Яка вона гарна, — думає Микола. — Таке прекрасне, миле чортенятко. Йому пришло було йти в вечірній весняних сутінках поруч з цією стрункою й веселою дівчиною, в якій знов прокинувся в нього непереможний потяг. Микола відчував, не раз долівлячи себе на цьому, що коли побачить її рівний стан, ці глибокі пукаті очі, чогось солодко сміється на мить серце і по тілі мчить потік незрозумілої тривоги.

— Так ви оце й справді не змогли знайти собі кращої посади? — дивуючись, запитував Микола.

Даль трохи ніяковоїла від таких запитань. Яке, власне кажучи, йому діло? Але й справді робота на цегельні їй була трохи непідходяжа. Вона все ж таки вчилася не для того, щоб горнути лопатою глину. Але що ж зробиш, коли вона зараз не може знайти вільної посади рахівника абощо.

— Не журіться, — тискуючи на прощання руку, обіцяючим тоном заговорив Микола. — Я для вас підшукаю посаду. В конторі нашого заводу знайдеться підхоже місце.

Він, ніби випадково, затримав її малу тепленьку руку. Потім ближче нахилився, намагаючись непомітно її обняти. Приемний оксамит волосся війнув йому в обличчя.

Даль здригнула, прийнявши Миколіне наближення за випадковість, і хутко зникла в зле освітлених воротах.

Микола, подивившись їй у слід, круто повернувся, дістав, не хапаючись, цигарку і впевнено, нікому не звертаючи з дороги, зник у гомінкому натовпі вулиць.

4

Нове устаткування закінчували в призначений термін. Деревообробні верстати рясніли, як виноградне грона, точно встановленими деталями. Шківи на моторах вже одягнули в шкіряні паси. Шур турботно оглядав численні рушєльця й шестерні, щоб усю було припасовано на своєму місці. Гудок на шабаш вже давно перегув, але Степан з Шуром кидати роботу й не думали... Завтра пускаєм нові верстати, треба все переглянути як слід, — подаючи Степанові ключі, влопочється Шур. Втома розливається в тілі болісною муттю. Захоплений роботою Степан хоче, щоб зараз заговорили піною стружок і грізні кришеві мовчуни, коло яких вони працюють день-у-день, не розгинаючи спини. Завтра потече в жилах мотору могутня електрика. Верстати вронуться вперед й заставляють численними голосниками шестерень і ножів пісню про дружбу людей з машинами.

— Ну, Стьопе, мабуть давай шабашити, — складаючи струмент, повідомив Шур.

— Завтра ранком передивимось, наповнимо маслянки й дайш ходу.

Широкі, з товстою криці закріплені на рухомому валиковому ножі, іскрилися гострі відточеними лезами. Шур дспитливо позирив на них, гладив пальцями, ніби зайвий раз переконув вся, що вони завтра не схвлять і з подвійним запалом врїжуться в тіло дошок. Ножі, це витвір його власних рук. Деякі старі майстри безнадійно похитували головами, коли він з упертим запалом виготовляв їх із криці, що на перший погляд видавалась усім непридатною. Сам гартував їх, комбінуючи кілька засобів, набутих у довгі літні практики. Степан складає струмент, стомлено питає рукою лоба і не зводять очей з Шура, що застиг над верстаком... Завтра станеться те, про що він мріяв дні і ночі. Виступи на виробничих нарадах, дописи до газети, численні наради з товаришами вже досягли своєї мети. Степан відчував себе переможцем, він пробив стіну бюрократизму, розхлябаності, яку виставили перед робітниками численні Самбратови. Дякуючи Шурові, вже встановлено два верстати, зараз так потрібних заводі. Завтра їх випробують і пустять у хід. Але устаткування цехів не обмежиться лише двома верстами. Потужні преси, парові молоти, різні верстати для токарного цеху чекають своєї черги. Треба мбилізувати заводський комсомол на допомогу цій роботі. Сьогодні заходив до нього в цех Лев, заколотаний, розхристаний щоденною біганиною.

— От де в кого повчались нам кваліфікації, — захоплено говорив про Шура. Треба нам таких робітників, щоб довели до ума наших комсомольців-непіпих. А то поприцьоє рік - два і думає, що він уже на все здібний, всього навчився. Тільки й чуєш від нього як би добути більший розряд. Його, мовляв, експлуатують. А дай йому складну роботу, дивись — він тобі й матеріал спартачить, не то що точних розмірів дотримується.

— Господарник, — посміхався Степан, дружньо плескаючи Лева по спині. Йому теж подобався Шур. Останнім часом він так захопився роботою, навіть не чути від нього жодного з оповідань про німецький полон, якими раніше він потішав усю бригаду. В ньому почувалася строга сумлінність відданого праці робітника. Часто питав його Митрич.

— Ну як, Сашо, втрем носа Самбратову?

— Та верстати, можна сказати, уже на ходу, — хвалився Шур. — От тільки мені дивує, як вони їх приймали. Багато попсованих частин, а то й зовсім їх не вистачає.

— Да, це вже діло табак. Певно, наші представники, що купують їх там по закодонах, не додивляються. — Митрич при цих словах проймався суворістю.

— Так одно за друге й зачіпається. Заводські спеціалісти, на зразок Самбратова т у нас саботують або не знають що з ними робити. А ті там недодивляються. От тобі машинка, найди, де вона там зіпсувалась.

Всі з Митричем погоджувалися, що тут машинка надто складна й заплутана. Дехто зав, що цією справою вже опікуються відповідні органи. Помивши руки, Степан узяв ц пахву газети і разом з Щуром вийшов з мовчазного цеху. Сонце тане, як віск, на дим-му заході. Різким металевим відблиском горять верхи заводських кам'яниць. Ось звнули його останні золоті промені на вікнах триповерхового будинку. Він так по-зний до маяка, що гордо стоїть, вибігши далеко в море зелені міських сколиць. Коли ур, попрощавшись із Степаном, іде трухлявими сходами у продуктову крамницю, об купити щось для малечі, Степан, надаючи ходи, поспішає додому. Після вечері реглянув газети, випалив цигарку і ліг на ліжко, щоб відновити втрачену силу. Завжав так багато хвилин не рухаючись. В розчинене вікно тягло рослинною свіжістю. Степан розплющив очі, вже більше не міг тримати їх заплученими. З далекого саду доно-лись звуки якоїсь музики, подібної до бадьорого маршу. Значить уже вісім годин. Цей час завжди починала грати оркестра, запрошуючи охочих погуляти. Хутко агнувся і вийшов на вулицю. Туго затягнутий комірець доскотав шию. Степан навіть жалкував, що не вдяг сорочки з відкритим коміром. Вечір темний, задумливо ніжний. Мір музики й весела говірка розляглися по всіх вулицях. Ось маленька затишка ву-чка, тут і перехожих обмаль. Лише постійні мешканці порушують тишу, вигідно пороз-авшись на лавах біля воріт або на сходах парадного. З розчинених вікон чути раптовий в на зразок «О, баядерка». Потім сміх здавлений і рвучкий. Знов тиша. Трохи не зручно яти під ворітми знайомого будинку. Степан увесь час, слідкуючи за постанями, що яють туди й назад, кілька раз минає його, стримуючи химерне хвилювання. Воно по-ує його з розчиненими вікнами, деревами й ліхтариками, які дбайливо освітлюють оличку з назвою вулиці, число будинку, що належить до житлокоопу «Перемога». ається, що всі слідкують за ним. От зараз хтось підійде й запитає, що йому тут треба. ді соромно й ніяково буде відповідати. Він знову починав ходити. Вона зараз прийде, одну хвилину. Він її побачить в глибині он тих воріт, щільно припасованих до висо-го будинку. Пізнає її постані, її ходу, потім обличчя, усмішку, почує її голос. Він по-зав, що вона йде вже близько, мабуть, думає про нього і теж знає, що зараз його поб-а. Нарешті знайомі кроки цокотять йому назустріч.

— Ой, яка ти славна в мене дівчинка, в тебе такай прекрасний вигляд.

— А ти знов не хочеш зйти до мене в кімнату?

Степан стиснув їй руки, несамовита радість охопила його. Даль притиснулась, про-ючи поряд тримкою ходою. Вона ніжно подивилась Степанові в обличчя. Знайомі до най-шого залому риси Степанового профілю так близько - близько нахилились до неї, аки вугласте чоло, ніс з маленьким горбиком, м'які стулені губи, що над ними проб-ються колючі вуса. Яке усе це знайоме й рідне. Цей юнак владно заповонив її глибиною их очей, на дні яких негасимо палають блискучі очі. Вулиці міста гостинно стелили ногами шматки асфальтових хідників. Степан якось особливо помічав квадрати вели-го будинків, знайомі звороти, по - весняному радісний натовп. Перед очима виростала на недобачених дрібниць, наче він оце вперше їх помітив й по - хлопчачому застиг від милування.

— Розкажи як себе має чорноокий робітник на цегельні?

Стискує зненацька її тріпотливо - в'юнкий стан, наскільки дозволяє випадкова тем-за під деревами дрімотного бульвару.

— Про це я охоче розповідатиму. Але прошу давати запитання без зайвого примусу. — блимнули і Степан побачив пукати, як два ліхтарі, очі. Вони такі теплі, такі ніжні облено суворі, що враз все пішло обертом в грайливого саяві, як випромінюють ці іскучі цятки і заливають ущерть його душу.

— Я ж хотів перевірити твою міць.

— Будьте певні, у мене сили досить, щоб тримати заступ.

Кожне слово в цій напівнімій веселій розмові повівало дивом. Сама душа, здава-сь, злітала їм з уст і блищала в очах. Степан легко почав ворухити пальцями, пестив леньку руку. Даль прихилилася до нього, волосся її приємно доскотало його уху. ала долоня вкрилась кількома шарцями горбиками. І це йому було до вподоби, них теж, як і в нього, позначилась праця, яка залишається горіти навіть тоді, коли

назавжди холонуть творчі руки. Зараз ця шорстка маленька рука була доказом того, що Даль справді працювала на цегельні. Вона захоплено розповідала йому про перші дві своєї праці, про той надзвичайний гуркіт, з яким повзуть невтомні вагончики на естакаду:

— Коли загуде гудок на перерву, всі дівчата сходяться снідати біля ярусу дешок. Розгортають свої пакунки й починають снідати. Я спочатку дивувалась їх вовчому апетитові. Але потім звнала, що лише поєднуючи їжу з солодким спочинком, вони відтворюють ту велетенську енергію, яка потрібна для щоденної фізичної праці. Потім до них приходять хлопці і в дотехах та сміхові, змішаному в уривках пісень, проходить решта часу. Все це оповите сонливим слаймом іна заводському тлі набирає рис простої дійсності. Там немає жодної нотки прихованої фальші. Все таке одверте й просте, що навіть не помічаєш раптової грубості деяких зайдиголів. Після гудка знову всі стають до роботи...

Вітер над ними шепотів у деревах, неначе нашвидко переказував їм Далине оповідання. Древа ніжно похитували головами і, завмираючи, слухали.

За містом відкривалась таємна глибина густого парку. Перед ними горіли двері літнього кіна, а круг нього пливе, як густа рідина, людський натовп. Його повільний потік здригається, розпливаючись широкими освітленими алеями, б'ється об скелі високих клумб, оздоблених ранніми квітками. Звуки розмов стеляться в повітрі тонкою пеленою хвилювання. Степанові хотілося пірнути в натовп, міцно притиснувши до себе лобу руку. А Даль, мабуть, теж вперше відчуває себе такою. Шоки квітнуть рожево, хода її набула досвідченої радості. Злегка похитувалася, ніби не знала на що ступити далі. Двоє істот — юнак і дівчина, живуть у міцній дружбі, відокремленій диханням близькості від інших людей. Ось тут, серед гомону вулиць, натовпу, що здається заблукав у зворотах доріжок і ніяк не може визволитись з полону нічного парку, вони відчують вітер дихання близькості в себе на щоках. Воно, як міраж, ходить за ними тривкою ходою, вгортає таємнищо їхню дружбу від сторонніх очей.

Біля купки товаришів стояв Шипко і з посмішкою слідкував за натовпом, що сунувся півз нього серединою алеї. Очі його, як і завжди, здавалося схоплювали кожний рух, кожний звук кікавої на його погляд людини, що вигинала з натовпу. Похвально роздивлявся на все до найменшої риси. Побачивши Степана, напружено почав м'яти в руках кепі, ніби почував якийсь підйом.

— Бачите, хто то йде? — звернув він увагу товаришів на Степана.

— Ну, бачимо, — несміливо хтось протяг з гурту.

— Подивись і зами, — значно обізвав Шипко. Тут зібрався майже весь осередок токарного цеху. Вони кілька раз уже практикували колективне одвідування кіно-театру. Але сьогодні чомусь не всі зібрались. Ті, що прийшли раніше, не захотіли чекати тих, що спізнилися. Дехто зовсім рішав не показуватись на очі проникливим членам бюро і спокійно шпацирували собі по численних доріжках, зачіпаючи вродливих дівчаток.

— От шкода, Степо, що ти не член нашого осередку, а то б секретар примусив тебе прийти на кіно-сеанс і дивитись, як американський Джек спочатку, гад, прикидається вроді бідним, що ніяк йому не дозволяло завоювати серце прекрасної леді. А тут тобі дядюшка — бух, як Марко з конопель, з своїми мільйонами, і своєю смертю шпаксливив Джека, відписавши йому спадщину. Живи, мовляв, і розмножайся. — Хлопці, сміючись, обступили Шипка, що стояв стиснувши Степанові руку і роздивлявся дівчину, що підійшла до них разом із Степаном.

— Та тут вийшло непорозуміння, — спробував вигоридити секретаря цехосередку, набундюченого юнака, жвавий комсомолець. — В газеті було псвідмлено, що картина — прямо бойовик і з явно підкресленим революційним змістом. А вийшло навіпаки. Не прийшла значить вона з Харкова, а замість неї от і показують оцю бузу, — несміло махнув він рукою на виставлені у вітринах фота. Секретар і собі посміхнувся, але Шипко виразно помітив приховану злобу.

— Почне мабуть, активність перевіряти, як виконує нагрузки і т.д. Не подарує цього, — подумав Шипко.

— Нічого, Ваню. На помилках учимось, — спробував розвіяти секретареву ніяковість.

— Та тут і помилки важкої немає, все це на добровільних началах, — протяг секретар. — Хоч у кіно, хоч у пивницю.

— Да, бувають і такі дефекти, — погодився Шипко. — В сім'ї не без урода. Головно ініціатива.

— Ну, я пішла в книгозбірню. Хто, скаже, котра зараз година? — раптом рішає дзвінкий дівочий голос.

— Не те, що сказати, а й провести можу, — охоче вихопився з гурту якийсь юнак, витягаючи з бокової кишені годинника.

— Обростаєш ти, Каргін. Годинника завів і ходиш, як трест точної механіки, — застеріг Павлуша, якого за намагання робити фізичні вправи на комсомольських зборах прозвали — «стойкою».

— Та де там обростаєш, — притискуючи до вух годинника, виправдовувався Каргін. — Три дні як купив, а вже двічі стойку робив.

— Тож значить фізкультурить... Візьми, Павлушо, на замітку, — порадив Шипко.

— Я так візьму, що після стойки навряд, щоб він уже рушив, — сам того не помічаючи як переходив на образливий тон, твердо відповів Павлуша.

— Ти, Ліно, такому годинникові не вір, набреше.

— Це вже ти не затирай годинникового авторитету, — поспішаючи за Ліною, гукнув Каргін. Майстер клявся, що колись люди релігію вважали не за опіум, а за нарзан. Сам бог по цьому годинникові сонце щоранку на світ божий випускав... Хвиля завязтого реготу покотилась йому навздогін.

— От братва. Кожний тобі на язык гострий, як бритва, — вимахував руками Шипко.

Гурт потроху розходився, а ті, що йшли, охоплювали Шипка й Степана кільцем. В центрі парку заграла оркестра, звуки, здавалось, злітали на верховіття дерев, падали й знов злітали, бризками іскрилися, відбиваючись в юнацьких очах.

— Ну й чудять сьогодні хлопці, давно вже я так не сміявся, — захоплювався Шипко.

— Ти, мабуть, зроду й не плакав, — застерегла дівчина, ляскаючи себе по руці згорнутою газетою. Шипко одразу повернувся до неї. Її бістрі очі на мить спинилися на ньому. — Пам'ятаєш, як ти вчора на порозі своєї хати не схотіла постояти зі мною ще одну хвилину. Одну маленьку хвилину, що не забувається віками. Повір, я плакав, як жовтеня.

Дівчина зовсім засоромилась від такої одвертості, розтулила рот і, коли зашелестів рух неї сміх, зовсім розгублено прошепотіла до Шипка:

— Та будь же хоч трохи розсудливіший...

— Так кажеш не забудеться віками? — перепитав Шипка Степан.

— Віками, — підтвердив той, поморгуючи на Даль, рухливими, наче з гуми, бровами.

Розмова точилася навколо всіляких дрібниць, перемішаних з заводськими новинами. Шипко, здається, втретє перепитував у Степана чи закінчили устаткування верстатів.

— Щось ви довго з ним возитеся? — невдоволено говорив він. — Я ніяк не діждуся устаткування.

— Ось підожди до завтрього, — сміючись, повідомляв Степан про цілком закінчене устаткування.

— Нарешті розрядимо напружену атмосферу. Коли станки запрацюють без перебоїв, б повигонив половину наших інженерів.

— Для чого? Щоб тільки показати твій артилерійський настрій? — питав Васюк, сподівано з'явившись біля хлопців.

— Де це ти взявся? — здивувався Шипко, розглядаючи Васюкову постать.

— Прямо з засідання ОК.

— Що там чувать нового?

— Зажди. Спочатку дай трехи підкріпитись, — і він потовпивсь до буфету. — Ти ж, Ліно, будеш тут? — Навряд, — відповів, замість Степана, Шипко. — Завтра побала-каємо.

— Ви, звичайно, не проти? — значно підморгуючи, запитував Даль Шипко, знаючи, зовні вдвох з Степаном скоро зникнуть з рівних доріжок, сповнених натовпом.

— Звідки ви знаєте? — хсвалася за Степана Даль. — От на зло будемо гуляти тут. — До речі, знов починають грати.

— Слухайте, — казав далі Шипко. — Правда ж таку музику краще слухати здалеку, на краю глибокого паргу або на березі річки. Так, знаєте, схиливши голову на плече свого найближчого друга...

— А ви не міряйте всіх на свій метр, — стурбовано посміхнувшись, застерегла Даль.

— Ну, я пішла, — рішуче проказала дівчина, яка вчора примусила поплакати Шипка.

— Пора додому.

— Вірніше буде, що ми пішли вдвох, а чи пора дядьому, то ще питання, — жваво проказав Шипко, стиснувши Степанові й Далі на прощання руки.

Ніч була прекрасна. На краю парку майже зовсім не було людей. Ось пройшла якась парочка, — чоловік і жінка. Вони тихенько щось підспівували. З пагорку, де спинались останні дерева, місто здавалось диною велетенською звірюкою, що розпластавшись на березі ріки, простягла всі свої лапи. Воно іскрилось безліччю електричних ліхтарів. І, коли не одриваючись, спостерігати кілька хвилин, здавалось, вивернувшись на живіт, верушить то одним до другим членом казкова звірюка. Ось вона перекинула через ніжну поверхню ріки довгий хобот залізничного мосту на другий берег. Він чіткий, як моноліт, побудований з похилих сплетінь заліза. Степан вдихав у себе пахощі дерев і трави. Його наскрізь проймає почуття незабутньої радості, якоїсь особливої, потужної радості, що від неї забиває дух.

— Глянь на рій ліхтарів. Дивись, які вони прозорі, здається ніколи вони не були такими.

Даль дивиться, тримаючись за його плече, щоб не впасти.

— Ти знаєш, здається, зараз від щастя можна високо стрибнути, як футбол, виробляючи всякі дурниці.

— Ти якийсь сьогодні навіжений, — говорила вона, вивертаючись з обіймів.

— Я такий, як завжди, нічого особливого.

— От я й не люблю тебе такого через те що тут зовсім нема людей. Її голос тремтів, немов їй було трохи страшно й радісно.

— Ти знаєш, я сьогодні впивався працею, з захопленням закінчуючи роботу. З таким самим захопленням я хочу зараз відпочивати, бешкетувати, цілуватись, обіймаючись разом з тобою.

— Ти мене задушиш, як так відпочиватимеш. Я ж тобі не залізний верстат, — усміхалася Даль, соромливо опускаючи очі.

Він нічого не відповів на це, тільки сказав:

— Ти недобра.

Нерівна розмова тривала весь час, перескакуючи з одної теми на другу, повна трепетного хвилювання, що охопило їх обох. Степан прослав піджак, і вони сіли в траві. Так приємно було покласти проти неба голсу й довго дивитись на пламенні рої зірок, вслухаючись у поривчасте дихання грудей. Тоді й серце гукає, як удари молота.

За такі хвилини, здається, можна дати відрубати пальцяби лише не порушити глибини величного спокою. Потім швидко рушили. Степан ішов мовчки, не вимовивши жодного слова, був зовсім байдужий, що вони скоро ввійдуть в нічні вулиці міста.

— Степану, чого ти мовчиш? — несподівано спитала Даль і міцно притиснулася йому до грудей. Чи це було бажання зробити йому приємність, чи вона на мить піддалася його впливові, але вона сказала це щирим зворушенням голосом.

Пристрасть раптом вибухнула, як грім. Степан вдихав у себе пахощі її волосся й ший. Він обняв Даль і ніжно притиснув до себе. А коли вона намагалася визволитись, він дуже стис її в обіймах, мало не піднявши з землі. Голова схилилася йому на руку, він палко її цілував перериваючи поцілunki найніжнішими словами. Виразно почував, як вона горнеться до нього і повіки її все нижче й нижче опускалися на очі.

5.

Гуркіт у двері. А Лев ніяк не проснеться.

— Вставай, хтось стукає — тормошила його тепле могутнє плече Галина рука.

Розплющивши очі, посміхнувся. Над ним нахилилось трохи заспане стурбоване лице молодої дружини. Напівсонний Лев притиснув її до себе, спалахнувши бажанням. В двері знов переконливо постукано. Лев нашивдую одягшись, включив електрику і вийшов з кімнати. Під дверима стояв посильний з заводу.

— Директор дав розпорядження прибути вам в завод. На третю зміну не вийшов помічник завідувача токарного цеху. Вам треба його замінити.

— А не знаєте, чого він не вийшов? — невдоволено запитав Лев посильного.

— Та так що його й дома немає, я оце заходив.

— Ідіть, я зараз прийду.

Тільки щоб не барилась, бо в деяких токарів немає роботи, — проказав посильний рушивши до дверей, що вели на вулицю.

— Що там таке? — не знаючи для чого Лев натягає чоботи, запитала Галя.

- Треба йти в завод. Козін не вийшов на роботу.
- Захорів чи що?
- Напився, мабуть десь, немає й дома.
- Оце так адміністрація, не то що приклад, а...
- Повигонити треба з половини, уночі через них не маєш спокою, — сердився Лев.
- Ну я пішов, — спинивши погляд на дружині, потім підійшов до ліжка. — Ти ж відпочивай, не проспи на роботу. А то теж буде приклад, — усміхнувся і вийшов з кімнати.

Знайомими вуличками хутко дійшов до заводу, часто натикаючись в темряві на камінці. Заспаний сторож, здоровкаючись, відчинив двері прохідної, а коли Лев пройшов, брязнув заціпками і знову рішив подрімати. Десь в глибині токарного цеху гули верстати, розкидаючи шумовиння в безодню нічної темряви. У вікні пожежної охорони горіло світло і в'ялі, схилені над столом постаті нудно совали по дошці шашки.

— Яка тут пустка вночі, — подумав Лев, переступаючи сплетіння рейок. Але зайдучи в цех, здивувався. Тут, як і вдень, торохтіли свердла, шуміли паси і видно як удень. Біля цехової контори сиділо кілька токарів, що не мали роботи.

— От і Лев Олександрович, — сказало разом кілька голосів, йдучи йому назустріч. Лев привітавшись, одпер контору і зразу ж взявся роздавати роботу.

Токарі, одягаючи окуляри, розглядали креслунки.

— А як нам ця година платитиметься, що ми прогуляли?

— Раз не з вашої вини, значить по середньому заводу заплатять.

— Ну, нам більше й не треба, аби заплатили.

Роздавши роботу, Лев перевірів наявність робітників, обійшов усі станки, що іскрились спіралями стружок.

— Так Козіна немає? — перепитували робітники Лева, сміючись.

— Нема.

Через кілька хвилин подзвонив телефоном директор з своєї квартири.

— Це хто, токарний цех?

— Так.

— Лев Олександрович?

— Я.

— Уже якось там налагодьте роботу, бо Козін не вийшов.

— Добре, добре, роботу я вже роздав.

— Так ви побудьте до ранку, щоб там була чого не трапилось.

— Гарзд. На добраніч.

Лев повісив рурку й сів до столу опрацювати замовлення в журналі по графах. Сон уже давно розім'явся, навіть хотілось щось робити так, як і вдень. Літери й числа хутко заповнили відповідні місця і він, відімкнувши свою шухлядку, почав те, що мав робити наступного дня. Але незвичність працювати вночі хутко дала себе знати. Лев замкнув шухлядку і потяг випадково залишену на столі чиюсь газету. Погляд ковзав по дрібненьких літерах, що розповідали про останні політичні події. У напівпричинені двері вривався з цеху гуркіт станків, особливо торохкотіли бандажі, виючи на бистрих передачах. Схотілося запалити, лапнувши по кишенях, але цигарок не було.

— Як це я забув? — дивувався Лев, рішивши запалити в когось з робітників.

— Пожалуйте мого кріпачка, — посміхаючись, доставав кисет старенький токар. Запаливши почали балакати про те, про се. Токар жалівся, що йому перестаять служити очі.

— А в нашому ділі очі головне, — хвалився він, поправляючи окуляри. Потім сховавши, стругальникам поміняти до інструментальної різці. Спіткнувся. Дивно. Глянь далі на завод — сяє ліхтарями, як пожежа, а зайди всередину, хоч око стріль.

Сидіти в цеху не хотілось. Опановувала якась дрімота тягуча, як густий мазут. Проходять трохи по підв'ію, — рішив Лев, виходячи з цеху. Уночі працювали лише токарний, та й то неповністю. Всі останні цехи стояли перед ним мовчазними похмурими велетнями.

— Точка в точку, як 19 рік, все мовчить, як у підземеллі.

А хай загуде вранці гудок, як зареве це підземелля, в цехах голосу людського не чути, все заглушить клята пневматика. Ось деревобробний цех розплавляв своє товстоще чеське, важкий. Здається під його зводима ось-ось загуде земля, не витримає й провалиться. А в ньому там десь унутрі стоять нові верстати, що устатковував Шур. Завтра їх пускати, а я не буду. Е, ні прийду, — рішає Лев. Як то можна, стільки вклали сил і не почути як вони вперше загудять, пінячись пахучою стружкою. Піти б оце зараз подивитись.

Так заперте все, сковане нічною темрявою. Треба йти в цех, справді, чого я тут блукаю, як сновиди. Ще якийсь охоронник підстрелить. Але дарма, не чути жодного людського голосу. Та й охоронник далеко понад парканами круг заводу.

І Лев, спинившись, стояв перед деревообробним цехом, дивився в його велетенські темні вікна.

Раптом щось ніби блиснуло в шибках ледве помітним синеньким огником.

— Око з нечев'я пустує, одно воно в нього, — завжди напружене. Припав до шибки. Знов десь у глибині загойдалась ледве помітна синя смужка. Колись Лев читав оповідання про шляхового сторожа. Маленький уривок у підручникові. Дитяча вражливість поклала печатку назавжди.

Лише й різниця, там залізо об залізо грюкало, а тут синя іскорка. «Шел раз железно-дорожний сторож Семен лесом», — дзюрка в пам'яті незабутня цівочка.

— Обійду всі двері, у вікно однаково нічого не побачу, бо заפורшені вони пилом дерева, що його цілу хмару здіймають вдень станки. — Припавши до холодної цегляної стіни, поповз, пробуваючи чи не відчиняться бува які двері. Ось набіг на одні, всіи з скрипом подались в середину цеху. Лев затремтів. Здалось, що груди так легко відчиняються, щоб випустити серце, як і двері. Дразливе почуття небезпеки потягло його в середину цеху. Блиснула б тільки іскорка, все б одразу помітив. Але іскра на диво вперта, погасла, як кинутий в багнюку сірник. Навкруги панувала залізна тиша і в цій тиші він відчув невимовну тоску. Над головою бантини полосували дах і крізь шкляні ліхтарі було видно шмаття зоряного неба. Гарячково тулився до мертвих шківів, натискаючись на яруси лісу. Станки зіціпили свої пожадливі зуби й похмуро дивились в п'ятому. Але всюди відчувалась величезна сила, що причаїлась у мовчанні.

Раптом виразно біля нових станків заблищав ліхтарик, світло хитнулось у передсмертних корчах, його знову ковтунула хижка темрява. Здається глухо, як крізь сон, цокали ключі. Лев нечуто крався в напрямі, де блищав затулений кремезним тілом ліхтарик. Ось зовсім близько зачувся цокіт. Страшно було торкатись заліза машин. Здавалось, що не встигне загудіти мотор, тут знову завиріє залізне море. Вийде з мовчазних берегів побідним ревом рухливий потік шківів.

В гарячці наскочив на залізо біля штампувальних машин. Гуркіт поповз цехом, як зранений хижак. Тінню одірвалась од машин чиясь постать і розтанула в темряві. Лев рвонувся і поповз до виходу, відчув, як розбігаються думки. От їх було багато, цілий рій, а зараз жодної.

— Треба випередити його, раніше доповзти до виходу. — Лев відчув на руці рідину, біль зашкрябав праву руку, що небачно вхопила гострий залізний лист. Серце занило в божевільній тривозі. Темрява, як чорне полум'я, спалася з усіх боків, висіла над головою, заповзала під шкіру, сковуючи отрутою сліпоти гнучку повзучу Левову постать. Ось уже здається недалеко двері, — скоріше, скоріше, — гарячково рвалася єдина думка у цеховому морокові. Здавалось, той морок дихав, як живий, зрадливо шепотів тисячю невидимих уст, упертим шумом моторів.

В темряві четверо очей, — двоє людей сунуться, як полози, один проти одного в напрямкові дверей. Вихор напруженого дихання клекотить, як горно, обпалюючи їм обличчя. Через секунду вони мають доткнутися, як стрілки пекельної машини, що раптом вибухне з божевільною силою.

Долоні горілі, ноги безпомітно плутались у розкиданому брухтові. По тілу бігли хвилі холодної моторошності. Дедалі Лев почував, що сунеться все швидше й швидше, ось-ось, здається, зірветься на ноги й нестримно шугне в темряву на незнамого ворога. За кілька кроків до дверей в тоскному морокові загуркотіло залізо, раз, потім вдруге, серце замерло. Лев відчув, як його пальці вгзузали в гаряче тіло невідомого напасника. Кілька пружастих стрибків сплетеного клубка двох тіл на нерівній цеховій підлозі. Здавлений постріл, потім шум у вухах і страшний біль у лівій лопаті. Раптом Лев стиснув у руці кругляк товстого заліза і з силою опустив його на плечі злочинця.

Коли очунявся і спробував підвестись, тіло занило різким болем. Лев застогнав темрява пожадливо схопила стогін пораненої людини і віднесла його тремтливими руками в цехову безодню. Мозок полум'янів лише одною думкою про життя, про борню за нього. Тоді в цех крізь відчинені двері залітав ледве чутний гуркіт нічної зміни. Повільно кружляючи, стивав як відгомін далекого бойовища. Лев відчував, що довше так лежати він не зможе. Інстинктивно хапався рукою за прострілене плече, намагаючись лізти і, коли

його покидала притомність, перед очима загоралися якісь огнені ранки. Залізо вібує в гомінких цехах, ніби туго натягнута срібна струна. Верстати мчать, забираючи найбільшої хуткості, легко, мов на крила, підхоплюють серце й несуть в неznані високої пориву. Тоді почував, що в грудях неvistачає повітря. Раптом звиряча радість закипає в жилах, м'язи стискаються, як пружина, щоб миттю розправитись, зробити якийсь нечуваний подвиг.

Серце подовгу зупинялось, набираючи сили. Лев розплющив око. Пустельний цех сірів, лише по глибоких кутках з - за споруджень виглядала зрадлива темрява. Сплетіння бантин павутинило височенний дах, а в його шкляні латки билось світло голубого ранку.

Лев намагався підвестись, щоб хоч трохи полегшити біль. Раптом долоня намацала щось тверде. То був револьвер, що його вибив він ударом залізяки з рук злочинця. Витягнувши руку, Лев натискав курок, доки не повистрелював усі набой. В цеху загув тоскний відгомін пострілів і змовк. Біля цементового заводського паркану бігали рухливі постаті. Ставний, високий агент ДПУ, знявши допит з вартового, прийшов з ним на місце пригоди і з професійною проникливістю вивчав місце події. Вартовий з піднесенням, що завжди з'являється в людей в таких випадках, розповідав з якого місця побачив людину, що намагалась перелізти через паркан.

— Стій, — крикнув, зводячи гвинтівку, — а воно мовчить та завзятіш спинається на паркан. Пост глухий, поки збіжаться, стрибне, думаю, на той бік і поминай як звали. Взяв на мушку, щоб поцілити в ногу. Він так і обірвався з паркану. На постріл збіглися сторожі, підбігли з ліхтарем, аж воно інженер Байкін.

— А з якого напрямку він ліз? — спитав агент.

— От з - під цих вагонів, — похалпиво тикнув рукою вартовий на заставлені вагонами колії.

В агентовій уяві забігали роєм здогадки, пляни злочинців.

Раптом кілька разів ледве чуто крізь передранковий гамір верстатів щось загупало.

— Невже постріли?

Агент, зірвавшись з місця, побіг довгою пробалиною, де ходив електричний візок, переставляючи вагони з однієї колії на другу.

За ним бігло, важко засапавшись, кілька озброєних людей.

— В деревообробному цеху хтось стріляє, — гукнув стурбований робітник, поспішаючи до них з - за вагонів.

— Сюди, — залунали з відчинених дверей оклики сторожів.

Залізо під ногами брязкало, як бите скло, і в свіжому ранковому повітрі рвалось поривчасте дихання.

Левові подали води, проникливі очі агента вбирали в себе, як пропускний папір, кожне сказане його слово. Через кілька хвилин перед всіма зник фатум загадковості. Чітка ясність протверезила їх, як ранок землю. Лева підняли на руки.

— Злочинця підстрелено, — сказав агент, бережно підтримуючи його руку.

Хто ж він такий? — прошепотів Лев, забуваючи біль від радісної звістки.

— Інженер Байкін, — бризнув люттю робітник, шойно повернувшись з місця злочину. В його руках було кількарізних розмірів гайкових ключів і маленький електричний ліхтарик.

Значить він, інженер Байкін, намагався попсувати станки, які сьогодні вперше мали пускати товариші?..

Лев застогнав, сонце закипіло золотим дощем на цехових покрівлях... І раптом нов стало темно. Лев бачив лише одні очі, напружені, ніби слухаючи і щось усередині себе, очі Байкіна без окулярів у темряві...

Поранив здорово гад, — випльовуючи лайку, промовив робітник, підтримуючи носилки. А за ними мовчки ступали прибиті тривожною зосередженістю різні люди.

(Далі буде)

І. ВЕСНЯНИЙ ДНІПРО

Хто не любить суховітриці?
Суховітриці на водяних гонах.
Ген - ген синіють безмежні хвилі...
Дніпро метнув своє невгомоне завзяття на спокій лук та нив.
Дніпро хвилюється степовою травною покошаною рвучкими нападами хуртовини.
Вітер.
Сердитий, пружний
вітер...
Він віяв північним холодом,
хвилював річку білим цвітом шумовання,
потужно грався з водяними горбами.
А Дніпро, і різно стогнучи, воював.
З ким? — байдуже.
Хоч би й з сонцем.
Ген - ген серед хвиль самотіє хатина.
Далі — кривобокий беріг.
Пізнаю тебе, старий Дніпро.
А на думці — Тичинині рядки.
«Мій Дніпре інваліде, чи ти прокинешся упертий?».
І раптом — нова будівля.
Це... так - так: електростанція.
К р е с.
Гордощі п'ятилітки.
Дніпро не спить, буде...
І віддалений КРЕСівський гудок впевнено виспіває:
«Дніпро - о про - о - оки - и - инувся - а - а!»
Прокинувся!..
Може, не біля Києва,
то там,
де — незламна міць Дніпрельстану.
Дніпрельстан — загибель флегматичній красі Дніпра.
Дніпрельстан — доба диму, електрики й пари.
Дніпрельстан — доба перемог сотень заводів.
...Заводи.
Стрункі димарі...
Настирний вітер...
Вітер і дим...
Вітер раз - у - раз зустрічається зі скрутками диму.
Нова, а тому цікава розвага.
Вітер грайливо збільшує тиск.
Тоді дим покwapом малює химерні визерунки,
дим повільно зникає десь
між збентеженим небом і подоланим Дніпром.
... Ніч тиха.
Небо сяє срібним спокоєм.
Рефлекторний ліхтар місяця.
Посріблені нюти зір.
Електричні зорі...

II. УДАРНЕ ДЕПО

Депо — величезна віялкувата кам'яниця — чорніє під рідною ласкою півдня.

Над довгими ямами — залізні коні.

Депо — серце поточного ремонту.

Метушливий гамір.

Молотки вистукують гучний дріб праці.

Кузня...

Полум'я горен укриває червоним жаром

утому облич та міць рук.

Хворий паротяг.

Із люків водоспадом ллється біла вода з накипом;

слюсарі безгучно лікують інжектори;

тишу паливні колише впертість молота —

кипить робота.

Кожна яма — невеличкий задимлений цех,

цех організованої метушні.

Ось побігла розпечена цюта в обценьках.

Пірнувши в діру.

Воно важко застогнала під влучними ударами.

Куди оком не кинь —

— ударні наслідки невинної роботи

— тут працюють люди з невиснаженою снагою.

Не всі.

Видроокий коваль ушосте цурається кузні:

палить,

п'є воду — не горить.

А з гурту:

— Не дими!

— Може, їв оселедці?

— Дай йому відро з водою.

— І так щодня.

— Певно, хоче летіти.

— На всі чотири вітри!

Видроокий робітник засоромлено вилаявся,

рвучко схопив молоток

і відразу ж упрів,—

доганяти ніколи не пізно!

Гудок сполошив ударні темпи.

Бін галасував, як і завжди,

— одноденно байдуже.

Додому - у!..

Замовкло депо —

нерухома глибін чорних пащ.

А від станків немов лине луна,

луна робітних пісень.

Ударних пісень.

ВОЛОДИМИР ШТАНГЕЙ

РОБОТА ПОЗА ПЛЯНОМ

НОВЕЛЯ

I

В степу соняшно і тепло. Над полями в далеких гонах пливуть тремтливі прозорі марева і в них, наче в чистій-чистій воді, ходять зламані хиткі тіні людей, що шарують буряки, бараболі, полять ячмінь і вівси. Збоку десять тракторів, ниряючи по площині в триста га, доорюють паровий клин. Вони лопотять в десять горлянок над степом, покриваючи слабі людські голоси крицевим гудом.

На межі стоїть т. Короткий, голова комуни «Перемога» й оглядає степ. Він далеко бачить. Люди йому здаються якимись чужерідними великими птахами, що клюють раз-по-раз забур'янену землю, а трактори — добре занузданими баскими кінями. З-під ніг йому рівними кошталуватими вінками, із дбайливо прошарованими вуличками розтеклися далеко в гони зелені бурякові стрічки. Буряки, бараболі, баштани, лани ячменю, вівса, кукурудзи, пшениці — важкі та розкішні зелені масиви, що вгрузли далеко в обрій, все це було комунівське. Узагалі засів цього року комуна виконала на сто п'ятдесят відсотків, просапних же культур посіяно та посаджено вдовіч більше від минулого року. Одних буряків засіяно п'ятсот га проти трьохсот га минулого... Два минулих тижнів йшли дощі, робити не можна було і тепер, коли стало на погоду, на врятування буряку й городини було кинуту всю людську силу й технічні засоби. В тих місяцях, де бур'яни не так густо заврунили посіви, ходили розпашники, де ж особливо забур'янилися поля й стікали буряки, бараболі, ниділи баштани, проса шарували люди сапками, дбайливо виполнюючи осету, перій, берізку, лободу та лепчицю.

Комунари працювали, не шкодуючи себе. Майже половину бурякової та городніх плянтацій вже врятували. Всі комунари знали з досвіду, якщо знову не задоцитьс'я й потягне добра погода, вони за два тижні встигнуть закінчити шаровку й, чого доброго, на половину пройдуть проривку буряка. Отож всю увагу було звернуто на просапні культури ярового клину. Із так званого робочого пляну комуни на цей час без вагання було викреслено інші роботи. У комуні на день залишилися лише діти, старі та майстри ремонту до машин жнив. За розрахунком Короткого за два тижні комунари таки впораяться з цією роботою. За цей же час будуть відремонтовані машини, згодом розпочнеться косовиця сіна, а там незабаром і жнива. Одним словом, кожний день до самих жнив ураховано і кожному комунарові приділено певне місце у виробництві. Короткий цілком був із себе задоволений. У комуні він головує лише рік. Попавши із заводу в числі двадцяти п'ятитисячників, йому на початку гірко доводилося, бо тож у сільському господарстві ніколи не працював. Справа нова. Люди чужі... Але от тепер він почуває себе не згірше як у своєму заводі... В спадщину йому дісталися славні традиції комуни. Усі попередні роки комуна виходила із господарчих та організаційних труднощів із честю. Вона завжди йшла першою в шерезі колгоспів не тільки свого району, а навіть усієї України. Комуна «Перемога» вважалася зразковою за її виключно добру організованість, чистоту і порядок. Не було такої господарчої чи політичної кампанії, що з неї комуна не вийшла б першою, а скільки доброї слави вона зажила через своє уміння застосовувати нове в побуті.

Народ тут зібрався дружний, завзятий та сміливий.

Як робить, так робить і нічого паскудити звання комунара. Прийде час відпочивати— відпочиватимеш, але коли ж робота— не забувай, що ти все одно, як на воєнній варті знаходишся— бувало говорять комунари тому, а особливо це траплялося із новичками, хто огинався.

Жила комуна в достатках. Хто приїздив, дивувався.

— Невже у вас все гаразд: спокійно, благополучно, всі комунари витримані, немає сварки, нарікань, всі задоволені...

— В цілому комуна, як організм, як творча одиниця, здорова і працездатна. Якщо й маємо недоліки, огріхи в роботі, так не більше від інших. Де є світло, там мають бути і тіні. Ми теж ще не зовсім перетравили старе...— Відповідали невірам.

— Тоді у вас уже соціалізм.— Запевняли комунарів особливо оптимістично настроєні гості.

І чули у відповідь стару українську, часів давніх, поговірку:

— Е - Е... далеко кущу до зайця.

— Чому?

Комунари, що чули таке наївне запитання, лише плечима знизували, мовляв, і чуд- ні ж на світі люди водяться...

Найчастіш доводилося охолоджувати гарячих мандрівників чи гостей із столиці голові комуни Короткому. От коли комуна ліквідує на сто відсотків неписьменність, машинізується ще не так, як зараз... Коли урожаї матимемо кращі... Замість того, щоб, як тепер, ми збираємо по сто п'ятдесят пудів з га, збиратимем по триста, а то й по чотириста, п'ятсот... Коли, будемо, ми, люди командувати природою, а не вона нами... І багато ще в таких випадках говорив Короткий хорошого і цінного. Він був трохи добрим без усяких мрійницьких заскоків робітником. Перекоаний в доцільності своєї роботи існування комуни як соціалістичної бази в степу, т. Короткий чітко стояв на своєму посту.

II

Межею під'їхав верхи секретар осередку Безрідний, що повертався з району, по-модому хутко зііз з коня й, узявши за повід коня, приступив ближче до Короткого.

— Ну й погодочка золота...— Сказав Безрідний, упрінаючи радісним поглядом у величких виразних очах Короткого.

— Погода, нічого сказати, добра,— відповів Короткий і в свою чергу запитав:— Ти їхав коло озимини. Як озимина? Правда після дощів пішла рости?..

— Озимина хороша... Пшениця значно піросла, стебло затужавило від вогкості, набралось соку, колос викинула великий, дорідний... Тільки треба сполоть... Жита чомусь багацько по пшениці стирчить.

— Пошлемо піонерів... Це для них буде не робота, а забавка,— не вагаючись відповів Короткий.

Кінь пожадливо хва́тав зелений шпориш, придорожний перій і щоразу далі тяг за собою секретаря. На початку він ошарпував за повід коня, але згодом поволі здався на нього і пішов за ним разом із головою комуни.

Розговорившись, Короткий розповів про свій плян й передбачення щодо термінів виконання майбутніх робіт. Його плян мало чим різнився від схваленого загальними зборами комунарів. Короткий тільки деякі пакти деталізував і практичніше розташував робочу силу. За рік керівної роботи він набив руку в справах виробничого процесу і вважався не абияким господарником.

— Якої ти думки?— поцікавився Короткий, закінчивши розповідати.

Для Безрідного, поправді сказавши, багато моментів з пляну голови комуни видалися досить оригінальними і сміливими, але, на жаль, з цього пляну випадала чомусь одна робота, про яку він думав от уже кілька днів.

— Ти неправильний оптиміст,— зауважив секретар.— У своїй голові, немов у себе в цеху, ти так легко перекидаєшся тисячами га землі, тисячами тонн хліба, буряку, трю- настами наших комунарів, наче вирішуєш, чи піти тобі на вечорниці, чи ні. Ти робиш все без вагань. Розгін береш та великі масштаби... Воно то все хороше, але от я, на жаль, не почув нічого такого, щоб говорило, що ти інтересуєшся однією дрібницею...

— Ого... Здорово сказано...— здивувався Короткий.— Знову якусь причіпку знайшов.

— Знайшов,— усміхнувся Безрідний.

— Ти без цього ніяк не обійдеся... Щож, кажи, послужаємо... Мені ж самому не уявляється за всім. Усі повинні дбати за комуну і насамперед ти... Бо тоді ж навіщо і політкерівником тебе обрали...

Голова комуну почував себе ображеним.

Секретар був худий і високий, з лиця білий, вже немолодих років, дружний, кметливий в своїй роботі і не менший оптиміст за голову комуну. Прийшовши до комуну три роки тому на тимчасову роботу, він так у комуні і залишився, увімкнувшись цілком у виробничий процес та потоваришувавши із комунарами.— З такими комунарами можна чортан роги правити...— говорив він не раз, бачачи їхню спірну роботу.

Секретарює Безрідний у комунівському партосередку вже другий рік.

— Ти серйозно оце говориш, чи тільки щоб подрочитись?— перепитав Короткий після хвилиної мовчанки.

— Цілком серйозно.

— Дивно.

— Не дивно, а печально.

— Тю. Навіть печально... А я гадав, що в нас усе гаразд... Значить, маємо прорив.

— Прорив не прорив, а просто неприємність для нас.

Короткий здивовано знизав плечима. Він не міг угадати, що за неприємність мав на умі секретар. За хвилину все перебрав у голові і нічого не знайшов.

— Тоді кажи, Ліквідуємо,— промовив він, погоджуючись зарані кинутись на невідомого ворога.

— А ліквідувати треба, бо комуна осоромиться.

— Думаю, що не я особисто в тому винен.

— Винні всі, навіть небо.

Впродовж усієї їхньої розмови Короткий нервувався, був стривожений за свою роботу і своє керівництво. Безрідний же тільки лукаво посміхався.

— Тоді моя провина не така вже велика... Тільки ти не тягни, а то просто жалко висотуєш...— зауважив усе ще не заспокоєний голова.

Безрідний покосився з підлоба на Короткого й запитав:

— Як ти собі мислиш нащот того, щоб негайно по - ударному привести до порядку наш сад - квітник... Палісаднички наші,— пояснив він.

У Короткого від серця одягло.

— Так ти про це.

— Ага.

— Ну це ще півбіди.

— Ні, це ціла біда.

— На твою думку, ціла біда, по - моему — про такий прорив і мови не може бути особливо зараз.

— От тобі масш. Виходить, нехай заросте бур'янами... А де ж тоді наша боротьба за новий побут, за культуру...

— Ну це, ще, положим, не культура.

— Це частина культури, йолоп ти...

Короткий нараз чомусь став упевненим у собі й не чулим до колючих зауважень секретаря. На всі його закиди Короткий пояснив:

— Сад-квітник покищо поза пляном... Людей немає. Та й сам подумай, що для комуну для держави, для соціалізму важливіше—врятувати п'ятсот га буряку, сто га кукурудзи п'ятдесят га бараболі, сто га соняшнику, десять га проса і ще й ще сотні га інших культур чи якісь там квіти. Чудак, ейбо,— випалив одним духом Короткий і подивився переможцем на секретаря. Той стояв уважний і серйозний.

— А я думаю, що для соціалізму потрібні сотні й тисячі врятованих га буряку й сад - квітник.

— Але що потрібніше?— не давши договорити секретареві, запитав Короткий.— У нас же пролетаріят не просить, замість хліба й цукру, квіток...

— Та ти не гарячися так...— попередив його Безрідний.

— Бо ти говориш наче мала дитина, через те й зло бере...

Безрідний одшарпнув морду коня від соковитого гичення буряків, куди той уже поліз, і сказав розгнівано:

— Та комунари повинні мати після важкої каторжної роботи хвилини розваги, кр...

ивий відпочинок... — Він уже не міг стримати свого роздратовання. — Всі роботи наші стоять у великому плянові, а впорядкування саду-квітника одпало... Врешті комуна має там не лише квітки, ослончики, доріжки, а ще й до тисячі кущів аґрусових, шпоричкових та малинових. Ні ти, ні наш агроном ні разу цим не поцікавився, що там росте й як росте... Знаєте тільки свої буряки та й годі, про те ж, що з свого саду-квітника губимо до тисячі карбованців — вам байдуже.

Нежданно виникла через принцип і сварка.

Сперечалися вони довго. Комунари, що шарували буряки, бачили як дві постаті — висока щибата — секретарева й кругла присадкувата — голови комуни — чомусь одчайдушно махали руками, то сходились, то розходились. Тільки кінь спокійно щипав придорожню траву. Про що йшла між ними мова ніхто не знав, але догадувалися про гарячу суперечку.

В запальній розмові обидва хватили через міру. Голова комуни перегинав палку в один бік, — секретар у другий. Звичайно, що для соціалізму все потрібно, тільки коли саме і в якій мірі. Розійшлися вони непримиренними. Безрідний вважав себе правим на сто відсотків, але голову комуни Короткого охопив сумнів. Чи прав був він. І прав і не прав. Прав тому, що зараз немає вільних робочих рук палісадники по-люти. Комуна повинна в першу чергу використати погоду для польових робіт... і не прав тому, що комуна зразкова, комунари живі люди й мають законне право вимагати людського життя, не впорядковуючи квітників, значить зламати старі традиції... Ну ще оті гідні кущі...

III

За пляном і проектами комунарів, ще 1923 року було вирішено тихі уютні одноосібні палісаднички, що їх дбайливо викохали німці-колоністи перед своїми будиночками від вулиці, перетворити на загальний комуністський садок — квітник, де б у вільну годину було б можна посидіти, погуляти й відпочити.

Колонія Карлівка, що оце в ній розташувалася комуна «Перемога», мала із двох дворів, які вишикувалися з кожного боку широкої вулиці і перед кожним двором який садочок. Від вулиці росли майже в кожному подвір'ї креслаті жовті акації, а за ними квітли в степовому сонці найрізноманітніші квіти. Тут були і українські квіти терпким пахом — м'ята, любисток, канутір, кучеряві півники, пухната георгіна, буркунія, чорнообривці, кручені паничі, чадна резеда — квітли тут же і розкішні чайні оянди, левкої, метіола, тулпани, конвалії, гайлярдія, мініятюрний сояшник і врешті зквішні айстри — квіти європейські.

Так було до революції. В 1919 році Карлівку зруйнував Махніс і вона стояла в степу як спорожнілою та напівзруйнованою аж до 1921 року. Старі господарі не поверталися, степ посунув на цю півзруйновану базу своїми дикими бур'янами, вітрами — суховіями. Простали ниви степовими травами, на шляхах, топтаних років двадцять, зілля квітло, палицями з двора в двір ходила пуста і морок. Здичавіли тоді й квітники, їх поглушили інші бур'яни... Але от із дісупену з Київщини, Гуманщини, Звенигородщини та Черніщини, тікаючи від малоземелля в степи, до колонії прийшли люди, оселилися й почали вводити порядки. Голодні на землю, вони працювали самовіддано,кладаючи в родючий чорнозем усю силу й снагу. І колонія ожила. Через рік, тобто 1922 року, далекі села виселки вже знали, що в степу є комуна «Перемога».

Німці народ практичний, але нові господарі колонії були ще практичнішими. Колоністи жили й творили кожен сам для себе — своя хата, свої стаїні, сажі, фургони, молотарка, січкарня, жачка, власне подвір'я, власне гніздо, ба і власні квіти, комунари ж мали нове діло — кожен за всіх і всі за одного. За п'ять років вони встигли частково відійняти свої пляни щодо добровпорядження, знищили межі між окремими палісадничками, підчистили акаційові зарослі, викинули дичавілі трояндіві кущі, поставили зрідка лоточки, провели алейки і... насадили малинових, аґрусових та шпоричкових кущів, спеціально привезених із питомників. За вказівками районного садівника, ягідні кущі комунари розсадили між акаціями й грядками квіток так, що комуна мала якраз посереді чудесний садок — квітник для відпочинку, із спортмайданом... Вулицю, якою проходила колись широка степова дорога, з обох кінців загородили ворітьми. Проїзд через комуну відвели боком, і за ці роки вона заросла травами. Маючи тридцять сажнів завширшки і більше трьохсот завдовжки, вулиця згодом перетворилася на чудесний майдан,

на якому комсомольці розташували спортивні пляси для футболу, крокету, бігів, кидання дисків тощо. Усі ж господарські будівлі перенесли комунари на край комуни, так що тік, гімбари, комори, стайні, сажі, кошари для овець, обора для корів та короварня, силосні башти були прикупі і не псували загального вигляду селища.

Кріпко засіла Короткому в голсу розмова із секретарем. Усі доводи його були, правду кажучи, вірними, а те, що говорив у своє виправдання він, говорилося насправді тільки для того, щоб присадити секретаря зі злости, нарочито... Сад - квітник дійсно занехаяли. Ним ніхто не цікавився і докори секретареві були вірними. Одне мав для себе виправдання голова комуни — це те, що наскільки відомо, цю справу знарешне обійшли навіть на загальних зборах комуни, коли затверджували плян, з двох причин — через недолугість людей і через ударність роботи на полях. І він уперто цим захищався, а це не вірно...

Решту дня голова комуни думав, як його й справді вийти з такої скрутної справи. Людей ледь вистачало на шаровку бурякового клину, що після дощу он як заріс і стікає уже буряк. Відірвати звідти людей, значить, занепасти буряки. Можна було б просто якось понад нормою попрацювати.

Повернувшись із поля, Короткий до самого смеркання микав по комуні. Спершу він оглянув комунівський сад - квітник, далі пішов по стайнях, короварнях, заглянув до штелі машин, в ремонтну майстерню, відвідав дитячий майдан, молочарню і дивне діло: Короткий наче вперше бачив свою комуну. Сад - квітник до неможливого заріс. Шпорниш, калачики, лобода, глуха кропива та високий степовий перій буйно поросли на всьому майдані і густою щатиною пішли на край й покрили собою сад - квітник. Скрізь панував бур'ян і тільки де-не-де, якимось чудом перемішши лободу, кропиву та лопухи, горіли на сонці вогняні настурції, півонії, рожі та ясні чорнобривці. Про дорогі квіти, якими так пишалися комунари, тільки слід залишився. Цвілі вжेत्रоянди. В тайнях брудно, на кошарі, в оборі гною не прибраного цілі гори. Куди не поткнешся скрізь, не порядок. От так зразкова комуна, — думав Короткий, повертаючись з оглядин. Засмикались, нічого сказати. Прийде свіжа людина, не повірить, що ми, як воли, робимо й дружи, наче брати рідні... І тут же вирішив нажати на короварників, свинарів, конюхів і взагалі на тих з комунарів, хто відає тою чи тою роботою. «Нехай виконають як слід свою, належну тільки їм роботу», — мислив Короткий, а сад - квітник доведеться врятовувати іншим способом.

IV

Цей рік для комуни видався важким і сутужним. Ще ніколи комунари так, здається, багато й добросумлінно не робили, як тепер, а стже порядку чортма. За одну лише весну довелося перенести два тривожних періоди. Природними умовами, проти яких не діяла покищо людська воля, вона була поставлена в таке жорстоке й невідрадне становище, що доводилося знарешне забувати та ставити на деякий час поза пляном другорядні роботи. В цьому комунари й бачили своє виправдання.

Рання весна видалась посушлива. Коли ж наспіла сапка, засльотилося. Ще з березня місяця, шойно злізли сніги, дні пішли сухі, соняшні й суховійні. Зерно доводилося кидати в гарячу битрену землю на щастя — вродить мабуть, затине — кому що скажеш. Трави не росли, городина, виткнувшись з-під землі, сиділа зачучирніла, худоскача й бліда. Майдан пилювся, шпорниші жовкли, а сад - квітник горів од гарячого сліпучого сонця та никли до землі пов'ялені квіти. В степах горіли озимі посіви, ярові курилися рудим пороком, буряк — лан в п'ятсот га — іла кузька й совка.

Надходив травень, а в степах стояла чорна жуть.

Комунари зчорніли від журби, роботи й сонця, прсте не здавалися.

Ночі приходили душні, дні — палкі, ясні, аж блискучі без вітру.

Короткий, а за ним і решта комунарів з великою надією поглядали щохвилини на безкрає небо — чи не видно де жмари дощові. Уночі якось не бачили, як далеко, далеко по синьому небі металася вогняні короткі блискавиці, що ламалися золотими списками на всі боки, немов хто там на чергу вийшов... Прислухалися, чи не вуркоче там грім, і голосно з надією думали:

— Може дощу нанесе.

Але їх Остап, найстаріший комунар, охолоджував:

— То, діти мої, на жару блискає... Знов пектиме.

— От наказаніє,— журилися деякі.

— Аж тепер комуна наша засиплеться,—невтішно говорили інші. І Короткий, і секретар осередку, і агроном, і ще багато з комунарів з біллю в серці сприймали усі ці розмови, але були непохитними й твердими, в розпач не падали. Вони готові із чортом навкулачки піти, аби не лише врятуватися, аби не комуна не вибула із строю соціалістичного будівництва. Ганьбю себе вони не усявлять і вони розпочали боротьбу, але не з посухою. То ще не в нашій силі... Ми ще не дожили того щасливого часу, коли зможемо змусити небо давати дощ... Ми ще не нашли отієї кнопки, за яку нажавши, можна мати дощ,—говорили вони своїм товаришам.

І Короткий повів людей і старих, і малих рятувати буряки, бараболі, кукурудзу від кузьки й совки. По полях днями гасали обризкувачі із китайською рідиною (отрута така), ножами степ курів, димів, чадів і спалахував тисячами вогняних крапок запаленого гною, шкідників гнали димом, трусили, топили, зборяли. Посіви вкрилися рівчаками, немов шанцями...

І агроном, і голова комуни, і секретар партосередку поверталися з об'їздів полів похмурими та стурбованими. Озимина не кущувалася, а з силою тяглася в стебло, ячмінь же свес росли, немов з міді, колючками. Земля тріскалась та порошилася і де там було думати про квіти...

Усі пам'ятають випадок, при одному спогаді якого потім довгий час комунари сміялися, коли аж на поле, де Короткий з агрономом та комунарами копали новий рівець, щоб урятувати бурякову частку, яка ще залишилася недоїденою, прибіг Павлик, піонер, що сам залишався вартувати в конторі комуни, захеканий і радісний, сповістити, що буде дощ і на доказ у пазусі приніс барометра. Але барометр обманув. Від теплоти тіла, від довгої тряски стрілка повернула назад на посуху.

З нього поглузували, посміялися, а голова комуни до того ж ще й вилаяв і Павлик, за малим не з плачем, потьопав назад стерегти контору.

Уночі тоді ж пішов дощ. Неждано звідкись узялись хмари, затулили розпечені в небі зорі й упали тихими рівними струменями на землю. Комунари, що ще не спали виходили на двір, підставляли під тоненькі холодні дощові цівочки свої напечені на сонці на вивітрені у вітрах степових голови, руки, груди, плечі, ахкали, раділи й з насолодою слухали мінливий шепіт мільярдів дрібних водяних крапель. З хати до хати тої ночі чулись бадьорі перегуки, а секретар осередку не витримав і зайшов до Короткого.

— Значить, маємо, нарешті, дощик,—сказав він тоді, стріпуючи замокрілого каруза.

— Змилювалося небо...

— Отже, барометр, виходить, не збрехав.

І пригадали історію з Павликом.

— Дарма тільки Павликові наганяй зробили,—пошкодував Короткий.— Тільки мало цього дощу. Його б такого з тиждень.

— І то хороше... Це ж як усе оживе!

— Та рости почне...

За розмовами про господарські справи комуни вони провели час майже до півночі, того й не знали, що їм готується новий ще гірший іспит за посуху.

Ранок видався росяний і свіжий. Сонце ще не сходило, а комунари вже були на полях. Дощ перестав. Ішов він усього дві години. Усі думали, що буде болото, а воно тільки прибило порох та буряки ополоскало. Люди колупали спраглу землю, що немов печена дзвеніла під ногами, й говорили:

— Мало, мало дощу... Для такої землі, в таку спеку потрібно, щоб хтось ціле море вилляв—отоді б щось би й допомоглося, а так і з надією поглядали у небо, наче ті волхви древні.

А над вечір знову зібралися хмари. Вони велетенськими чорними важкими брилами затулили степове небо й над комуною стала густа темрява. Налетіли вітри, затрахали конниціями, замели з майдану сміття й подалися далі степом, а їм услід ударили громи блискавицями і пішов дощ.

На цей раз ішов дощ цілу ніч. На ранок степ заболотився так, що робити йти можна було лише з півдня і то коли випогодиться.

Комунари повеселішали.

Агроном говорив комунарам:

— Цей дощ, хоч і не вперу прийшов, але він усе таки спас нас на половину. Після нього піде все рости й буяти. Покращають озимі, підрастуть ярові, для кузки та совки смерть. Комуна житиме.

Перший дощ випав десятого травня, другий одинадцятого, а з п'ятнадцятого і зовсім задощилося.

Йшли вони майже щодня і ніхто не міг угадати, вставши ранком чи з вечора лягаючи спати, який матимуть наступний день. Комунари зовсім збилися з пантелику й ходили вже похмурі, сердиті та злі. Спочатку щойно задощилося, всі раділи негоді, але після вже й не раді були.

Мало не кожної години усі, хто розумівся на барометрі, з надією позирали на нього. Йому вже вірили. Але він мало чого втішно відчував. У природі сталися якісь неймовірно зміни і чорний вус стрілки завжди хилитався на полях перемінно, дощ, буря. Іноді траплялося, що коло стінки, де висів барометр, комунари, вибиті сльотою з виробничого весняного процесу, довго простоювали, спостерігаючи за химерною машинкою. На дворі іноді починало ясніти, показувалося сонце, і хоч стрілка уперто показувала дощ, комунари плекали надію мати погоду.

— Аж тепер збреше... — Говорили вони.

Але минула година, дві доброї погоди й знову починався дощ.

Навіть Остап, старий дід вівчар, найдавніший комунар, і той уже з пантелику збився. Він був великий мастак одгадувати погоду по різних прикметах, випробуваних упродовж довгих століть людьми.

Коли ранки без роси, буде дощ. Туманом по землі дим котиться — сира погода. Собаки в морозний день по снігу качаються — відлига. Сонце червоно заходить і ножами блискавиці — погода, суш. Судонить тобі ноги, спину, руки, коли маєш ревматизм — сира погода, можливо дощ, можливо сніг. Ось головні прикмети, за якими відгадував погоду дід Остап.

Але на цей раз усі прикмети йому змилили. Навіть говорили злі язика, що якось прокинувся він серед ночі і чує, що не ніють старі натружені кістки. Значить, буде погожий день, вирішив Остап.

— Стара, стара, слух? — гукнув він на бабу.

— Чого тобі, — обізвалася баба незадоволено.

— Ну, буде погода... Вже не судомить мене...

— Та на дворі ще звечора дощ, що, не чув хіба?

Остап замовк і прислухався. Справді дощ. Він ледь помітно шелепотів по шибках вікон і дзвенів дзюрками із стріхи.

Дощі йшли то тіхі теплі, якось нехотяче насікали дрібною мжичкою із сірого волохатого від хмар неба, то буйними зливами тисячами тонн холодної води накочувалися на землю, запліскуючи все.

І так дощі ці промучили комунарів цілих два тижні. За цей час неймовірно заросли поля бур'янами. З-під зеленого соковитого вруна пірію, лободи, гандзі, осету, будаків польових та лепицих ледь-ледь можна було розглядати масне гичення буряків, бараболі, кавунів та динь. Іх, ті бур'яни, немов хто насіяв, так рясно, густо та буйно відкрили вони ниви. З одного боку вони, такі дощі, пішли на користь: покращала озимина, що з посушливої весни вийшла заков'ятною, в садках та на лузі трави в коліно заввишки побуяли, але з другого боку — чимало й нашкодили.

Комунарів сумнів брав, чи виборкається колись комуна з тих бур'янів. На роботу виходили ледь світало всі — і старі, і малі, додому поверталися смерком. Настав такий час відповідальний, робота була така ударна, що ніхто з комунарів навіть і мислити не міг про якийсь реп'ямент, норму — рибали всі дезвалу. Буде ще час відпочивати, а зараз треба працювати — говорили. Хто ж отягався, симулював, нещадно викривали й ганьбили через чорну дошку, в стінній газеті.

V

Як почало сутеніти, Короткий пішов на нараду до агронома. Той щойно повернувся з поля і лежав, відпочиваючи на канапі й слухаючи уважно радіо. На спробу Короткого говорити, ткнув поруч себе, щоб той сів і почекав.

Короткий сів і зразу почув, як йому болять ноги, ніс поперек і взагалі, який він

стомлений. Відкинувшись у куток м'якої канапи, він із великим задоволенням простяг на хату свої ноги й на хвилинку зажмурився в спокої. Агроном мав дві кімнати. В будинкові ж узагалі мешкало аж три родини. Довгий час вони були в кімнаті самі. Агроном далі слухав радіо, а Короткий, здавалося, дрімав. Згодом надійшла агрономова жінка та доярниця Ярина.

— Чого сидите у темноті, — промовила Ярина, насапуючи і агронома і голову, Ганно Петровно, присвітліть.

Сухо клацнув включитель і ярке електричне світло спалахнуло й залило всю кімнату. Агроном зняв наушники.

— Вже наслухалися? — запитав Короткий, міняючи позу.

— Через вас наслухаєшся, — буркнув агроном, устав, запалив сигарку й знову сів. Жінки пішли до другої кімнати.

— Ви секретаря нашого бачили? — через хвилинку поцікавився агроном.

— Бачив.

— Він вам нічого не говорив?

— Говорив, та що?

— І як ви вирішили?

— А так вирішив, що треба зробити і все.

Агроном глибоко затягнувся. На рішучу заяву голови комуні не зразу відповів. Короткий чекав. Від того, що йому пощастило так влучно і розумно відповісти, він почував себе краще. Усі сумніви, що мав перед тим, стали мізерними і незначними. Навіть його намір радитися з агрономом, коли справу розв'язано, видавався йому зайвим.

— На мою думку, треба зачекати, врешті промовив агроном. — Зараз гаряча пора на друге і садок - квітник може заждати... Секретар наш гарячиться, а ви його гарячку підтримуєте... В комуні зараз, самі бачите, куди не кинь, то все клин. Там гаряче, тут боляче, бо коли б не такий час, чорт би його брав... Хіба комуна чось лякало...

Короткий тільки посміхнувся, слухаючи розмову агронома.

От хто був би вірним поплічником мені, коли б я не змінив своїх намірів, не перборов сумнівів. Як чудесно він підтримує минуле малодушіє. — Чекай же, браток, я тебе на буксир візьму, подумав голова комуні і зараз же, щойно той закінчив, жартома заговорив:

— Що ж це ви так оплошали. Та... труднощі злякалися... З такими думками не довго й до опортунізму доїхати... А я грішним ділом до вас оце й на пораду прийшов. Думав учена сила допоможе мені, сірякові, виплутатися з цієї справи, порадить... воно ж он що... — Короткий починав гніватись.

— Я ж і раджу, — спокійно відповів агроном.

— Така рада ні до чого.

— Придумайте чось краще.

Короткий застережливо глянув на агронома. Що він, серйозно все це говорить, чи так, через принцип, що я його попередив, як і мене секретар...

— Виходить, нехай все к чортам собачим гине.

— Чось загине, а чось і залишиться...

— І другого виходу по - вашому немає?

— Мені здається, що немає... Не зробіте ж ви із себе двох коротких...

— Як треба буде, то й зроблю.

— Не всі ж такі мастаки, як ви. Більшість комунарів, наскільки я знаю, звичайні люди, а не сверхчоловіки...

— Більшість комунарів — більшовики... — зауважила несподівано з другої кімнати Ярина. Обидва мимоволі аж оглянулися. Вона так раптово і сміливо вклинилася своєю заявою в їхню розмову, яка вже от-от мала перейти в суперечку, що вони зовсім протверезилися. Молодиця стояла на дверях і посміхалася. Вона, видно, уважно слухала їхню розмову. З-за плечей у неї виглядало незадоволене лице агрономової дружини.

— Чого ти, голово наша, почав це діло з верхів... Знизу треба починати. Там тебе краще зрозуміють, — звернулася Ярина до Короткого. — Робота не зроблена. Ні. Це є помилка? Значить, що треба зробити? Треба припущену нарочито помилку виправити, і все. Яка ут може бути рада, коли живе діло ідгання... А ви, Карпе Силичичу, дійсно опортуніст, — звернулася Ярина до агронома. — Не вам би так говорити... От почуєте, як про це заговорять наші комунари, яких ви так ніби жалієте. — Різкі слова доярниці боляче

дошкуляли агронома. Він зніяковіло дивився на молодицю, не знаючи, що відповісти. Короткий радів з такої влучної підтримки. Врешті агроном запитав у Ярини, що вона врешті пропонує.

— Що пропоную?... — і засміялася. — Ви ще й досі не второпали... От мені лихо... Зробить роботу — і все. Коротко, ясно і цілком можливо...

— Цього мало. А як скажіть.

— Не мені вас учити, вчених, але коли хочете, нехай по-вашому буде, — хитро поглядаючи на Короткого, говорила Ярина. — Запровадьмо й тут соцмагання та ударництво... Ганно Петровно, — звернулася вона до агрономової дружини, — будьте свідком од нас, бабів. — Та кивнула в знак згоди. — Так от я перша Ярина Дюгополова, доярниця з другої бригади доярок, даю обіцянку в ударному порядку викопати ділянку садку квітника, що проти моєї хати, і на це ж викликаю посочмагатися зі мною нашого агронома Гливого Карпа Силовича та Ганну Петровну, їхню дружину. От вам... Товаришу Короткий, це я серйозно, без фалші. Так і написати треба на дошці, якщо мене підтримуєте. Приймає мій виклик?

VI

Того вечора Короткий пізно повернувся додому і, лігши спати, довго не міг заснути від різних думок, викликаних розмовами із агрономом, Яриною та свіжими невідрадними враженнями від недавнього огляду комунівського двору й палісадників. Але тривоги чи сумнівів за успішність дальшої хоч і понаднормової роботи впорядкування саду квітника не мав. Ярина вірно сказала, що низи завжди підтримають творчу ініціативу, яка розумно скеровує їхню працю. І на серці від того було і тепло і радісно. Він лежав от так якийсь час, сповнений всіляких думок, із розплющеними очима. Сну не було. Знадвору крізь відчинене вікно вливалася у простору кімнату нічна тиша й чадливі пахи реzedи та метели. Проти вікна на вигоні горів ліхтар і його ярке аж біле світло падало цілими жмутами на голову Короткого, відбивалося яркою плямою вище на стіні. Світло неруvalo і непокоїло. Щоб скоріше заснути й уникнути світла, він переліг головою.

Спав чуливо і тільки по закалатав ранковий дзвоник, як уже був на ногах. Нашвидку одівшись, Короткий пішов до контори. Там уже збиралися комунари йти на поле, заспані й наїжені від свіжої вітру. Ранок видався холодний. Над обрієм пливли ранішні сиві тумани. Сонце ще не сходило. На оборах на току хтось голосно перегукувався й сердито лаявся. З сонцем комунари повинні бути вже на полі і бригадири нетерпляче вичікували кожного, хто запізнився. Комунари сходилися хутко. Старші, особливо чоловіки, з'являлися здебільша солідні і чимось заклопотані, молодь та жіноцтво налітала, немов тая галя. Вони хутко з'являлися жваві, свіжі й серед старших термусували спокій, гнали геть марудну тишу. Що більше сходилося людей, то шумніше, неспокійніше ставало і в конторі, і на дворі. Раз-по-раз чувся молодий сміх дівчат, хлопців, в гуртках дзвеніла гуторня літніх молодих, хтось кидав виробничі дотепи і понад цим усім в тонких радісних зливах молоді сильної енергії, як джмелі, гули густі басы чоловіків.

За десять хвилин почалася перевірка бригад.

До Короткого підійшов Безрідний, що досі був десь на дворі.

— Що нового? — запитав він і не давши відповісти Короткому, знову запитав: — Надумав уже, як у комуні порядок навести?

— Надумав, — посміхнувся Короткий.

— Отже, погоджуєшся зі мною?

— Я й не думав не погоджуватись, — спокійно сказав Короткий.

Безрідний здивовано глянув на голову комуні.

— А вчорашня наша розмова?

— То з запалу. Опісля ж роздумав. А сьогодні можу тому тобі й викласти про заходи, які уже зроблено...

І Короткий розповів про розмову із агрономом, про Яринин виклик та висловив свої з цього приводу міркування.

— Виходить, ініціатива на соцмагання знизу, — захоплено перепитав Безрідний.

— Як бачиш... Ярина викликала агронома і агрономову жінку, вони мене, а я браток, викликаю тебе. Роботу виконаємо позаурочно... Немає такого становища, з якого не можна було знайти виходу.

езрідний подав Короткому руку.

— Оце помімаю... Це по-більшовицькому... Раз треба, так треба... А то розкис учора, те да се... І, прищуливши хитро очі, додав:— Але це, запам'ятай, не перегони, а метода... Вот. Чуа?

— Чув,— промовив Короткий, тепло відповідаючи на щирий потиск руки секретаря партосередку.

У вікна в цей час бризнуло зі степену золотим гарячим приском ранкове сонце. Краєвид прояснів і в конторі від того стало ясно й радісно. Комунари заспішили до роботи. Їх спинив голова комуни.

— У мене заява. Збори наші відбудуться за п'ять, найбільше за десять хвилин,— пояснив Короткий.

— Тільки щоб не довше, а то на буряки спізнимося,— заявив хтось із гурту, що щільним колом оточив Короткого та Безрідного. Голова комуни коротенько пояснив, для чого залишив їх, а потім дістав аркуш паперу й прочитав таке:

«У нас прорив. За польовими ударними роботами ми забули не меншу дарну роботу— це впорядкування нашого садка - квітника, яким гордиться комуна... Сад заріс бур'янами. На ньому майже загинули в цих бур'янах квіти, в бур'янах потонули ягідні кущі. Якщо негайно всією комуною не врятуємо саду - квітника, то матимемо немалі збитки й он який сором. Ми змагаємось на полі на буряках, давайте ж позмагаємось іще і на цій роботі.

Далі перелічували імена тих, хто прийняв виклик на соцзмагання.

— Хто ж далі,— гукнув Короткий. Зачекавши хвилину, пояснив, що за умовами призначено треба виконати поза пляному три дні таку роботу: виполоті бур'яни і обсапати ягідні кущі на ділянках, що припадають прости кожного приміщення. Пророблене привноється до п'яти трудоднів основної роботи комунара.

Комунари вислухали і написане, і пояснене уважно. Коли голова закінчив, з гурту чулося кілька вигуків. Комусь дивно було, хтось злився, хтось раде вітав і підтримував. На запитання секретаря партосередку, чи одобрюється така форма роботи, комунари відповіли:

— Зробить треба. Коли ми не постараємось самі про себе, то кому ж тоді і старатися.

Папір наліпили на дошку соцзмагання.

Через півгодини дошка зарясніла надписами. Секретар викликає контору. За конторою, що прийняла виклик, пішла кухня, стельмашня, кузня, осередок комсомолу, гін, піонерів, коровариці, конярі, свинарі— це колективні виклики на змагання, далі вже примостилися кожен комунар зокрема.

Але осторонь стояла купка незадоволених комунарів. Були між ними і новачки, старі комунари. Почувши про соцзмагання, один з них, на прізвище Днище, заявив одно комунарам, що тут зібралися:

— Ну, це вже надміру... З чоловіка двох шкур не здереш. Тут і так роботи хватає...

Його підтримав другий, Ксеньченко— людина слабосильна і слабовільна.

— Добре їм, здоровим та жиливим, а як же я... Куди мені змагатися... Хіба що до ями...

— Тут коли б видихати з буряками, а не то що із садком - квітником... Садок - квітник та ягідки зайва розкіш... Ми не буржуї якісь, щоб цим особливо захоплюватися... державі потрібен цукор і хліб, а не квітки... на це ще буде час...— ображено заговорив Ксеньченко, старий комунар.

Він, між іншим, завжди був у опозиції до всіх новизн, які вводилося в комуні. Спільно праця й здорове виробниче оточення трохи виправили його, проте бувають випадки, коли його інколи проривало старе...

А по-твому ми, комунари, недостойні квіти мати. Хіба для нас лишається бруд ізяки,— раптом промовив секретар партосередку, що неждано спинився біля дошки.

— Та вже й робити так, як оце робимо, не годилося б. Чоловік не худоба,— випнула ся перед розгнівана жінка.

— Виходить, не треба полоти садка?— запитав секретар.

— Треба сполоть, слова нету,— сказав старий Остап.— Хто так говорить, по недугу слова пускає. Робота це ж не насильна, а добровільна. Хоч, приймай виклик, а ти настоящий без подделки комунар, не захочеш, не силуємо...

Тимчасом від кухні прийшли кухарі й розрядили суперечку. Їх зустріли жартливим виуком.

— І ви прийшли?
— І ми прийшли.
— Будемо змагатися.
— А будемо... Надокучило вже з горшками возитися... Спасіба, що про нас нагадали...— знімаючи білого ковпака, розкланявся сміючись старший кухар. Ми свою дельну за два дні виполемо....

Ось так і запишемо. Хто за нами?

І нараз чомусь у багатьох змінився гнітючий настрій, що його створили горлохвати. Виклик прийняла вся комуна. Садок - квітник за три дні був причепурений. Короткий повеселішав, агроном ходив гогищем, секретар партосередку не раз після того говорив:

— Творча ініціатива багато значить... З усякого положення більшовики повинні знайти вихід.

Але не менш пишалися своєю роботою і решта комунарів, і буряки встигли про-
рвати, і сад - квітник спорядили. Всі непорозуміння, неприємні розмови попередні відій-
шли, наче сон, у минувшину. Перед очима була конкретна велика справа. Через тиждень
в Ідальні стояли ще не розкішні, а все таки славні букети квітів, через два тижні кому-
нівські фахівці по лакомінах варили шпоричкове вариво для всієї комуни й готували
частину ягід на продаж. Комунівський же робкор третього дня ввечером написав до рай-
гасети «Коллективний Шлях» про все це дописа, назвавши його

«Роботу поза пляном виконали».

Червень 31 р.

ГАРАЖІ

Вступ до поеми „Урожай“

Помережені межами ниви
І доріг вигинасті вужі,—
Все злилось
У суцільні масиви,
Й там, де гнили стовпи - сторожі —
Заїскривши дахами грайливо,
Протяглись корпуси гаражів.
Це вони є опора бідноти
У щоденнім труді і борні
За досягнень незнані висоти,
Подолання на смерть куркульні,
Щоб на ріллях, окроплених потом,
Встали веснами радості дні.

Вже доволі
По три дні в'язати
За привезену жита гарбу,
В героїчні і пам'ятні дати
Ми звели у могилу журбу.
І сьогодні на рештки проклятих
Ми в останню йдемо боротьбу.

Нам життя
Підмуровують факти,
Факти днів — породила борня
Ілучи революції трактом.
Гниль минулого бруду
Щодня
Лемешами Путіловський трактор
Вирила з корінцями до пня.

Там, де треба,
Розорюєм тричі,
А де треба, проходимо раз,
І як пам'ятник днів героїчних
Під премінням сонць
— На показ
Встають хлібні лани п'ятирічок
Між посадками
Тракторних баз.

Олеса,
пароплав «Ленін»

ОКРИЛЕНІ ОБРІ

Я ВИРУШАЮ НА ПОЛЮВАННЯ

З того часу, як я став мисливцем, найкращі літні місяці втратили для мене свою ціну, вони заборонені для полювання. Червень і липень для мене тягнуться в напруженому чеканні, бо лиш першого серпня я зможу по-справжньому взятись за рушницю. Але моя ловецька пристрасть прокидається геть далеко раніш.

Скоро почнеться на Дніпрі скрес і визволений Славута понесе на своїх потужних вільних грудях свої розстроєні крижані кайдани до Чорного моря, мене охоплює незрозуміле хвилювання. Чи то березень зненацька нагадав мені, що за літами, за весняними водами мчать у невороту далечині десь і мої роки, чи мені стало шкода моїх весен, чи ще щось. А втім, високо в небі чути бентежний клекіт. То летять журавлі. Але не журні, жалібні стогони:

Чути кру, кру, кру,
Б чужині умру,
Заки море перелечу
Крилонька зітру...

долинають із високости, а радісні, заклопотані поклики зморених, далеких мандрівників, що повертаються на свою землю. Вони сповнені турбот за нові оселі, за нові гнізда, за свою кохану, за майбутніх безпорадних нащадків, що, клацаючи непевними дзюбами, без угаду просять їсти. Немов вертаються вони до нового оновленого життя. І мене жаль бере, що нашому людському життю не випало оновлюватись і нас не кличуть до себе зруйновані хуртовинами старі гнізда... Щасливі птиці! І яка шкода, що високий мур кам'яницьхова від моїх очей тріпотливий журавлиний шнур...

Повесні мені часто сняться болота. Сумні, забуті, покинуті, вони оживають тепер знов. Там день - у - день прилітають веселі вигнанці й на неприглядних трясовинах буяє молоде відродження. Кулики, чирята, крижні, валюшні, бекаси, дупелі поспішають шодуж на старі займанища. Я завжди з насолодою і якоюсь незрозумілою тривогою читаю коротеньку газетну хроніку «Рух весни», де подають щоденні звіти за приліт птахів. У тих сухих словах мені чути могутній струм великого життя.

Прилетіли птахи. Весна...

Полювання для мене починається не з першого серпня. Ще тридцятого липня я дістаю, після піврічної перерви, свої мисливські причандали, сідаю на дві години набивати порожні набойі, і це фактично є вже початок полювання. Вистріляні торішні гільзи, порох шріт і навіть маленька бляшана мірочка й барклай одгеняють мені тими ловецькими просторами. І я не знаю, чи якладаю в яку іншу роботу стільки любови, дбайливості й старання, як у нескладне, механічне набивання гільз. Укожному готовому набойі — тільки витрачена моя енергія, а й якась невлесима частина мене самого, з цими набоями я вийду на болота й озера і кожний постріл їхній буде, як молодий крик моєї незбагненої, дикої радості.

Я переживаю полювання вже коло свого писемного столу, де рукописи, словники й недочитані книжки боязко поступились перед зухвалими шеретами готових набойів і ворохом мисливського начиння. Я навіть почуваю якусь гіркоту невдоволення, що все

же готово і робити, власне, немає вже чого. Але, щоб уздовжити, бодай хоч трохи, той зв'язок із післязавтрішніми болотами, я ще раз переглядаю мою ладівницю, припасовую там відповідно номери набовів, перекинувши за плече ягташ і вдесьте зазираючи у цівку рушнички. Вони ідеально чисті. Ані порошинки на шляхетному блиску металю. Тепер уже абсолютно нема чого робити й мені лишається тільки спати. Та мені довго не спиться. За вікном до міста вдираються перші тасмичні виступи літнього ранку, а мої безсонні очі втопились у темні померки стелі. І здається мені, що в темряві виступають обриси оситягу й пружні зелені стеблини загадково ворухаються...

Пароплав іде о четвертій по полудні і я ще маю досить часу працювати. Та то омана: і надарма нарізав із десяток паперових аркушків і взявся за перо — перо тремтить у моїй руці, і перший рядок так награвмузляно, що я не можу впізнати свого письма, а моя думка сполохано кружляє широкими просторами, не годна зосередитись на тексті перекладу. Я працювати не можу, бо я відчуваю вже далеку замряню далечині, небо викотило на всю його велич розпечене сонце, обіцяючи на завтра добру годину. Я непомітно загаяю час на дуричці, поки в двері не стукають похапливі кулаки. Це Вадим і Гордій, мої щирі мисливські приятелі. Вадим — експансивність, Гордій — рлеґма. Вадим цибатий, Гордій присадкуватий. Мені випадає середина — бути й тим, тим, щоб завершити злагоду й гармонію нашого невеликого товариства. А втім, вони обидва зараз — піднесення, і я долучаю до неї своє дитяче захоплення, що нараз вибухає в мені з потрійною силою, коли я сквапно застібаю ремінь ладівнички й перекидаю за плече ягташ. Наші кроки стукають пішоходами лунко, наші кроки сягністі й хола зесела. І я, далей, не уявляю, чи є така сила, що могла б спинити нас зараз і завернути додому. Ми втрюх — спрагла жага й нестримний рух наперед, мерщій до пароплаву, далі — Дніпром, до Семенової хати й — на болота.

І глянути на цих збадьорілих, радісних хлопців, що йдуть поруч мене (та й які вони люди! На селі вони давно були б уже «чоловіками») — хіба зіймеш віри, що це, власне, воєрідні, так би мовити, а все ж — убивники. Завтра вони вбиватимуть маленькі пернаті твіріння, що сьогодні й гадки не мають за небезпеку й мирно хлюпоستاються поміж ізакон і лататтям. Ах, це вічна проблема вбивства. Хай замовкнуть нерозважливі гуманісти, що волають проти дикунства полювання, але залюбки споживають зовсім безбонні й довірливі свійські кури та качки. Яка, зрештою, різниця — чи я вбив, чи вбив то інший, коли сам я їм м'ясо й тим самим сприяю вбивству... Коли я вперше побував на бійнях, мені здалось, що різники мусять бути конче дефективними. Людина, що раз — раз устромляє ножа в горло підв'язаної догори ногами, очманілої корови — гадав — мусить мати якусь психічну травму. Закони охорони праці повинні були б уважати різниковий фак за психічно-шкідливий, і діти, до яких повертається ввечері після кривавленого дня різник, мусіли б жакатись свого страшного батька. Та все це теребені. На різникове сумління не падає жодна краплина крові замордованої його руками корови, й він почуває себе не згірше від того робітника, що виймає з теплого щє коров'ячого тулуба тельбухи, або вантажить заморожене м'ясо у ваґони коло пактавза.

Та обличчю що хистку філософію. Не на часі вона й не нам, обважнілим набовіми та рушничцями й сповненням ущєртє, що аж через вінці лється, життєвої радості, це нам розв'язувати ці питання. Скажемо правду, ми йдемо вбивати, ми хочемо, ми прагнемо вбивати. І мене не вражають хижачькі блиски, що загораються ще тут, на міських тиццях, не тільки у Вадимових очах, а й у мирного, трохи навіть, як на мисливця, млявого Гордія. Полювання — це одичнена брама для приспаних, прадавніх атавізмів, це — поворот до примітиву. Це позначається і в нашій мові — скоро я зацинив за собою двері й вийшов на вулицю, як моя лексика швидко бідніє, поступаючись перед нечленороздільними звуками, й в інтонації чуються знайомі хрипкі ноти неперевршеного дядька Семена. І цей дядько Семен, що міг би прекрасно правити в антропологічних сховищах на живого експоната з тої сивої давнини, коли homo p̄m̄i tivus щойно тільки переходив межу homo sapiens'a, троїться зараз і воскресає в кожному з нас. Але дядькові Семенові ми присвяtimo окремий розділ. Він вартий того. Згадаймо зараз тільки, що полювання тепер набуває поволі іншого характеру. Це не тільки спорт, розвага, мрійницьке сподання природи — мисливець дає миському робітникові м'ясо, а державі — хутро. Цілка мисливців та рибалок переходить на кооперативні засади. Не примітив у емсцях, — організація влучного пострілу і плянове мисливське господарство. Хіба це не поле для змагання стрілецьких бригад і окремих мисливців?

ПАРОПЛАВ ІДЕ РІВНО О ЧЕТВЕРТІЙ

Ми зажекавшись прибігли до пристані, бо пароплав іде о четвертій, а наші годинники загрозливо показують великою стрілкою за чверть. Вадим, як найвищий, з лютим виглядом протискується наперед, а за ним і ми вдираємось до черги. Черга нетерпляче тупіє на місці, лається, хвилювання її росте, але ми ні на крок не наближаємось до далекого віконця, де флегматичний касир звільня видає квитки. Мітичний Харон, що перевозив душі небіжчиків на той світ, певно, порався швидше! Ні годинник, на якому вже за п'ять четверта, ні галас роздратованих пасажирів — ніщо не може зламати його клясичного супкоюю. Байдукий, далекий від суєти, глибоко переконаний, що все на світі часове і минущє і через те нема ніякої рації поспішати, касир так спроквола видає ті квитки, що ми, напевно б, залишилися, якби пароплав, як звичайно, не спізнився.

Пароплав немає ще навіть коло пристані й невідомо, коли він піде. Дарма, що він починає свій рейс із Києва, ніхто на пристані із службовців держпароплавання не скаже вам, бодай приблизно, коли піде пароплав. Ви навіть сбрязите контролера коло сходів до пришибу, якщо спитаєте про це, й він матиме цілковиту рацію гримнути на вас так само, як він кричить зараз на нас:

— А я то откуда знаю! Прийдьот — і сядете; отойдіте назад!

Голос йому такий різкий і безапеляційний, що годі сперечатись. Він навіть не хоче пустити нас до буфету, що розташувався на самому пришибі, на воді.

— Начнётся посадка — пойдьоте. Отойдіте назад!

Годі йому доводити, що підчас «посадки» користуватись буфетом не можна, що треба було б буфет перенести на суходіл, — на лиці йому твердість і погорда.

— Такое распоряжение!

Ми не сперечаємось. Ми знаємо, як недоцільно щось доводити співробітників нашого Дніпровського пароплавання, де є свої закони й традиції, і до того ж ми такі великодушні зараз, що ладні простити пароплавному все, аби тільки мерщій прийшов жаданий пароплав.

Ми одходимо подалі вбік, складаємо свої речі й сідаємо на колоди терпляче чекати. Ми не від того, щоб і спочити після біганини містом до пристані, але тут відбувається сценка, що незмінно повторюється з року в рік кожного разу, коли ми ідемо на полювання. Вона спеціально для Вадима.

Скоро ми поклали рушниці, ягташі та рюкзаки, як коло нас збирається знуджена чеканням юрба сільських парубків. Вони оточують щільним пієколом і так зацікавлено розглядають нас, немов би ми не звичайні собі мисливці, яких вони безліч разів бачили, а перші жовніри невідомого чужоземного десанту. Їхня безпосередня цікавість і їхні чимось вражені або й без усякого враження, роззявлені роти, розжарчені знецьвіті ноги, дратують Вадима. Його очі звужуються і, як зацьковані, бігають по дебелих чоботях і домотканних сільських «галіфе», а губи сердито шепотять чи то до мене, чи до Горлія чи до самого себе:

— Уже зібрались!.. Цирк!.. Терпіти не могу...

Наперед протискується якийсь бородастий дядечко й добродушно питає Вадима:

— І куди ж ото на охоту?

Вадим мовчить. Очі йому звужуються ще більше й на стиснутих губах накипає лютя. Таких запитань, абсолютно безцільних, позбавлених будь-якого інтересу, аби тільки спитати, ми чули на пристані не раз. І завжди ті ж самі байдуки, ледачі слова: — «І куди ж ото вон?»..

Я в унісон відповідаю апатично:

— Та далеко.

Моя невизразна відповідь збадьорє дядька й він уже зовсім цікаво, ба настирливо допитується:

— Ну добре, а іменно — так куди?

Він навіть присідає навкарачки, готуючись розпочати тривалу розмову, але Вадимові вже урвався терпець. Очі йому враз перестрибують з дядькових ніг на лице зараз же обурено одвертаються набік:

— А вам хіба не однаково? Бачите ж що не кажемо, — чого ж допитуватись! І головне «куди іменно»!..

Дядько розчаровано спинається на ноги, важко здіхає, а потім, ніби нічого не сталося, цмокнув і каже до когось у юрбі:

— А Макар оце на Жереб'ятиному лузі вісім крижнів убив... Практик стріляти! Коли б не пішов, а повсіда щось принесе.

Дядько, звісно, бреше. Ніяких вісьмох крижнів його Макар не вбивав, і бреше він не для того, щоб подратувати нас, а тільки через те, що в нього лишилась якась інерція кволої надії зав'язати з нами розмову й тим загаяти тягучий час безперспективного очікування. Але Вадим бере це на нашу адресу й зовсім сатаніє. Як на те чийсь безсторонній і такий же ледачий голос радить нам збоку:

— Ви б у Пічки поїхали — отам безпримінно вбили б. Там тих чирят, як комахні!.. Для Вадима цього досить. Він хапає свої й наші речі, рвучко зривається на ноги з перекирвлених уст його плігають урозтіч обурені й ображені слова:

— Ходім відділя!.. Ну їх!.. Видовище просто якесь... Я не можу... Ми переходимо в інше місце, подаль від пристані, й зараз же після нас понуро роздається й зникає, як цигарковий дим, юрба цікавих.

Але Вадим довго не може заспокоїтись і ображено бурчить.
За дві години до пришибу несподівано прибивається пароплав. Про це ніхто не сподіюється. Та в цьому й нема потреби. Знімається страшенний галас і починається справжній Sturm und Drang.

Немов весняна плова зірвала десь загати й бурхлива вода затоплює лотоки, так витіснює людський потік узкими східцями до пришибу. Він на хвилину затримався й виліз тут і там чорторіями, а потім знову, з подаєною силою, мчить уперед. Над головами, як випадкові речі з поруйнованих хат, пливуть валізи, кошики, клунки, ось виринув підійся цяцковий кінв, закрутився на однім місці, глянув довкола непорозумілими виверненими очима й поплив за течією. Потік захопив і нас, і ми безвільні линемо з ним у чорну діру пароплава.

Вадим загадав за буфет і вже був якось проштовхався на бік, але хтось із пароплавних доглядачів нещадно загнав його назад у потік.

Вадимові кортить зчинити бучу, але на це немає часу. Ми вже коло сходнів. Вадим минає втрое свою цибату статуру й, намагаючись не звертати уваги, поспішно показує пароплавному службовцеві свого квитка. Проте не можна не звернути уваги на цей грубий бас, що кричить вам над ухом і старанно працює руками, а іноді й коліном:

— Пр - р - ред'явите білети, гр - р - раждане! Не толпиться! Гр - р - раждане!.. Ні, «граждане» в нього звучить премило! Він так кричить на пасажирів, немов би врано вже переконався, що на пароплав сідають самі тільки негідники й шахраї, з якими ні ді панькатись...

А втім, ми до цього звикли. Ми не перечимо, що хтось одніс невідомо куди стільц, другої кляси й нам нема де сісти, ми не обурюємось, що замкнено вбиральню. Ми знаємо, що наші «дніпровські вовки» люблять підставні й безпідставні штрафи і як вони не терять розсудливих пояснень, або ще гірше, коли пасажирів заманеться доходити своїх прав.

Грубощі вони вважають за таку ж конче потрібну річ, як і пара, що без неї пароплав не може рухатись. Кожний пароплав — це окрема фортеця з суворим, неблаганим режимом, де пасажирів мусять бути слухняні й широко вдячні за те, що їх усе ж таки везуть.

Я не можу збагнути, як на наших пароплавах задержався ще й досі такий лад.

В Одесі на одній із головних улиць я бачив голярню, що звалась «Бастилія». Чому — «Бастилія», з якої нагоди, і що треба розуміти під цим символом, за яким криються бритви, щипинки й квачики, — того ніхто не знав. Але, якщо голяр мав усе ж таки якісь міркування назвати так свій салон, де він мирно голив, стриг і збрикував одесців віжеталем, то далеко більше заслуговував би на таку назву перший — ліпший пароплав нашої дніпровської фльотилії.

А втім, за весняними водами, за бистрою линуть нові дні, йдуть великим походом нові люди, односять змолоділі Дніпрові хвилі — уламки старих заклятих традицій. Стерна пароплавів спрямовують курс на змагання й ударництво... Пливуть нові пароплави, вичають нові вимпели...

Пасажирів вже досить перегризли між собою за місця й тепер поволі стихають мирно розташовуються. Згори з капітанського містка чути сердитий, але поважний, що знає собі ціну, густий бас:

— Отдай концы!

Пароплав неохоче одбивається від Києва й ніби норовиться повернути назад, та його скеровують на середину. Він круто завертає, і під його похапливими колесами шумує біло-зелена піна.

— Полний! — кричить у рупор капітан і сідає на лаву востаннє глянути на київські береги.

Над Києвом гасне сонце і його останні жарини тліють на розпеченому золоті старих бань. Синій серпанок оповиває старезне місто і десь уже блимнув перший електричний вогник.

СЕМЕН ІВАНОВИЧ ПАЛЬОХА

Семен Іванович Тишковець, або по - вуличному Семен Пальоха, чи, просто, дядько Семен — це «тип». Та цього мало сказати, це — екстракт, що народжується раз на століття, щоб увібрати в себе дрібні розпорошені риси безлічі подібних йому і створити цільність.

Його хата отут же коло берега, за Козачою горою. Козача гора-воросла геть лозою і високо стримить над Дніпром. Це велика піщана дюна, що, може, й була колись козакам за форпост, та нам вона зараз — прикра перешкода: ноги глибоко грузнуть у піску й лицями струменяють цюрки солоного поту. Ми не перечили б, якби прибута вода на весні знесла ці рештки романтики й до Семенової хати треба було б іти по - рівному.

Велика блакитна ковбана неба з мільярдами відтінків настирливо ловить мої очі й мені хочеться отут, на Козачій горі, скинути мою мисливську муніцію, лягти горілиць і бездумно дивитися на небо. Думки самі тихо напливатимуть, як хмаринки на голубе чоло, і кожна з них буде нова й неповторна.

Я відкладаю цю насолоду на завтра: мені ж дано так мало на полювання — тільки півтора дні!.. Я мушу плянувати свій час. На сьогодні ми маємо Семена Івановича, і цього цілком досить, а небо хай залишиться на завтра.

Валим уже переніс довгі ноги через тин і назустріч йому біжить жовто - білий дворовий Шарик, що його Семен Іванович однаково використовує і на зайці, й на птиці. Шарик не впізнав нас, але він побачив на наших плечах рушницю й радіє. Він вовтузиться між нашими ногами, піднімає хвоста, підстрибує і намагається лизнути Гордієві носа.

Посередині вузьенького двору так само, як і торік, і позаторік, стоїть віз, коло тину, — старі гринджоли й кілька колед, благенька повітка так само криво стоїть, підперта збоку двома кілками й ось - ось звалиться, за хатою Дуня й цього року посадила віниччя й кількох чорнобривців. Над землею летять літа, на землі відбуваються величезні соціальні зрушення, Дніпро міняє своє річище й підгризає Козачу гору, а чорнобривців Дуня не забула посадити й цього року, й Семенова повітка, як і п'ять, як і десять років тому, чекає якоїсь незмірно - малої випадковості, щоб завалитись і впасти.

Я люблю спостерігати ці кутки заляклого життя. Яскраві Дунині чорнобривці й зелене пишне віниччя ніби хочуть мені довести, що нічого нема нового на землі й усе раз - у - раз повторюється. Вони не схилиють своїх спокійних голів перед першим холонуватим подувом вечірнього серпневого вітерця, вони не мліють перед невеликими вже заморозками, вони добре знають, що всьому є час — час квітнути й час умирати. І, як не вони, то інші, подібні до них, знову постануть ближчої весни на їхньому місці й квітнутимуть так само. Нічого нового... А втім, це тільки так здається. Майже рік ми не були в дядька Семена і за цей час тут трапилось багато змін. Умер умишко сільський мисливець Карпо, нишком завагітніла десь Дуня й марно криється від батьків, у Микитівні, Семенової старої, випало два зуби; середульший син Семена Івановича, Семен — молодший, уже парубоче, і сам Семен Іванович, не встаючи з полу, встиг уже якось побувати в колективі й виписатись, а оце знову каже синові написати заяву про вступ. Нічого нового на землі, й разом із тим — усе нове.

Перше ніж переступити поріг понурих пенатів Семена Пальохи, ми несвідомо спинаємось. Ми мусимо внутрішньо приготуватись сприйняти неспівняний образ Семена Івановича. Потім Вадим енергійно штовхає ногою двері й ми заходимо до хати.

Семен Іванович, як і годиться, лежить на полу. Довге, кістяке й брудне тіло його, ледве покрите сорочкою і штангами з цупкого полотна, незграбно розтяглося на ряднині. Каламутно - зелені очі, напівзаховані за зморшкуватими повіками, втопились нерухомо в двері. Семен Іванович не спав і не відпочивав по праці, він просто собі лежав знехач.

— Барис приїхав... і Володимир... — апатично промовляє він своїм хрипким пошепаним голосом, не рухаючись з свого належаного місця.

Семен Іванович не визнає мене за «Бариса», для нього я «Барис» із наголосом на «а», Вадим котирується в нього то, як «Володимир», то як «Владимир», але тільки ні в якому разі не «Вадим» (таке ім'я він вважає за протиприродне). Гордія Семен Іванович не визнає чомусь за мисливця й обминає своєю увагою. Зве він нас на «ти» і вважає за «роботників у городі», цебто глибоко переконаний, що ми, власне, нічого не робимо й нам по-турному «видає влада» чоботи, мануфактуру й карасин». Якби не наші рушніці й горілка в ягташах, він гербував би мати з нами будь-які стосунки.

Поки ми скидаємо на лаву свою муніцію і припаси, в душі Семена Івановича топитися боротьба. Він розуміє, що його спокій зламано, треба вставати, й разом із тим йому страшенно не хочеться цього робити. Він крехче, підводить голову й спирається на лікоть. У такій задумливій позі він лежить який час, ніби розв'язує якусь складну проблему. Потім сідає на полу й повагом застромлює пальці в сколошкану стріху ніколи немитого й нечесаного волосся і так само повільно шкребе там чорними нігтями. Довга, жовта шия йому кумедно витягається, лице кривиться і, як зібгана стара шабатурка, кривається безліччю зморшок.

Ми підходимо вітатися. Семен Іванович виймає з волосся свою руку, сопе й поважно, ніби робить нам не абияку ласку, простягає її кожному.

З печі злазить його двадцятип'ятилітня Дуня.

— Добридень, Дуню!

— Драстуйте, як не брешете!

Дуня вряди-годи продає живність на Житньому базарі в Києві, і це він постачає безліч безглузвих припорок на всякий випадок життя.

— Як діли, Дуню?

— Та ото ж так: завод згорів, хазяїн здурів, хазяйка з ума зійшла.

Дуня, кокетуючи по-селянському, весело вишкіряє темні зуби, проте на її довгім, ясно покраленим ластовинням, обличчі перебігає якась турботна тінь. Дуня вагітна й хочеться заховати свою вагітність і від нас. Вона одвертається й починає старанно ратись коло рядна й подушок.

— Ну, а ви ж, Семене Івановичу, як?

Семен Іванович морщить низьке чоло, ніби збирається з думками, й знову чухається потилиці, потім цмокає і флегматично відповідає:

— Та щось нога мармулить...

На стопі йому, справді, здоровенна роз'ятрена рана й нога дуже спухла, та це, напевно, мало турбує Семена Івановича й про ногу, що вона «мармулить», він сказав нам як собі, з чемності. Я кажу йому, що треба, насамперед, ногу перев'язати чимось чистим, кінче вдатись до лікаря, бо такі рани іноді призводять до зараження крові й тоді ногу введеться одрізати. На моє зауваження в кімнаті нараз розлягається хрипкий сміх.

Це регоче Семен Іванович. Він сміється самим горлом і хіба що тільки зморшки стігше й глибше січуть йому обличчя.

— Таке!.. Барис же й скаже! Щоб ото шпичака загнати та ногу одрізати!..

Він із жалем, ба навіть, із співчуттям дивиться на мене, як на безнадійно-пришепуватого.

— Та вставайте вже! — безцеремонно каже Дуня й забирає геть подушки.

— Семен Іванович любить полежати! — озвався позаду Гордій, задоволено потираючи руки.

— Ім це наравиться! Як Сазонові труба!.. — відповідає Дуня й витягає з-під Семена Івановича рядно. Яка труба, якому Сазонові, чому вона йому припала до вподоби — відомо, але Дуня вважає це за великий дотеп і весело всміхається до ушей.

Семен Іванович печально подивився на порожній піл, зідхнув і протяжно, немов відповідаючи якійсь своїй думці, промовив:

— Таааке - таке!..

Він глибоко, на весь рот, ризикуючи звихнути щелепи, позіхнув, протер очі й остаточно зліз із полу.

— Ну, а отой Барис, що на китайця схожий, — не приїхав?

Ми довго не можемо збагнути, про кого це питає Семен Іванович.

— Та отой же, що в Болшові позаторік зайця промазав. — Семен Іванович поволі розгойдується й голос йому стає різкий і крикливий, немов той китайський «Барис» тільки допіру оце не влучив зайця, розвередивши тим стрілецьке серце старого Пальохи.

— Я йому — «Пильний»! А він дивиться. Так я тоді...

Ми називаємо прізвище свого товариша, та воно мало що промовляє Семенові Івановичу:

— Та чорт його знає, як його там!.. Ну тільки, сказати, писок у нього китайський...

Семен Іванович підходить до Гордія і рішуче каже:

— А дай закурити.

Одчиняються двері й до хати входить, забарившись у сусідки, Микитівна. Вона люб'язно вітається з нами і її сірі, добрі очі тепло світяться в присмерку похмурої хати.

Резиденція Семена Івановича Пальохи таки, справді, сумна. Зле побілені стіни, брудна долівка, кривий піл, дележить брудні рядна й подушки та кілька темних, древніх богів у кутку. Червоний букет паперових троянд, що його привезла Дуня з Житнього базару, та кілька вуличних фотографій під замусоленими рямками, правлять за єдину окрасу. З темних кутків звідусіль стирчать злидні, безвихідь і якась неперейдена тупа жорстокість застиглого життя.

Микитівна — контраст до цих хатніх обставин та їхнього господаря. Ба навіть вона запеклий йому ворог. Якось безсонної ночі, коли Семена не було вдома, а Дуня і її брат солодко хропли на печі, вона розповіла нам про своє життя.

— ...Як той так мучив мене; віку свого не бачила за ним, проклятим!.. Та ще свекруха — така вже відьма, така відьма була, що, повірите, — двадцять год минуло, як вона окачурилась, а я й тепер перевертала б її кості в труні — хай би їй і на тому світі не було спокою, так вона мені надопекла...

Семена Івановича важко залічити до якої - будь соціальної верстви. Офіційно він є неможливість, але він ніколи не буває на зборах, у хаті й коло хати — невиласні злидні, але, якби до нього практично застосувати гасло «хто не працює, той не їсть», він давно б уже дав дуба. Своє значення в космосі він сам схарактеризував нам колись словами третьої особи:

— «Ти про Семена Пальоку не варнякай пuste — він слово таке проти птиці й звіра знає»...

І Семен Іванович сам глибоко певний, що він знає «слово таке». Справді, він уміє своїм хрипким голосом приваблювати чирята - самці, дико викрикуючи якісь любовні патшини пестощі, він знає, де лежить заєць, і де можна надібати лисицю. Найбільше в світі він ненавидить будь - яку роботу й свою жінку. До всього іншого він по - філософському байдужий.

Про свою дружину він якось висловив напідпитку таку сентенцію: — Ото ще Хома покійний казав мені — «як хочеш побачити чорта, так подивись на жінку». Оце ж він самий, сказати, настоящий чорт і є! — Семен Іванович грубо тикнув шкарубким ука-зівцем у зсохлі груди своєї дружини й одвернувся гідливо.

Семен Іванович не терпить жадної роботи. За древнім правом дужчого він просто однімає лев'ячу долю заробітку в дочки й жінки і витрачає на свої нескладні потреби. За хліб, за одяг, за паливо мусить дбати жінка. І коли вона засіває житом нужденний класот поля чи порастає з картоплею навгороді, Семен Іванович спокійнісінько лежить на полу. Якщо йому коли набридне слухати жіничні докори, що він ледащо, стерво, кабан, що всі сусіди пішли, дивись, у ліс на роботу і він міг би там щось заробити, він одягається, мовчки бере буханець хліба, сокиру й виходить із хати. Але йде він не в ліс, а в лози на Козачу гору. Він мирно сидітиме там цілий день, аж поки не зачує, що сусіди повертаються з роботи. Тоді завертає додому й Семен Іванович і смачно, як по роботі, уминає за обидві щокі вечеро.

Якщо Микитівна допильнує й нажене його з лози, він однаково не йде до лісу. Він воліє слухати докори, лайку, прокльони, сидіти без обіду в незручній позі серед лози, але тільки не йти цюкати сокирою. Якщо Микитівна дуже вже надопече йому, він поб'є її. Таких днів, коли родини все ж таки пощастить вирядити свого неборачу - батька на роботу, буває на рік небагато. Тоді збігається вся вулиця й довго непорозуміло дивиться вслід його самотній, кострубатій постаті:

— Семен Пальоха пішов на роботу!..

За єдиний свій поклик і фах у житті Семен Іванович вважає полювання й почасти

рибальство. Але й тут лінощі змагають його. Качки він б'є тільки сидячі, бо, щоб стріляти в літ, йому бракує охоти піднести вгору рушницю й повернутись. З підранками він управляється звичайно так: бере живу, тріпотливу, закривавлену птицю й своїми заціп-леними ще іклами та пеньками спокійно, не змельнувши оком, перегризає їй горло.

Щодо рибальства, то він не від того, щоб при слушній нагоді потрусити чужі ятері, але ставити їх самому, чи морочитись із неводом він має за нижче від своєї гідності. Якщо йому дуже вже заманеться риби, він спиниться коло якогось глибокого озера, роздягнеться й пурнає під корчі. Хвилини за дві він виринає, тримаючи в обох руках двійко гладких королів. Такий спосіб заступає йому за разом і нудну процедуру щодня вмиватись...

Дуня заради нашого приїзду попідмітала посередині хати й шпурнула віником у тлустого, оспалого кота.

— Налигався, як Макар — булок, ще й ходиш тут! Кота!

Кіт дико задрав хвоста й шугнув під припічок.

Вадим передає гостинці — Микитівні мило і якусь стару сорочку, Семенові Івановичу — шріт і капсулі.

Микитівна церемонно відмовляється, дякує, огинається, а кінцем, бере і дякує ще раз. Семен Іванович — як давно належне йому, мовчки хапає у Вадима пакунок і, не подивившись навіть, кладе його на сволока. І — ні пари з уст, тільки сопє.

Ми порозкладали речі, повиймали харчі на вечерю й вийшли з хати відпочити від її важкого, затхлоного повітря. Шарик знову сучиться до наших ніг і намагається лизнути Гордія в лице.

На небі тихо займаються зорі. Одна, друга, п'ять, десять зірок... На вулиці дівчата заводять спів. Я дивлюсь, як сквапно вбиває ніч золоті цвяшки в темносиній намет, що висить мені над головою, як вона меткою рукою гаптує на ньому свої вигадливі конструктивні візерунки й недбало одкидає готові коштовні шмати аж на той бік Дніпра.

Тендітне світло тонкими цівками струменить із високости й ллє в груди якийсь дивний спокій. Я на мить уявляю собі, як ці самі зорі за верству відділя тихо відбиваються в темному плесі озер, дбайливо обминаючи спокійні чирята й поважні крижні. І птиця нерухомо сидить на воді й солодко куняє над їх золотими цятками. Тільки на мить я уявляю собі цю ідилію біологічного миру й злагоди і зараз же одкидаю її. Ці зорі, далєбі, ладні зробити з мене вегетаріанця і святоху!..

Мої товариші йдуть до хати, а я повертаю на вулицю. Дівчата вже перекахикались, тересміялись і в унісон, тягуче, фалшиво, як і всі свої пісні, виводять:

„Чого, соловейку,
Смутен, невесел,
Головку повісив,
Зоряна не клюєш?“

— ... Та недалеко й стріляв — близько, як по уху! — Це запально розповідає яцько Семен одну з багатьох своїх мисливських пригод, вимахуючи руками, присідаючи й кривлячись, як старий заштатний блазень.

— ... А було нас, сказати, три: я, покійний Карпо і отой Франц...

— Два — рада, а третій — зрада, — закидає слівце Микитівна, пораючись коло печі.

— Не мішай, дурна! Тебе не питають, — сердито огризається Семен Іванович і веде далі свою розповідь.

Мова Семена Івановича — суто - імпресіоністична. Уривчаста, занадто образна. Та лінощі змагають його й на язичі; його лексичний запас не перевищує й сотні слів, а йому й цього забагато. Немов би спеціально для Семена Івановича місцева говірка вигадала «мона», замість «можна», «тра», «не хто», і Семен Іванович радо користується з цього. Відповіді його бувають звичайно проблематичні й невизначні.

— Воно б мона й там стріляти, ну тільки ж хто його зна... А ружжє, сказати таке, що тра було попребувати...

Свої мовні злидні він надолужує нечленоподільними вигуками, мімікою і всякими хихлясами.

— ... Еге ж, підходимо. Коли це — глянь... — тут Семен Іванович присідає і таємничим шепотом, підносячи долоню, ніби хоче нас зацитькати, каже: — Сидять!... Я при-

цілився... Коли — пирх! Я — бух!.. Так і по цей день нема... Як ото не поділиш, так лучче б мені на голову хто... — Тут Семен Іванович уживає досить міцного й образного, але, на жаль, нецензурного вислову.

Сідаємо вечеряти. Ми нарізасмо сала, печеного м'яса, Микитівна ставить борщ, Вадим дістає пляшку, а Семен Іванович киває на борщ і каже поважно: — Пребуйте. Ість він урочисто, свідомий великої ваги найголовнішого життєвого процесу споживати, травити й викидати. Він тоді нагадає «Сірого вовка» з «Жакерії», і мені здається, що він ось - ось зареве:

— Клянусь бичачими тельбухами — у мене пелька так пече!..

З першою чаркою, як і завжди, виходить затримка: Микитівна довго з чемности одмовляється, аж поки:

— Ну, хіба що тільки так — глистів подавити...

Зате Дуня струнко, як салдат, підходить до столу, й, закинувши до стелі голову, одним змахом спорожняє чарку. Про Семена Івановича годі й говорити.

Вадим так розчулився, що дістає заброньовану на завтра пляшку коньяку й налив Семенові Івановичу.

— Ану, як воно, Семене Івановичу?

Семен Іванович старанно перехилив чарку, лупнув очима, цмокнув і зневажливо скривився.

— Таке, сказать, як самогон. Ну, тільки не первак!..

На Вадимовому лиці гіркота розчарування й жалю...

СВІДОК І СУДІЯ

Сон наш тривожний і короткий. Свіже духмяне сіно на горищі коле щокі, лізе в очі й лоскоче ноги. Я чую кризь тонку намітку чужиного сну похливі Вадимові слова і його дебели руку на своїх грудях:

— Хлопці! Пора!

Деся праворуч за Вадимом бурчить собі щось незлостиве миролюбний Гордій і оспало барбається в сні. Знизу кризь стелю глухо долинає притишена розмова. Це зовсім турбєс Вадима й він борзо схоплюється.

— Хлопці, вже пізно!!

В його голосі чути мало що не панічний жах, немов тут ходить про нашу свободу чи навіть саме життя. Це, справді, страшно подумати — спізнитись!

Спізнитись на ранішній літ — це значить втратити найкращу пору, це, власне, загубити все полювання. Ми похапцем злазимо драбиною в сінці й мерщій вискакуємо на двір, щоб визначити час. Наші страхи були даремні: на дворі чудова місячна ніч. Фосфоричне світло залило виднокруг і в його солодкій м'ястості потонули стріхи, дерева й городи. І вид місяця — закам'яніле обличчя мерця, одгонить не смертю, а буїною потенцією життя, що причаїлось у кожному кутку, і в мертвому, блідому освітленні вся земля, тварина й чоловік видаються прекрасними.

Ми навшпиньках заходимо до хати розбирати свою муніцію і одягти черевики. І диво-дивне: з печі тихо розповідає Микитівна Семенові за вчорашній ярмарок у Козаровичах і дядько Семен — уявляє собі — люб'язно відповідає їй!..

Ми не віримо своїм ушам і мимоволі спинаємось. Не розмова, а — пестощі! Закохані голуби буркотять ніжно... Хто зна: чи то добра страва, чи горілка, чи місячна ніч так утихомирили кремезне серце старого Пальохи. Не ніч, а — романтика!..

Ми виходимо на Козачу гору. Широко розпросторився гєм униз Дніпро й суне на південь. Це не просто собі відомий усім, змілілий Дніпро, а могутня величава ріка, що тече через усю нашу землю й усю нашу історію.

— «Красен Дніпро під ясну погоду, коли вільно та рівно несе кризь ліси і гори повнії води свої»...

Але ні. Нете. Я завжди, вийшовши на Козачу гору, звіряю справжній Дніпро з гоголівським і завжди мені вчувається в образах великого майстра якийсь ніби фальш. Чогось та бракувало Гоголеві, щоб збагнути справжню суть нашого Дніпра.

Дніпро — це історія. Забуті зотлілі леґенди й невідомі пісні залізного майбутнього. Ми обережно сходимо краєм урвища до берега. В даліні на воді коливаються два вогники. Червоний і жовтий. Темної ночі вони надовго б увібрали в себе наші погляди.

але тепер вони мигнули тільки раз. Бо світитесь увесь Дніпро. Іскриться під місяцем його золотий панцир і тихо шарудить темнозелена керея. Урочисто й журно пливе старий на південь, немов у останню путь. Наче живий. Наче справді дихає він своїми запанцерованими, звитяжними грудьми, дихає і зідхає. І йому нема розради на пустельних нічних берегах.

Ми спинаємось на хвилину коло берега. Ловецька пристрасть прокидається і опановує нас своєю нестримною, первісною силою. Нам хочеться не йти — бігти мершій до озер і заток, та на хвилину переміг Дніпро. Коло куги реве хвиля і, поминувши її, бурчить сердито свою старечу скаргу. З води дме шкулький холодок; він вдирається за рукави, межи плечі й шкрябає холодними пучками за спиною.

— А дай, Владимир, — льогкого!

Наша мова остаточно тепер се мені з ується: слова, інтонації, навіть вирази на Вадимовому лиці — все це копії неповторного Семена Івановича. Гордій скулився від холоду, але, передчуваючи насолоду закурити, задоволено потирає руки й нетерпляче переступає з ноги на ногу. Закурити перед світанком на березі Дніпра — це не абищо! Димки легко зриваються з цигарок і тануть над водою. Залізнілий місяць блідне й квапиться на захід. Над серединою Дніпра сходить світова зоря. Тишним фюерверком знялась вона над небосхилом, відбилась у Дніпрі й застигла над світами, як перший вістун неминучого переможного дня.

Ми прискорюємо ходу. Дніпро завертає ліворуч, а перед нами розлягаються сумирні, напорошені болотяні простори. Побіч нас біжать на землі наші рухливі тіні, а навкруги — оситняг, і спокійне плесо, озерця, і самотній низенький кущик, — як уві сні. Чи мені не так снилось коли, чи давно — давно десь за дитинства я чув про це в казці, але все це, до найменшої дрібниці — і з цим кущиком, і з тим водяним маком між лататтям, — все це вже десь бачив і перечув. Я тисячу разів перечував це, але й зараз воно зновуймає мене таким захватом, такою радістю, що я не чую, як ступають мої ноги. Тисячі радок, одна від одної краща, сповнюють мене й мигтять у зоряній метелиці.

Озера густішають, ґрунт під ногами стає грузький, болотяний. І кожне озерце таїть собі щось і вабить. Але ми не ламатимемо нашого ловецького пляну, що його ми вироили геть ще в Києві. Ми підемо на Козлиху. Ще Семен Іванович казав учора:

— На Козлисі їх мона бити. Вони там політують!..

Ми завертаємо до покалу й ідемо трохи берегом, намацуючи очима брід. Погалив проти того року свої обриси й найти поночі брід не легко. Та броду ми шукаємо тільки так, з мисливської поважності і, якщо води буде вище від пояса, ми, чебї, в душі будемо тільки раді. Полювання ж бо, поза всім, криє в собі щось відантур і пригод.

Ми сміливо ступаємо в холодну воду. Вода залила миттю наші черевики, металевими обручками легенько стискає наші коліна. Вадим переставляє довгі ноги різко лається. Позаду обережно ступає Гордій і крехче. Мені здається, що він зараз, дарма що змерз, задоволено потирає свої ворущкі, хоч, незграбні трохи руки. Вона хлюпотить під ногами й весело розлітаються бризки.

Місяць ось порине за правобережні ліси, а на сході вже тріпотить сиза запона ближче, над самим обрієм, позначилась тонка червона смуга. Ми вийшли на острів і поспішаємо до заповітної затоки. Великим піщаним намулом ми ще йдемо, а вже, коли втрачемося у лози, ми не годні стримати себе й біжимо. Нам хочеться швидше набачити місяця, що з ними зв'язано стільки мисливських років, нам треба ще наробити засідок як на те, ранок просто мчить нам назирці за спинами.

Легенький туман парує над водою. Та ж сама піщана кучугура праворуч і он той менший ріжок, де сушаться ятері. Ми, затаївши дихання, підходимо ближче. Нараз вкунула вода й у повітрі здвенья важкі крижачі крила, потім ще й іще. Я мимоволі сплююся за рушницю, та це дарма, що поночі і стріляти не можна. Ми марно перелякали птіцю.

— Швидше ріжте лозу! Не бачите, що робиться!..

Це кричить Вадим. Він шаленіє, чуючи дичину, й, хоч би що там, а він не може звести, що крижачі так безкарно втекли.

— Чого ж ви роти пороззявляли?! Як поміщики якісь!.. — Ми притомом кидаємось з лозу й, хоч робота спірно йде в наших руках, та Вадим бентежно оглядається навкруги й підганяє:

— Та швидше ж! Ну, що це їйбо!..
— Ну, то я вже ж і так швидко, — виправдується, немов би наймит на роботі, Гордій, що аж захекався й упрів.
— А їх тут є! — каже м'яко Вадим, помітивши свою несправедливу гарячковість і загрібає на оберемок цілу купу сухого луття, що несподівано об'явилося під нашими ногами.

Хіба тільки що під гураганим огнем ворожої артилерії так швидко будуть на війні прикриття, як у нас тепер з трьох боків затоки виростають три засідки. Вадим лаптується на зеленому ріжку, я — насупроти, неподалеку кучугури, Гордію якийсь час нерішуче тиняється з оберемком лози між мною і Вадимом, поки Вадим не нагрімав на нього й не посадив у кутку посередині.

Засідки готові. Я скинув ягташ і ладівницю, щоб не заважали, присів накарачки і помалу спустив запобіжника на бойовий удар. Тихо. Але ця тиша умовна: це значить, що не налетіли ще качки, бо вся затока, вкрита різакон і лататтям, гомонить своїм тисячоголосим життям. Невидимі тваринки й комахи, кожне по - своєму, готуються зустріти день. Кумкають жаби, стрекотять водяні коники, плюснула на поверхні риба. Я дослухаюся до тих різноманітних звуків, що кричать про невпинний процес великого життя і ті звуки проймають мене всього. Я ніколи не відчуваю так життя, як на тих болотах і озерах. Я тоді живу весь. Усе моє тіло, вся істота наливається тою життєвою наснагою, що нею сповнена вщерть наша земля. І я хотів би, коли випаде і мій день, так само усміхнутись моїй смерті, як зараз мимоволі усміхаюся цьому гомінливому, роздібленому в незлічених варіаціях, але суцільному, невисипущому життю.

Схід багряно займається. Вже нема сізкої запони й згасли зорі, замість них десь за чернігівськими борами горить великий огонь. Його велетенське полум'я займається вище й вище і ось - ось підпалить небо. Тоді починається ранкова музика світла й кольорів. У далині над Дніпром встають тумани, з туманів підносяться Козача гора, і похилі верби, і саме село встає, як дивовижний казковий край. Я ніколи б не міг повірити, що в тих феєричних обрисах далеких хат може жити Семен Пальоха, але тумани тануть, огонь на сході розгорається дужче й село дедалі більше прибирає свого реального вигляду. Раптом — плюсь - плюсь — і зразу ж два постріли. В повітрі лопотять перелякані крила, а на воді б'ється в передсмертних корчах пара чирят. Вадим витискає із засідки й б'ється у воду по дичину. Я не дивлюсь йому в лице, але я добре знаю його хижачий вираз, коли він сягнистими кроками підступає до своїх жертв і ще здалека простягає до них довгу руку з розчепіреними зголоднілими пальцями. Він схопив переможно чирят і заброджений вилазить на берег. Високо підіймає їх над головою і сердито шпурляє об землю, щоб добити. Чирята, видимо, ще живі, бо Вадим заносить ногу й осатаніло б'є ранену птицю передком і чомусь голосно лається. Немов би, справді, чирята завинили перед ним, що крихітка життя так неохоче покидає їхні закривавлені тулуби.

Дикун! Справжній дикун! У мені постає навіть якесь недобре чуття до Вадима, я забув на мить, що і я сам не ліпший, та раптом над головою мені пронизує повітря знайомих посивіт прудких крил і я застигаю. Я мельки бачу, як упав на свої жертви Вадим і прикипів до місяця, боячись сполохати птицю. Я притискаю до себе рушницю й ковтаю очима воду. Все в мені застигає. Я навіть не дыхую. Де вони?.. Табунець крутнув над затокою ще раз і знижується на середині. Востаннє, нерішуче лопотять над водою розпространі крила, немов вагаються ще й потім враз сідають. Вони весело починають умиватись, та середня вже на мой мушці. Я бачу, як вона задирає догори голову, але вибух диму на хвилину застилає все. Я чую ще два постріли в літ, але то не мої. Я біжу у воду, сквапно перемінюючи на бігу вистріляну гільзу. Я ще не бачу поціленої птиці, але я мисливським інстинктом чую, що вона там. Справді, між лататтям, зануривши глибоко в воду голову, лежить нерухомо поцілене чиря, але я помічаю, що працюю, одчайнано борючись із перешкодами, тікає на велику воду, до Дніпра, підранок. Він не годен уже летіти, йому, видимо, перебито крила, але плыве він прекрасно й навіть пробує пурнати. Кілька кроків я біжу назирці йому, але чиря прискорює ходу. Я спиняюся і зопалу, не цілячись, стріляю. Чиря пурнуло й зникло. Де воно? Воно виринуло зовсім не там, де я сподівався. Оглянулось положиво навкруги й знову подалось до Дніпра. Ще трохи — й воно випливе із затоки, тоді мій шріт уже не сягне його. Мене приймає дикий газард. Невже чиря втече?.. Мов кризь глуху стіну, я чую позаду нові

постріли й Вадимів крик, але я бачу тільки рухливу грудку пір'я й тоненький, кривий паличок голови, що віддаляється від мене й меншає. В моїй рушниці один набій, що розв'яже усе. Невже чиря все ж таки втече?.. Я розумію всю вагу цього останнього пострілу й через те руки мені починають тремтіти. Я напружую всі зусилля, щоб опанувати свої прокляті руки й цілюсь. Я добираю правильного прицілу, але птіця на мущі все меншає й меншає. Ще одна мить і надаремно буде стріляти. Я натискаю гашетку й постріл боляче віддає в плече. За димом я не бачу нічого; моя інтуїція на цей раз безпорадна — я не знаю, що зробив мій останній набій. Я несвідомо метнувся вбік і тут тільки помітив, що вода сягає мені пояса й з кожним кроком стає глибше. А втім мене більше турбує ранене чиря. Дим розвіяною хмаркою одлітає геть понад водою, і нараз я знаходжу очима своє чиря. Воно вже не віддаляється і не меншає, але я бачу, як тріпотить його тулуб і як воно марно силкується пурнути. Я знаю, що це останні хорчі спотвореного життя, але мій газард був такий великий, що я і тепер ще побоююсь за свою здобич. З мисливського досвіду я знаю випадки, коли встають мертві, й глузуючи з тебе, спокійно відлітають у життєву безвість. Я вихопився на берег і, спотикаючись, побіг. Чиря таки видралось на велику воду й течія вже загрибає його до Дніпра. Я прудко роздягаюсь і кидуюсь у воду. Вода, виявляється, досить холодна й крижані обійми неприємно стискають груди й спину. Я роблю дужчі замахи й ось неподалеку вже видно птіцю. Вона ще раз тріпонулась і звільна витягнула крило. Я хапаю її однією рукою — мерщій до берега. Якийсь дикуньський тріумф переможця клеткотить мені в грудях мені хочеться стрибати. Та я спокійно вбираюсь і, не поспішаючи, вертаю назад. Дорогою я забираю перше, закликає вже чиря, й знову розташовуюсь у засідці. За цей час, поки я ганявся за своїм підранком, Вадим устиг забити ще двох і навіть поскоромився на одну трав'янку!) Гордюша. Він барбається собі в своїй засідці й буркотить а ла дядько Семен:

— Ге! Take!..

Схід палає. Я на цих озерах збагнув величність і глибину Пушкінового образу, а на столітті пережив автора й набрав нового символу.

Горит восток зарею новою...

У полум'ї, у вогні народжується новий день.

Раптом над верховіттям далеких дерев блиснула сліпуча іскра й виглянув краєчок нця. Тоді вдарили десь нечутні літаври, заграміли дружно фанфари й тисячі сгрипок чачаї ніжну ранкову симфонію. Я люблю цю невчутиму музику сходу, що запевнює востори й змушує озивались до себе все живе. Під її супровід бадьоро сходить сонце весело оглядає зрошену, м'ясну землю.

Горит восток зарею новою!..

Качки кружляють над затокою і табунцями, поодинокі, парами сідають тут і там. навіть не встигаємо їх помічати. Над водою раз за разом вибухають постріли й синій спанок диму тихо підніється до неба. Та похибок тепер — не злічити. Нам не встигає зараз, ми разом із твариною, водою і небом воздаємо сонцю ясу. І наші салви плуцаються фугами до великої музики барв.

За п'ять кроків від моєї засідки з грюкотом упав у багнище бекас. Він за-же занурив свого довгого тонкого дзьоба в болото й длубає там хробаків. Він так зкопився своєю роботою, що зовсім не помічає страшної небезпеки, і я не одважуюсь нього націлюватись. Я дивлюсь на його вертку, маленьку постать і, щоб одінати сокусу, тишенько свичу. Бекас стрепенувся й його крихітний тулуб наливається жахом. На витягнув дзьоба, скулився й очманіло дивиться на засідку. Я свиснув голосніше, Бекас спам'ятався. Щодуж мотнувся вбік і повітря пронизує його одчайний крик:

— Кара - гац! Кара - гац!..

— Пильнуй, — крикнув Гордій і вже хотів був висловити якусь Семенову сен-цію, та в цю мить саме насупроти Вадима близько, рукою кинути, сідає пара п'ят. Вони спокійно почали плюскатись, задоволені сонцем, водою, днем і своїм куванням. Вадимів постріл перетяв їхню біологічну радість. А коли розвіявся дим,

*) Порода чиряти.

я побачив дивну картину: на воді лежить забита качка, а коло неї турботливо метушиться селезень і не одпливає.

— Есть! — крикнув Вадим, але, наглядавши селезня, він схопив рушницю й вистрілив ще раз. Селезень, як нічого не було, так само бентежно плавав навколо забитої подруги. Я запропонував свої послуги добити селезня, та Вадим сердито замахав руками:

— На чорта! Я його й так візьму. Підранок же!..

Вадим лишив у засідці рушницю і поліз у воду. Раптом селезень несподівано почав швидко опливати.

— Бий!! — несамовито закричав Вадим і з досади вдарив себе порожніми руками по стегнах. Та тільки не я підніс до плеча рушницю, як селезень стрепенувся й легко знявся над водою. Я вистрелив йому вслід, але постріл був невлучний. Непощений, здоровий селезень швидко зник з наших очей, але я довго не міг його забути. Обстріляний, в пороховому диму, він залишився коло мертвої самиці. Любов перемогла в ньому смерть. На кілька хвилин життя його подруги стало йому вищим за власне. Він зневажив смертельну небезпеку, щоб якимось зарадити своїй подрузі, яка не потребувала вже нічого. Сильне життя, дука смерть і нездолана тваринна любов!.. Мені аж холодок пройшов поза спиною — як близько я стояв коло самих джерел справжнього, нічим не забавленого життя!

Вадим мовчки взяв забиту птицю й насуплений повернувся до засідки. Та сидіти далі тут нам уже не хотілось. Чи то кінчався гранітний літ і нам не було чого робити на затоці, чи ми досить зголодніли й час уже снідати, чи може той селезень чиркнув своїми крилами темку смуги на першій частині нашого полювання. Як на т з лози об'явився Семен Іванович. Він іде безшумно, як кіт, дрібно ступаючи босими ногами. Він запнувся в куценський, латаний — перелатаний піджачок і навхрест обхопив себе руками. Це він робить через те, що спина йому мерзне й у серпні, а подруге, щоб підтримати свій одяг, який держиться йому тільки одним — однісіньким гудзиком. Семен Іванович без рушниці, бо прийшов він сюди не полювати, а так — для ревізії та інструктажу, чи, власне, щоб скласти нам товариство до сніданку й чарки. Щодо цього в нього не абиякий нюх: куди б ми не зайшли, він неомилно визначить годину й місце сніданку й завчасу потрапить. Він спритно, як на його владу, нахилився під металевим подзвоном важких крижачих крил і подає Гордієві таємничі знаки. Це пантличить нерозважної Гордіюшії він стріляє занадто пізно. Крижак важко піднісся над водою і подався за Дніпро. І небо, безсторонній свідок і мовчазний, поблажливий судія наших мисливських діл, ясно відбивається в чистому плесі ранкової затоки. Його лагідної мрійності не закаламутив Гордієв постріл.

Ми вилазимо із своїх мокрих, незручних логовищ і сходимось на піщаному горбку снідати.

— Воно б мона його беркицнуть! — це каже Семен Іванович про крижака, старанно спостерігаючи Вадимові руки, що нарізають широкими шматками сало.

— Ну, то я ж його й цілив добре, але ж він — тільки не сів, як... — Гордій наводить силу слухних причин, чому він не влучив крижака. Це звичайне мисливське оповідання із тієї незліченної серії, які родяться тільки для того, щоб виправдати їхнього автора й зараз же вмерти. Семен Іванович уважно слухає Гордія і навіть викує іноді своє: «Ге!» Це їка його так розчулила, що він зникнувся до ласки слухати Гордія, як рівню собі. Він сів перед ним навколішки й пильно дивиться йому в рота, ніби очікує, що ось — ось відтіля вилетить якесь найголовніше слово, якого Гордіюша ще не встиг сказати. Зосередкована уважність концентрується в брудних, як на халяві, зморшках. Він не сперечається з Гордієм, а тільки підтакує, ніби Гордій все робив як слід і крижак, справді, ні в якому разі не можна було влучити. Оці Семенові Івановичу стають питливими і в похмурене чоло б'ється настирлива думка.

— Аби він хоч задержався, а то ж — враз, і потім же не з руки було стріляти... — старанно доводить йому Гордій, кумедно жестикулюючи гальцями. Семен Іванович знову зробив своє «Ге!» і ще ближче підсунувся до Гордія. Потім він ворухнувся й несподівано перебив:

— Ну, а водка ж є?

Ошелешений Гордіюша застиг з відкритим на півслові ротом, а Семен Іванович крехнув і урочисто приступив до Вадимового сала.

—... На Морховах їх теж є! — каже він, трохи заливши Гордієвими чарками свою неситиму спрагу, й широко витирається рукавом.

Широке й довге озеро, Морхова, з великими багнищами, з трясовинами, вузькими протоками, хащами різaku й оситнягу — це мисливське привілля. Воно завжди переповнене дичиною та, як ніде, гут важко її діставати. Саме озеро досить глибоке, прибережні ущі в воді, оситняг, різак і довгі стеблини латаття не дають змоги пливати ні людині, ні собаці. Грунт під ногами трясучий, ноги провалюються і є небезпечні ями.

Чи не з поважчати до сусорої місцини, Семен Іванович називає її незмінно в множині то кінце в місцевому відмінку: «А тра піти до Морховах», «На Морховах крижня безнепремінно є, ну тільки ж — якби взять!..»

Нам сьогодні таки щастить. Управому кутку озера, саме в єдиному відкритому місці, висипався табунець чирят. Їхні рухливі цятки ще здалека легко відрізнити від настосурчених сухих листів латаття. Вадим, скрививши до неможливого лице, цитькає на мене й нетерпляче махає рукою. Позаду, задумавшись, іде мляво Гордюша. Я присідаю чого чекати, а Вадим повзе. Його довге тіло витянулось на землі й обережно суне вперед. Він майже заривається головою в землю, намагаючись якомога ближче підлізти непотним до берега. Та в той час, коли його голова в кашкеті захисного кольору непомітна навіть для нас, зад чорних штанів високо підноситься над його тулубом. Качки, безпечно, бачаць цю непевну рухливу купину, й вона починає їх турбувати. Вони нервово злядаються по всіх сторонах, сполохано метушаться, раптом гучно зриваються і в пошті лопотять їхні бентежні крила. Один за одним розлягаються два поспішні постріли ширіт печально дробитись по лататтю.

—... І, головне, я ж так обережно!.. Так вони й не могли мене бачити. Це — Гордієв. Іде собі паном і навіть не дивиться!.. — Одне слово, Вадим зробив усе, щоб убити щоду, йому так цього хотілось, але хтось же та мусить бути винний.

Ми розходимось. Я завертаю на той бік Морхової, де є прекрасні бекасині багнища, їм подає на свою, йому тільки одному щасливу, протокку, а Гордюша стоїть, роздумуючи, на місці й довго не може обрати собі курсу. Прешті, він щось таки зметикував і шуче йде в оситняг.

Я переступаю з купини на купину, але з кожним кроком це стає важче. Скоро ступиш на рухливу, зарослу траву, вогку брилу землі, як вона вгинається гід ногами й спрота опускається в каламутну рілину. Двічі спорскувала моя нога і я з великими потрами витягнув її з болота. Звідусіль зриваються бекаси, але я чую тільки їхній переляканий крик — кара - кац! кара - кац!.. Пишна трава на купинах дедалі густішає і стає вища від голови. Через неї нічого не видно. Лиш небо. Білі озії туч громадяться на надній блакиті. Напнуті чайми підносяться над їхніми важкими корпусами і фантазмна фльота тихо пливе блакитним океаном у свій безкінечний, безцільний маршрут. Чайми линуть у безвість дні, роки, час і пропадають у голубих водах вічності. І наразі вони роздвоюються: одна, зовнішня й більша частина його суне десь у тій височині, друга, меншенька, причаїлась на купині й спинилась, як годинник, що в ньому вийшов шів накрут. Вона — тільки безпорадний спостерігач. А роки сунуть повз неї, як лави вогитого ар'єргарду, і, як недобиті перемішаних полків, з них вихоплюються на мить і події. Яка довга лава!

Мені стає жаль: невже, справді, минуло так багато життя і я так мало встиг зробити? Я, з страшеною силою знову злучаються ці дві роз'єднані частини моєї цільності несвідомо стискую рушницю. Мене чекає така сила роботи, а я загавав на розвагу два дні. Ні, я завтра ж надолужу це потрійною працею. Конче!.. Тепер я фізично відчуваю свій літ часу і мене тягне за ним увітнатись. Марно! Він летить швидше від загонів кавалерії, що їх наважоганя мій ширіт. Проте я хутко вибрався з драгонини на острівця і тепер бекасам буде біда! Мої рухи стають точні, погляд пильний і напопружене. За два кроки від мене шугнув набік бекас, але я вже спритно повернувся. Він тільки двічі встиг крикнути своє «кара - кац» і каменем упав у траву поцілений. Я навіть не знаю, чи я цілювся, чи то дурна шротина підбила його — мої рухи виражають мою думку і самого мене.

Я взяв ще одного дупля і, повертаючись назад, раптом почув у різaku важке крехтіння. Лінький, спроквола, ніби бурчачи, що я потурбував його спокій, дебелий крижень залопотів широкими крилами. — Гай - гай, крижню! Ти трапився мені під таку лапу, коли похибки майже неможливі...

Я легко знизив його на безвік одним пострілом назад, у різак.

Крижень своєю поважною статурою остаточно прикрасив розмаїтну в'язку моєї здобичі і я можу тепер вільно, не позичаючи в Сірка очей, повертатись завтра містом додому. Сонце вже перейшло за Дніпро й спішно котиться до заходу. Там уже істотється вечірня ілюмінація і невеличким оркестром ладнає скрипки до баркаролі присмерків. Я встанне обертаюсь назад, щоб ілянути на блакить ловецького неба. Там зненацька постає звичайна небесна драма. Шуліка налетів на чайку й ось - ось устромити в її тіло свої гострі пазури. Він навіть раз уларив її з розгону дзюбом. Чайка степенулась і, жалібно китикаючи, пазури. Він навіть раз уларив її з розгону дзюбом. Чайка степенулась і, жалібно китикаючи, пазури. Він навіть раз уларив її з розгону дзюбом. Чайка степенулась і, жалібно китикаючи, пазури.

Я заковав у цівку набій з картечкою і, вичекавши хвилини, коли чайки одлетіли, вистрілював у шуліку. Він був наді мною високо й картеч не могла його вбити. Проте він здригнувся всесь і круто повернув до лісу.

Деся над болотами жалібно китикала чайка.

«Ой, горе тій чайці, чаєцці небозі!»...

FINITA

Заходить свіжий серпневий вечір.

Ми повертаємось на ночівлю геть зовсім знесилені. Гордюша ледве волочить ноги. Навіть його ворухки завжди завжди руки тепер висять безвільно, як ганчір'я. Двійко чиряк при боці тільки і піддають йому ще трохи бадьорости. Вадим, обтяжений великою в'язкою чирят, усе ж заздро поглядає на мого крижня. Крижень це окраса здобичі. Його позантний вигляд вільно може заступити чотирьох крихкотлих чирят, і тут вічна несправедливість сліпої стихії: Вадим стріляє далеко краще від мене, і дець, глибоко всередині себе, він, безперечно, має мене за партача, але треба ж такої безглуздої вередливості фортуни — він, стрілець, не міг натрапити за цілий день жодного, а партачеві крихкотливі під самим носом зривається!.. Вадим теж добре підтоптався, але він для бадьорости лосно розважає себе й нас усіма парадоксальними міркуваннями. То він уявляв як поведився б Семен Іванович з своїми ексцентричними висловами, коли б йому посадили в цукерню продавати морозиво, чи настановити за капітана на пароплаві, то йому уявляється картина, як реагувало б суворо - утилітарне мишлення старого Пальохи на крутаси готими ногами балерин в опері, чи, скажімо, дякую Семен приходив до «Піццеліяна-фаянс-тресту» шукати запеклого аліментшика, що спокуюся випадково на пошанні його Дуню...

Ноги гуляють і ледве ступають, але ми широко регочемось безпосереднім, молодим хом. Навіть Гордюшу це так дойняло, що він плеснув долонями і, як п'ятилітній дитя, повалився на спину. Це заражає і нас. Справді, чому б нам не полежати! Ми, як підшени, важко бебехаємось навзнаки в м'яку траву. Трава хває нас одне від одного, заляе перед очима далекі гогні на Дніпрі й лишає тільки зоряне небо. Просто над голою займаються одна по одній безіри зорі й дрібно розсипаються сріблясті порошини мацького Шляху. Мої очі втокмилились в одну велику зірку, що стримить над Дніпром і мені вона нагадала чомусь Туреччину. Деся молода Туреччина, деся Арабія, деся Сахари й нестерпуча спека екватора. Великий глобус землі без уваги крутиться в нестемному рухові між світами. І кожну мить ми вже не там, де були допору. Планета мов в одвічному розгоні і з нею мчимо й ми. Моє тіло тут, серед сзер, є найвища точка земної поверхні. Далєбі, космічні вихри, що летять навзаводи із землею, можуть легко здригнути його геть. Я навіть заплющив очі, бо мені — як закрутилося було дитиною, — паз ішов обертом світ і ґрунт провалюється кудись у безодню.

Земле! Земле, «найкраща з - поміж планет!»

Я проред кризь густу траву пальці й з насолодою торкнувся її спокійного, вологого.

Семен Іванович деся уже нажлуктився. Йому тепер небагато треба, щоб поспівати, але він утримується, щоб мати підставу зміцнити себе ще й коло нас і тоді утнути по - справжньому. Замість привітання, він каже Гордієві: — А дай попірочку.

моїх ніг стремить із кручі зруйнована домовина. Віка вже нема, а на зогнилих дошках лежать тільки стегна та кілька ребер. Трохи нижче, в піску, лежить ключиця, кістка руки й кілька фаянгових колишніх пальців. *Finì ta comedia...*

— На весні, — оповідала Микитівна, — Дніпро вирив кілька трун і поніс їх з собою до моря. Мов човни, пливли вони на низі і крутились на чорторях... — Це справило на Микитівну велике враження.

— Вже ж я й до церкви було кожної неділі ходила, й говіла повсіда у великий піс-та Петрівку, а оце, як глянула на ті труни, так і мені вже щось тепер не віриться. І, скажіть, як їх порозкидало! Надісь, аж до Катеринославу понесло. Ну, де ж ти його на страшному суді збереш ті кістки, коли одна тобі тут, а друга геть аж під Києвом?.. Мабуть, умреш — та й по всьому...

Де - не - де коло урвища видно розкопані могили: це заможні родичі перетягають своїх небіжчиків на нові квартири, щоб захистити від Дніпра.

Корчуваті присадкуваті сосни хоронять спокій старого кладовища. Їхні низькі, покручені стовбури й рідка, пошарпана глиця, одгонять якоюсь давньою баядою. Мертвому нічого не треба, а живий мусить жити. Люди пообтинали соснам гілля, навіть поодкопували й підрізали подекуди їхні коріння, і остання віха мерців стоїть пскаліченою, бридкою потворою. Я дивуюсь, як вони ще живуть!..

— Пароплав! — кричить раптом Вадим і в його голосі чути тривогу й радість. Пароплав! Він уже вийшов з - за Козлихи й розтинає гострим передом воду просто до Козачої гори.

Пароплав! Прийшов так!..

Ми веселі й знову молосі біжимо геть від старого кладовища. Живому — живе.

НАТАН РИБАК

СПЛАТИЛИ БОРГ

Збиральному цехові Сталінград-
ського тракторного.

Автор

Плескають
языкати
в цехах
паси.
— В заводі сьогодні
прорив...
прорив
скиглять верстати,
скригоче кран,
шумками донизу
криві діяграм.
Гей не скигліть!
Гей замовчіть!
Адьоро до праці,
вперед,
нажміть!
Павайте в ударні бригади всі!
Яггар буднів уперто несіть.
Біякати зі стін кричать: прорив!
Браїні
не долано
5 тракторів!
Біякати питають суворо й жорстоко:
— «Чому не крокуєш ударним кроком?»
Бдарство геть!

1931 р.
Рів, «Центрофуга»

До роботи скоро!
Пам'ятай завжди 1040.
Чекають колгоспи,
що трактор прийде,
І подихи рвуться
із тисяч грудей.

Додолу з тисячі
чіл

літ,
Бригади
вперті
зрушать
світ.

І знову
до ранку
— на сто промфінплян —
Щоб виром кипіло
коло змагань...
Наранок
Конвейєр

пружистих хвилин
Виніс
недоданих
5 тракторів.